

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Χ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ
(Α.Μ.: 1012202003030)

Θέμα: «“Αντισυνταγματική Μοναρχία”: Βασιλικές παρεμβάσεις στην πολιτική
ζωή της Ελλάδας (1864-1968)»

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ
ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΡΙΘ. 48.

1864

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, 17 Νοεμβρίου.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

Έχοντες υπ όψιν τὸ πρὸς τῆς ἐν Ἀθήραις Β' τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως ἀπὸ τῶν πληρεξουσίων τοῦ ἔθνους
ψηφισθέν πολιτικὸν Σύνταγμα, ὑπὸ καὶ ἡμεῖς ἀπεδέχθημεν
ἀπορροῶμεν καὶ φησιστάμεν.
Α΄) Νὰ ἐγκομισθῇ διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως τὸ πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἔπεται.

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Κωνσταντίνα Μπότσιου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2023

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	2
Εισαγωγή.....	5
Α' Κεφάλαιο	
Συνταγματική μοναρχία, Όθωνας 1843 - 1864	7
Β' Κεφάλαιο	
Γεώργιος Α', η αρχή της δεδηλωμένης ως περιορισμός της βασιλικής εξουσίας	11
Γ' Κεφάλαιο	
Κωνσταντίνος Α' - Βενιζέλος, Εθνικός Διχασμός	18
Δ' Κεφάλαιο	
Γεώργιος Β' και δικτατορία Μεταξά	24
Ε' Κεφάλαιο	
Παύλος - Καραμανλής, από την εύνοια στη ρήξη	28
ΣΤ' Κεφάλαιο	
Κωνσταντίνος Β' - Παπανδρέου, Ιουλιανά	38
Ζ' Κεφάλαιο	
Κωνσταντίνος Β' - δικτατορία και αντιπραξικόπημα.....	47
Επίλογος.....	54
Πηγές και Βιβλιογραφία	65
Περίληψη	69

Πρόλογος

«Η Βασιλεία υπήρξεν ιδιαζόντως εγωϊστική και συμφεροντολόγος παρ' ημίν (...) αναμιχθείσα εις τους κομματικούς αγώνας, ευνοήσασα ή καταδιώξασα πολιτικούς άνδρας και διαφθείρασα ουσιαστικώς το πολίτευμα, θέσασα δε γενικώτερον την θέσιν της και την εξασφάλισιν της πολλάκις υπέρ την θέσιν και το μέλλον του λαού ...

Η εγκαθίδρυσις απολύτου Μοναρχίας ή απολυταρχίας γενικώς εις την Ελλάδα δεν ημπορούσε να στηριχθή και δεν εστηρίχθη ειμή εις παροδικήν και άστατον συμμαχίαν προς ωρισμένας προσωπικάς ολιγαρχίας, εις τον κάματον της εκ του αγώνος κατεστραμμένης λαϊκής μάξης και εις την ανάγκην της περισυλλογής μετά τόσας εμφυλίους συγκρούσεις. Η δε συνταγματική Μοναρχία ταχέως θα εξελίσσετο, ως εξελίχθη εις “βασιλευομένην δημοκρατίαν”, εις νομικήν δηλ. υπεροχήν του λαού και της πολιτικής αντιπροσωπείας του. Η βασιλεία επομένως καθ' εαυτήν, δεν είχε μόνιμα και ασφαλή ερείσματα, ανάλογα προς τα στηρίζαντα επί αιώνας τους βασιλικούς οίκους της Δύσεως από δε του 1864 ήτο υποχρεωμένη νομικώς να αποτελή απλόν όργανον του “κυρίαρχου λαού”».

Αλέξανδρος Σβώλος

Το νέον Σύνταγμα και αι βάσεις του πολιτεύματος, Αθήνα, 1928¹

Κατά τον Αλέξανδρο Σβώλο, ο θεσμός της βασιλείας ερχόταν σε καταφανή αντίθεση με την πολιτική ιδεολογία και κατεύθυνση της Ελληνικής Επανάστασης αλλά και αργότερα, μετά την έξωθεν επιβολή της, η ελληνική κοινωνία αντιτίθετο στην εγκαθίδρυση απολυταρχικής διακυβέρνησης, όπως εκ προοιμίου θεωρεί τη μοναρχική διακυβέρνηση. Θεωρεί δε ότι η κατά καιρούς αίγλη της βασιλείας στην Ελλάδα δεν ήταν διαχρονική αλλά περιστασιακή.

¹ Γ. Κασιμάτης - Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), *Αλέξανδρος Σβώλος, Ο συνταγματολόγος, ο πολιτικός, ο οραματιστής*, Αθήνα 2009, σ. 173-174

Θα πρέπει ωστόσο να γίνει δεκτό ότι η βασιλεία στις αρχές του 19ου αιώνα ήταν περίπου αυτονόητη επιλογή, καθώς σε όλο τον κόσμο ήταν ελάχιστες οι χώρες με πολίτευμα αβασίλευτης δημοκρατίας², με κυριότερα παραδείγματα το νεοσύστατο τότε κράτος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής καθώς και ορισμένα επίσης νεοσύστατα κράτη της Λατινικής Αμερικής. Την περίοδο εκείνη ακόμα και η Γαλλία ζούσε μια νέα περίοδο μοναρχικού πολιτεύματος, μετά την εγκαθίδρυση και τη σύντομη διάρκεια ζωής της Πρώτης Γαλλικής Δημοκρατίας.

Στη Νομική Διάταξη (Σύνταγμα) της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδας οριζόταν ότι οι Έλληνες θα ζητούσαν βασιλιά από τη χριστιανική Ευρώπη, τον οποίο θα αναγνωρίσουν ως μονάρχη αφού τον «καθυποβάλλουν» στους Εθνικούς Νόμους³. Η πρόβλεψη της ύπαρξης κάποιου μονάρχη - ανώτατου άρχοντα ήταν διάχυτη σε προεπαναστατικά κείμενα αλλά και κατά τη διάρκεια της επανάστασης, ωστόσο πάντα τίθετο και η προϋπόθεση ότι η μοναρχία στην Ελλάδα θα ήταν συνταγματική κατά τρόπο ώστε να αποκλειστεί ο δεσποτισμός. Η έλευση του Καποδίστρια στην Ελλάδα ως Κυβερνήτη, δεν σήμαινε την καθιέρωση κάποιου είδους αβασίλευτου πολιτεύματος, παρότι ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ήδη από το 1826, είχε επεξεργαστεί μια πρόταση για εγκαθίδρυση συστήματος προεδρικής δημοκρατίας, έχοντας κατά νου ειδικά τον Ιωάννη Καποδίστρια⁴. Το Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 22ας Μαρτίου 1829 προέβλεπε ένα κράτος, φόρου υποτελής στο Σουλτάνο, με χριστιανό κληρονομικό μονάρχη⁵. Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια και τις εμφύλιες συρράξεις που ακολούθησαν, η βούληση να κληθεί μονάρχης από το εξωτερικό, προκειμένου να τερματιστούν οι εσωτερικές διαμάχες και να προκύψει κλίμα ομόνοιας, έγινε συλλογικό αίτημα όλων των πολιτικών κομμάτων, που είχαν εντωμεταξύ σχηματιστεί. Στην ευρεία συναίνεση για την επιβολή μοναρχικού πολιτεύματος συμμετείχαν και οι λεγόμενοι «Συνταγματικοί», που ωστόσο θεωρούσαν δεδομένη την ανάγκη ψήφισης νέου Συντάγματος, υπό το οποίο θα λειτουργούσε η μοναρχία⁶.

² G. Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, Αθήνα 2004, τ. 1, σ. 147

³ Νομική Διάταξις της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος, σε <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn04a.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης 11.3.2023, σ. 49

⁴ G. Hering, *ό.π.*, τ. 1, σ. 151-152

⁵ G. Hering, *ό.π.*, τ. 1, σ. 181

⁶ G. Hering, *ό.π.*, τ. 1, σ. 187

Με το σύμφωνο του Λονδίνου της 7ης Μαΐου 1932, αποφασίστηκε τελικά η ανεξαρτησία του ελληνικού κράτους, ως κληρονομικής μοναρχίας, χωρίς ωστόσο να ορίζεται κάτι συγκεκριμένο για την ψήφιση Συντάγματος.

Η εξέλιξη της βασιλείας στην Ελλάδα από την επιβολή της απόλυτης μοναρχίας έως την κατάργηση του θεσμού της βασιλείας χαρακτηρίζεται από έντονη βασιλική παρουσία στη δημόσια ζωή, που συχνά οδηγήθηκε σε αντισυνταγματικές εκτροπές.

Εισαγωγή

Αντικείμενο της εργασίας είναι οι αντισυνταγματικές παρεμβάσεις των βασιλέων στην Ελλάδα από τον από το 1843, όταν τέθηκε σε ισχύ το πρώτο ελληνικό μετεπαναστατικό Σύνταγμα έως το 1968 και την de facto αποχώρηση του τελευταίου βασιλιά της δυναστείας των Γλύξμπουργκ από τον ελληνικό θρόνο.

Η μελέτη διαρθρώνεται σε επτά κεφάλαια:

α) Στη βασιλεία του Όθωνα, από την απόλυτη έως τη συνταγματική μοναρχία. Σε όλη τη διάρκεια της βασιλείας του, ο Όθωνας ήταν απόλυτος ρυθμιστής των πολιτικών πραγμάτων στην Ελλάδα.

β) Στην καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης επί βασιλείας Γεωργίου Α', η οποία σήμανε στροφή στον κοινοβουλευτισμό. Η κοινοβουλευτική αρχή δεν καθιερώθηκε επίσημα στην Ελλάδα αλλά άτυπα, υπήρξε ωστόσο σημαντική και πρωτοποριακή τομή στο πολίτευμα, χωρίς να εξαφανίσει τις βασιλικές παρεμβάσεις.

γ) Στη διαμάχη Κωνσταντίνου Α' και Ελευθερίου Βενιζέλου, που κορυφώθηκε ως Εθνικός Διχασμός. Κατάσταση που καθόριζε τα πολιτικά πάθη και τους πολιτικούς συσχετισμούς στη χώρα για πολλά χρόνια.

δ) Στη βασιλεία Γεωργίου Β', κατά την οποία επιβλήθηκε η δικτατορία Μεταξά αλλά και ξέσπασε ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος. Στη διάρκειά του, η κυβέρνηση του βασιλιά, ήταν εξόριστη κυβέρνηση που λειτούργησε κυρίως για την εξυπηρέτηση των συμμαχικών συμφερόντων, χωρίς κοινοβουλευτική νομιμοποίηση, λόγω των εκτάκτων συνθηκών.

ε) Στις σχέσεις του βασιλιά Παύλου με τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, αρχικά με την πρωθυπουργοποίηση του Καραμανλή και στη συνέχεια με τη ρήξη των δύο ανδρών. Ο Καραμανλής που έμελλε να κυριαρχήσει στην πολιτική ζωή για δεκαετίες, αναδείχθηκε στην πρωθυπουργία από το βασιλιά αλλά και οδηγήθηκε στην αποχώρηση από την πολιτική και από τη χώρα, εξαιτίας της διαμάχης του με το Στέμμα.

στ) Στα «Ιουλιανά», τη διαμάχη Κωνσταντίνου Β' με τον Γεώργιο Παπανδρέου, όπου ο νέος και δημοφιλής βασιλιάς πολύ γρήγορα μετά την ανάδειξή του στο θρόνο οδηγήθηκε σε πρωτοφανή ρήξη με τον πρωθυπουργό, που κατείχε σημαντική κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Την παραίτηση του Παπανδρέου δεν

ακολούθησαν εκλογές για την ανάδειξη νέας πλειοψηφίας αλλά έγιναν συνεχόμενες προσπάθειες να σχηματιστεί πλειοψηφία από την ήδη εκλεγμένη Βουλή.

ζ) Στην αντιμετώπιση της δικτατορίας των συνταγματαρχών από τον Κωνσταντίνο Β'. Ο βασιλιάς δεν κατόρθωσε να αποτρέψει την πραξικοπηματική εκτροπή ούτε να ανατρέψει τους δικτάτορες αλλά ο τρόπος που επέλεξε να τους αντιμετωπίσει είχε ως αποτέλεσμα την παγίωση και μακροήμερευση του καθεστώτος.

Α' Κεφάλαιο

Συνταγματική μοναρχία, Όθωνας 1843 - 1864

Μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια, πρώτος βασιλιάς του νέου ελληνικού κράτους ορίστηκε από τις προστάτιδες δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία) ο Όθωνας, δευτερότοκος γιος του βασιλιά της Βαυαρίας Λουδοβίκου Α', της δυναστείας των Βίτελσμπαχ, ο οποίος ήρθε στη χώρα το 1833 και κυβέρνησε υπό καθεστώς απόλυτης μοναρχίας από το 1833 έως το 1843.

Το Σύνταγμα της Τροιζήνας, δηλαδή το πρώτο Ελληνικό Σύνταγμα που υπογράφηκε από την Γ' Εθνοσυνέλευση το 1827, κατά τα τελευταία στάδια της Επανάστασης, είχε ανασταλεί με την έλευση του Καποδίστρια το 1828, από τη Βουλή που είχε συγκροτηθεί σε σώμα μετά το τέλος των εργασιών της Εθνοσυνέλευσης, η οποία και αυτοκαταργήθηκε⁷. Η έλευση του νέου βασιλιά στην Ελλάδα δεν συνοδεύτηκε από την ψήφιση νέου συντάγματος, ούτε επανήλθε σε ισχύ το Σύνταγμα της Τροιζήνας που άλλωστε προέβλεπε Κυβερνήτη και όχι Βασιλιά. Παρότι οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν συστήσει επιτροπή για την κατάρτιση Συντάγματος σε συνεργασία με τον Όθωνα, οι συνθήκες δεν περιείχαν κάποια τέτοια διάταξη και το καθεστώς της αντιβασιλείας που επιβλήθηκε έως την ενηλικίωση του ανήλικου Όθωνα λειτούργησε ως απόλυτη μοναρχία⁸, διαλύοντας κάθε συνταγματική αυταπάτη⁹. Το ίδιο συνεχίστηκε και μετά την ενηλικίωση του Όθωνα, ο οποίος ασκούσε την εξουσία χωρίς καμία νομική δέσμευση και χωρίς κανένα νομικό περιορισμό.

Όταν, μετά την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, ο Όθωνας υποχρεώθηκε να παραχωρήσει Σύνταγμα, το οποίο έδωσε τον όρκο να τηρεί στις 18 Μαρτίου 1844¹⁰, από την περίοδο της απόλυτης μοναρχίας περάσαμε σε αυτήν της συνταγματικής μοναρχίας. Το νέο Σύνταγμα ήταν κατά βάση συντηρητικό, με λίγες φιλελεύθερες διατάξεις. Αναγνώριζε ως φορέα της κρατικής εξουσίας το βασιλιά, το πρόσωπο του οποίου ήταν «ιερό και «απαραβίαστο»¹¹. Παρότι η νομοθετική εξουσία

⁷ Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία, τόμος Α', 1821 - 1941*, Αθήνα - Κομοτηνή 1981, σ. 38, στο εξής βλ. Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*

⁸ G. Hering, ό.π., τ. 1, σ. 189

⁹ Γ. Λαμπρινός, *Η μοναρχία στην Ελλάδα*, Αθήνα, 1945, σ. 16

¹⁰ Ν. Διαμαντούρος, «Περίοδος Συνταγματικής Μοναρχίας» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 13, Αθήνα 1977, σ. 105

¹¹ Σύνταγμα 1844, άρθρο 22, στο <https://www.elsyn.gr/sites/default/files/Σύνταγμα%201844.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης 12.3.2023

ανατίθετο στο βασιλιά, τη Βουλή και τη Γερουσία, μόνον ο βασιλιάς είχε το δικαίωμα να διορίζει ή να παύει υπουργούς και να διαλύει τη Βουλή¹² και επιπλέον σύμφωνα με το κείμενο του «ανήκει» η εκτελεστική εξουσία¹³. Χαρακτηριστικό δε της απόλυτης μοναρχικής εξουσίας είναι ότι ο βασιλιάς είναι ο μόνος αρμόδιος «να συνομολογεί συνθήκας ειρήνης, συμμαχίας και εμπορίας ανακοινώνει δε αυτές εις την Βουλήν και την Γερουσίαν μετά των αναγκαίων διασαφήσεων, άμα το συμφέρον και η ασφάλεια του Κράτους το επιτρέψωσιν»¹⁴. Παρά το συντηρητικό πνεύμα του Συντάγματος του 1844, ο εκλογικός νόμος που ψηφίστηκε από την Εθνοσυνέλευση της 3ης Σεπτεμβρίου ήταν επαναστατικός και πρωτοποριακός. Αναγνώριζε το δικαίωμα του «εκλέγειν» στους περισσότερους Έλληνες άνδρες άνω των 25 ετών, που είχαν γεννηθεί εντός του βασιλείου, αποκλείοντας στην ουσία μόνο τους οικόσιτους υπηρέτες και τους μαθητευόμενους τεχνίτες, που δεν είχαν οποιαδήποτε ιδιοκτησία. Επρόκειτο για σχεδόν καθολική ψηφοφορία, καθώς την ίδια εποχή μόνο ένας στους 12 Βρετανούς πολίτες είχε δικαίωμα ψήφου, ενώ στη Γαλλία ψήφιζαν 170.000 σε σύνολο 32 εκατομμυρίων κατοίκων¹⁵.

Ωστόσο, παρά την εφαρμογή του Συντάγματος, η διακυβέρνηση του Όθωνα παρέμεινε αυταρχική¹⁶, ο Όθωνας δεν μπόρεσε ή δεν θέλησε να εφαρμόσει στην ουσία το Σύνταγμα, το οποίο αναγκάστηκε να παραχωρήσει¹⁷. Το καθεστώς που διαμορφώνεται μετά την 3η Σεπτεμβρίου δεν περιορίζει ιδιαίτερα το μονάρχη αλλά τοποθετεί ως συγκυρίαρχους στην δομή της απόλυτης μοναρχικής εξουσίας του, τους εκπροσώπους της τοπικής ολιγαρχίας¹⁸. Όταν, μετά την παραίτηση της κυβέρνησης Μαυροκορδάτου, ο βασιλιάς ανέθεσε το σχηματισμό κυβέρνησης στον Κωλέττη, το κόμμα του κατείχε μόνο 22 από τις 127 έδρες της Βουλής¹⁹. Αφού τον Αύγουστο 1844 ο Κωλέττης σχημάτισε κυβέρνηση, το επόμενο βήμα για τη σταθεροποίηση της κυριαρχίας του ήταν το Σεπτέμβριο να προσπαθήσει να δημιουργήσει πλειοψηφία

¹² R. Clogg, *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, Αθήνα 2012, σ. 115

¹³ Σύνταγμα 1844, άρθρο 20, στο <https://www.elsyn.gr/sites/default/files/Σύνταγμα%201844.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης 12.3.2023

¹⁴ Σύνταγμα 1844, άρθρο 25, στο <https://www.elsyn.gr/sites/default/files/Σύνταγμα%201844.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης 12.3.2023

¹⁵ Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, σ. 66

¹⁶ R. Clogg, ό.π., σ. 116

¹⁷ Μ. Μελετόπουλος, *Η Βασιλεία στην Νεώτερη Ελληνική Ιστορία, Από τον Όθωνα στον Κωνσταντίνο Β΄*, Αθήνα 1994, σ. 38, στο εξής βλ. Μ. Μελετόπουλος, *Η Βασιλεία στην Νεώτερη Ελληνική Ιστορία*

¹⁸ Κ. Κωστής, *Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας*, Αθήνα 2018, σ. 273

¹⁹ T. W. Gallant, *Νεότερη Ελλάδα, από τον πόλεμο της ανεξαρτησίας μέχρι τις μέρες μας*, Αθήνα 2017, σ. 127

στη Βουλή²⁰. Επομένως, η πλειοψηφία στη Βουλή ήταν το ζητούμενο και αντικείμενο διεργασιών που ξεκινούσαν μετά τον διορισμό της κυβέρνησης και όχι ο λόγος για τον οποίο ο μονάρχης ανέθετε την εντολή για το σχηματισμό της.

Στις 12 Ιανουαρίου 1862, ο ναύαρχος Κανάρης υπέβαλε προς τον Όθωνα ένα υπόμνημα, με το οποίο έθετε όρους στο βασιλιά προκειμένου να αναλάβει να σχηματίσει κυβέρνηση. Οι δύο πρώτοι όροι που έθεσε ο Κανάρης αφορούσαν την ουσία του πολιτεύματος. Ζητούσε την εκλογή των υπουργών από τον Πρόεδρο της Κυβέρνησης και όχι από το βασιλιά και την υποχρέωση του βασιλιά να υπογράφει τις αποφάσεις των υπουργών, ακόμα και αν διαφωνεί με αυτές. Ο Όθωνας συμφώνησε με το περιεχόμενο του υπομνήματος και ζήτησε από τον Κανάρη να του υποβάλει τον κατάλογο των υπουργών. Ωστόσο η επόμενη ενέργεια του βασιλιά ήταν να αρνηθεί να αποδεχθεί κάποια διόρθωση στον κατάλογο των υπουργών και να αφαιρέσει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης από τον Κανάρη²¹, αποδεικνύοντας ότι στην πράξη δεν ήταν διατεθειμένος να εφαρμόσει τους όρους που είχε φαινομενικά αποδεχθεί. Κατά τον Αλέξανδρο Σβάλο ο Όθωνας περιφρόνησε την φιλελεύθερη τάση των ελληνικών Εθνοσυνελεύσεων και εγκατέστησε στην Ελλάδα απολυταρχικό πολίτευμα και μάλιστα με τους χειρότερους όρους²². Κατά δε τον Gunnar Hering, ο Όθωνας, ως απροετοίμαστος για την ανάληψη δημόσιου αξιώματος, είχε απέχθεια προς το σύνταγμα, το κοινοβούλιο και τα κόμματα²³. Η βαρηκοΐα και η «απλοϊκότητα» του βασιλιά, που έφτανε στο σημείο να περιγραφεί ως πνευματική βραδύτητα και διανοητική έλλειψη²⁴, είναι ένας παράγοντας που δεν εμφανίζεται συχνά στη δημόσια συζήτηση, δεν μπορεί ωστόσο παρά να διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο σε όλη τη διάρκεια της βασιλείας του Όθωνα.

Τον Οκτώβριο 1862 η βασιλεία του Όθωνα έφτασε στο τέλος της. Σε όλη τη διάρκειά της, και στην περίοδο της απόλυτης και την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας του, ο βασιλιάς ήταν απόλυτος κυρίαρχος και ρυθμιστής της πολιτικής κατάστασης στη χώρα. Στον απερχόμενο βασιλιά καταλογιζόταν από όσους πέτυχαν

²⁰ Ν. Διαμαντούρος, *ό.π.*, σ. 119

²¹ Ο. Δημητρακόπουλος, «Στροφή της κυβερνητικής πολιτικής προς την εσωτερική ανάπτυξη της χώρας», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 13, Αθήνα 1977, σ. 190

²² Γ. Κασιμάτης - Γ. Αναστασιάδης (επιμ.), *ό.π.*, σ. 168

²³ G. Hering, *ό.π.*, σ. 191

²⁴ G. Hering, *ό.π.*, σ. 195

την έξωσή του από τη χώρα ότι παραβίαζε κατά σύστημα τις συνταγματικές αρχές ενώ αυτό που ζητούσε η χώρα ήταν η ακριβής τήρηση του Συντάγματος²⁵.

²⁵ G. Hering, *ό.π.*, σ. 360

Β' Κεφάλαιο

Γεώργιος Α', η αρχή της δεδηλωμένης ως περιορισμός της βασιλικής εξουσίας

Μετά από μία μικρή περίοδο μεσοβασιλείας, στις 17 Οκτωβρίου 1863 έφτασε στην Ελλάδα ο Δανός πρίγκιπας Γεώργιος, της δυναστείας των Γλύξμπουργκ, που αναγορεύθηκε με ψήφισμα της Εθνοσυνέλευσης βασιλιάς των Ελλήνων και παρότι 17 ετών κηρύχθηκε με νέο ψήφισμα ενήλικος, προκειμένου να αποφευχθεί το προηγούμενο της αντιβασιλείας²⁶. Το 1864, πρώτο έτος της βασιλείας του Γεώργιου Α', σημαδεύτηκε από δύο σπουδαία γεγονότα της ιστορίας του νέου ελληνικού κράτους, την ένωση των Ιόνιων Νήσων με την Ελλάδα και την ψήφιση νέου Συντάγματος. Τα κυριότερα χαρακτηριστικά του νέου συντάγματος ήταν η καθιέρωση της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας («άπαναι αι εξουσίαι πηγάζουσιν εκ του Έθνους, ενεργούνται δε καθ' όν τρόπον ορίζει το Σύνταγμα»), η καθολική ψηφοφορία, η κατάργηση της Γερουσίας ως θεσμού αριστοκρατικού, η βελτίωση της προστασίας των ατομικών ελευθεριών²⁷. Το πολίτευμα του ελληνικού κράτους ήταν πλέον η βασιλευόμενη δημοκρατία, καθώς οι εξουσίες του βασιλιά πηγάζουν από το λαό και περιορίζονται από το Σύνταγμα υπέρ του λαού, η δε διάκριση των εξουσιών κατέστη σαφέστερη. Το πρόσωπο του βασιλιά παρέμενε απαραβίαστο αλλά δεν θεωρείτο πια «ιερό». Ο τίτλος του νέου βασιλιά ήταν «Βασιλεύς των Ελλήνων», χωρίς τον χαρακτηρισμό «ελέω Θεού» που συνόδευε τον αντίστοιχο τίτλο του έκπτωτου Όθωνα²⁸.

Παρά τις συνταγματικές αλλαγές, στην πράξη, τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Γεωργίου Α', η πολιτική του δεν διέφερε από την πολιτική κατάσταση στα χρόνια του Όθωνα²⁹. Το ζήτημα αν ο βασιλιάς θα διορίζε κυβερνήσεις κατά βούληση ή θα απαιτείτο η έγκριση της κυβέρνησης από την πλειοψηφία της Βουλής απασχόλησε τη διαβούλευση για τις συνταγματικές διατάξεις ωστόσο το κείμενο της σχετικής διάταξης περιορίστηκε στο πολύ γενικό «ο βασιλεύς διορίζει και παύει τους υπουργούς αυτού»³⁰, χωρίς να εξειδικεύεται το ζήτημα της εμπιστοσύνης της Βουλής, καθώς φαίνεται ότι οι συντακτικοί νομοθέτες θεώρησαν ότι αρκούσε για την

²⁶ Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, σ. 77

²⁷ Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, σ. 83-85

²⁸ G. Hering, *ό.π.*, σ. 425

²⁹ R. Clogg, *ό.π.*, σ. 128.

³⁰ Σύνταγμα της Ελλάδος 1864, άρθρο 31, στο <https://www.elsyn.gr/sites/default/files/%CE%A3%CF%8D%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%201864.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης 12.3.2023

ερμηνεία της σχετικής διάταξης η αντίστοιχη του άρθρου 21, σύμφωνα με την οποία η εξουσία του βασιλιά «εκπορεύεται εκ του έθνους»³¹. Ο βασιλιάς δεν είχε το δικαίωμα να κυβερνά, παρά μόνο να συμβουλεύει και να επηρεάζει, δεσμευόταν από την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας και έπρεπε ο ίδιος να προασπίζει την τήρηση του Συντάγματος, σε ένα πολίτευμα που θα έπρεπε να χαρακτηρίζεται ως βασιλευόμενη δημοκρατία³². Η πραγματικότητα που ακολούθησε ήταν κάπως διαφορετική. Στη δεκαετία 1865 - 1975 διοργανώθηκαν επτά γενικές εκλογές και σχηματίστηκαν δεκαοκτώ διαφορετικές κυβερνήσεις. Από αυτές μόνον οι 6 είχαν κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Στην πράξη, ο βασιλιάς είχε ακόμα την εξουσία να διορίζει και να παύει υπουργούς, να σχηματίζει και να διαλύει κυβερνήσεις κατά βούληση, να ορίζει πρωθυπουργό όποιον ήθελε ακόμα και εάν είχε την υποστήριξη ελάχιστων βουλευτών και να αγνοεί το αποτέλεσμα των εκλογών και τον εκάστοτε επικεφαλής της πλειοψηφίας της Βουλής³³.

Ήδη από το 1870 και μετά υπήρχαν προβληματισμοί από μέρος του πολιτικού κόσμου, σχετικά με την κατάχρηση διορισμού κυβερνήσεων μειοψηφίας από το βασιλιά³⁴. Οι επανειλημμένοι διορισμοί κυβερνήσεων μειοψηφίας δεν οφείλονταν πάντοτε σε έλλειψη πλειοψηφίας αλλά συνηθέστατα στην βούληση του βασιλιά να επιβάλει «υπάκουες» στον ίδιο κυβερνήσεις. Η δυνατότητα του βασιλιά να διορίζει πρωθυπουργό οποιονδήποτε και όχι τον επικεφαλής της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, είχε ως αποτέλεσμα να υπάρχουν στη Βουλή προσωποπαγή κόμματα. Εφόσον οποιοσδήποτε βουλευτής θα μπορούσε να διοριστεί υπουργός δεν ήταν δυνατόν να σχηματιστούν ισχυρά κόμματα, καθώς αυτό προϋπέθετε ότι οι επίδοξοι πρωθυπουργοί θα έπρεπε να θέσουν τις δυνάμεις τους υπό την αρχηγία ενός μόνο εξ αυτών. Αυτός ο πολυκερματισμός των πολιτικών δυνάμεων εκ των πραγμάτων απέκλειε τη δυνατότητα ισχυρών κομματικών σχηματισμών, που θα στηρίζονταν σε πολιτικές αρχές και προγράμματα και όχι σε προσωπικές φιλοδοξίες και σε κάθε περίπτωση σήμαινε βραχύβιες κυβερνήσεις και έλλειψη πολιτικής σταθερότητας.

Τον Απρίλιο του 1875, ο βασιλιάς Γεώργιος Α' ανέθεσε τον σχηματισμό κυβέρνησης στον Χαρίλαο Τρικούπη, σε μία αναπάντεχη κίνηση, αμφιλεγόμενη και ιδιαίτερης πολιτικής σημασίας. Ο Χαρίλαος Τρικούπης ήταν τότε 38 ετών, γιος του

³¹ G. Hering, *ό.π.*, τ. 1, σ. 417

³² G. Hering, *ό.π.*, τ. 1, σ. 426

³³ T. W. Gallant, *ό.π.*, σ. 136.

³⁴ Π. Πετρίδης, *Σύγχρονη Ελληνική Πολιτική Ιστορία*, τ. 2 1862-1927, Αθήνα 2000, σ. 91

Σπυρίδωνα Τρικούπη, πρώην πρωθυπουργού και διπλωμάτη και απόγονος ιστορικών οικογενειών του Μεσολογγίου και της Κωνσταντινούπολης, με διπλωματική και πολιτική καριέρα, δυτική εκπαίδευση και πολιτικές απόψεις φιλελεύθερες και εκσυγχρονιστικές. Ένα χρόνο νωρίτερα, στις 29 Ιουνίου 1874, είχε δημοσιεύσει ένα άρθρο του στην εφημερίδα «ΚΑΙΡΟΙ» με τίτλο «Τις πταίει;»³⁵, στο οποίο εξέταζε τα αίτια της πολιτικής αναταραχής στην Ελλάδα. Στο άρθρο του, ο Τρικούπης αναρωτιέται ρητορικά «ποιος φταίει» για την φαύλη πολιτική των Βούλγαρη, Ζαΐμη, Δεληγιώργη για να καταλήξει ότι «ουδεμίαν ηθικήν ευθύνην φέρει το Έθνος επί τη διαγωγή των προσώπων τούτων», καθώς ο ελληνικός λαός δεν τους έχει δώσει την εξουσία δια της πλειοψηφίας της Βουλής, ώστε να μπορεί να κατηγορηθεί ως ανίκανος «προς την αυτοδιοίκησιν. Αλλ' η διοικητική καχεξία και τα κατά τας εκλογάς όργανα δεν είνε έργον εξουσίας εκπροσωπούσης την πλειοψηφίαν της Βουλής και, επομένως, ευθυνούσης δια των πράξεων της το Έθνος. Είνε έργον ανθρώπων οφειλόντων την υπουργικήν αυτών ύπαρξιν εις μόνην την απόλυτον χρήσιν της εν τω Συντάγματι αναγεγραμμένης υπέρ του Στέμματος προνομίας του διορισμού και της παύσεως των υπουργών». Οι προνομίες του Στέμματος κατά τον Τρικούπη θα έπρεπε να ασκούνται από την πλειοψηφία της Βουλής, καθώς έτσι θα εξέφραζαν τη λαϊκή βούληση «Αν ο λαός εξέλεγεν ελευθέρως τους αντιπροσώπους του δε θα ήτο εφικτός ο σχηματισμός υπουργείων προσωπικών, διότι η Βουλή δια της ενασκήσεως των ιδίων αυτής προνομιών ήθελε καταστήσει αναπόδραστον τον σχηματισμόν υπουργείου απολαύοντος της εμπιστοσύνης της πλειονοψηφίας αυτής».

Ο Τρικούπης επιπλέον ζητεί την εφαρμογή δικομματικού συστήματος, θεωρώντας ότι αν αφεθεί να λειτουργήσει το κοινοβουλευτικό σύστημα, στηριζόμενο στην αρχή της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, η κατάληξη θα είναι εκ των πραγμάτων ο σχηματισμός δικομματικής Βουλής, καθώς οι κατακερματισμένες πολιτικές δυνάμεις που έως τότε απέβλεπαν στην εύνοια του Στέμματος, θα συνασπίζονταν σε κόμματα που θα επιδιώκουν την επίτευξη της πλειοψηφίας: «Ενόσω η βασιλεία προσφέρει την εξουσίαν, την διάλυσιν και τας επεμβάσεις ως βραβείον εις τας εν τη Βουλή μειονοψηφίας, θα πολλαπλασιάζωνται επ' άπειρον οι μνηστήρες της αρχής. Όταν όμως αποφασίση ειλικρινώς να δηλώση ότι μόνον την πλειονοψηφίαν καλεί εις την εξουσίαν, ουδεμία αμφιβολία ότι εν Ελλάδι, όπως και

³⁵ X. Τρικούπης, «Τις πταίει», στην εφημερίδα *Καιροί*, Αθήνα, 1874, στο <https://vouliwatch.gr/news/article/dimosieyetai-stin-efimerida-kairoi-arthro-toy-harilaoy-trikoypi-me-ti-to-tis-ptaijei>, ημερομηνία ανάκτησης 18.3.2023

αλλαγού, δε θα μείνει επί πολύ έκθετον το επίζηλον τούτο γέρας, αλλά θα συνεννοηθώσιν αι μειονοψηφίαι περί των επιβαλλομένων εις εκάστην υποχωρήσεων όπως συγχωνευθώσιν εις πλειονοψηφίαν. Δεν πταίει άρα το πολίτευμα, δεν πταίουσιν οι αντιπρόσωποι του Έθνους, δεν πταίει το Έθνος, αν η Βουλή είνε κατατετμημένη εις πολλά κόμματα και δεν έχει έτοιμην πλειονοψηφίαν, όταν ζητηθή. Ας αφεθή να λειτουργήση το πολίτευμα εν τη βεβαιότητι ότι εκ της πλειονοψηφίας της Βουλής μορφούται η κυβέρνησις, και ταχέως θα ιδώμεν την Βουλήν συντασσομένην εις δύο κόμματα».

Ο Τρικούπης σαφώς και κατηγορηματικά στιγματίζε την πολιτική του στέμματος, που είχε εγκαθιδρύσει στην Ελλάδα την αρχή των κυβερνήσεων της μειοψηφίας και ως θεραπεία των πολιτικών προβλημάτων της χώρας πρότεινε ότι «πρέπει να γίνη ειλικρινώς αποδεκτή η θεμελιώδης αρχή της κοινοβουλευτικής κυβερνήσεως, ότι τα τα υπουργεία λαμβάνονται εκ της πλειονοψηφίας της Βουλής».

Ο Τρικούπης φυλακίστηκε όταν ανέλαβε την ευθύνη του άρθρου που προκάλεσε μεγάλη αναταραχή αλλά μία ημέρα πριν την αποφυλάκισή του, δημοσίευσε νέο άρθρο του στην ίδια εφημερίδα με τίτλο «Παρελθόν και ενεστώς» στο οποίο, αναφερόμενος στον Όθωνα, εξηγούσε ότι παρόλο που ήταν ενάρετος «αι σπάνια ιδιωτικά αρεταί του δεν ίσχυσαν να αποστρέψωσι την καταιγίδα, την οποίαν προεκάλει η συστηματική παρ' αυτού καταδολίευσις των δικαίων του έθνους»³⁶. Συνέχισε δε γράφοντας ότι τα πράγματα δεν βελτιώθηκαν με τη μεταπολίτευση «τον δε χορόν της κακοηθείας σύρει εμμανώς η νόμιμος κυβέρνησις»³⁷.

Κατόπιν αυτών, προκαλεί έκπληξη η επιλογή του Γεωργίου να αναθέσει στον Τρικούπη την πρωθυπουργία, αφενός γιατί με τα άρθρα του, που είχαν ιδιαίτερη απήχηση και έτυχαν και ποινικής αντιμετώπισης, ο Τρικούπης στρεφόταν ευθέως εναντίον του βασιλιά και της πολιτικής του, αφετέρου διότι ο διορισμός του από το βασιλιά και η αποδοχή του διορισμού από τον Τρικούπη ερχόταν σε καταφανή αντίθεση με όσα ο ίδιος είχε υποστηρίξει με την αρθρογραφία του: ο Χαρίλαος Τρικούπης, όταν ανέλαβε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης από τον Γεώργιο, όχι απλά δεν ήταν ο επικεφαλής της πλειοψηφίας της Βουλής αλλά δεν ήταν καν βουλευτής.

³⁶ Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, σ. 91

³⁷ Γ. Δαφνής, «Η κοινοβουλευτική ζωή της χώρας από το 1872 ως το 1881» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 13, Αθήνα 1977, σ. 294

Η επιλογή του βασιλιά να αναθέσει την πρωθυπουργία στον σφοδρό επικριτή του επέφερε τομή στον τρόπο άσκησης των βασιλικών εξουσιών, που αποτυπώθηκε ρητά στο λόγο του θρόνου της 11ης Αυγούστου 1875 και υπήρξε ορόσημο στην πολιτειακή εξέλιξη και την καθιέρωση του κοινοβουλευτισμού. Στο λόγο που έγραψε ο Τρικούπης και εκφώνησε στη νεοεκλεγείσα Βουλή ο βασιλιάς Γεώργιος, μεταξύ άλλων διαβεβαίωνε ότι θα σεβόταν τη θέληση της πλειοψηφίας της Βουλής και του λαού και τόνιζε «Απαιτών ως απαραίτητον προσόν των καλουμένων παρ' εμού εις την κυβέρνησιν του τόπου την δεδηλωμένην προς αυτούς εμπιστοσύνην της πλειοψηφίας των αντιπροσώπων του Έθνους, απεκδέχομαι ίνα η Βουλή καθιστά εφικτήν την ύπαρξιν του προσόντος τούτου, ου άνευ αποβαίνει αδύνατος η εναρμόνιος λειτουργία του πολιτεύματος»³⁸.

Με τον τρόπο αυτό, καθιερώθηκε στην κοινοβουλευτική πρακτική της χώρας η έκτοτε γνωστή ως αρχή της δεδηλωμένης, που δέσμευε τον βασιλιά ηθικά και όχι συνταγματικά, σε αντίθεση με τα άρθρα 31 και 37 του Συντάγματος, με τα οποία οριζόταν η απόλυτη εξουσία του βασιλιά να διορίζει και να παύει τους υπουργούς και το δικαίωμά του να διαλύει τη Βουλή. Η καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης θεωρείται συμβολική τομή στην εξέλιξη των συνταγματικών μας θεσμών και ολοκλήρωση του περάσματος από τη μοναρχική στη δημοκρατική αρχή. Η αρχή της δεδηλωμένης ερμηνεύτηκε αρχικά ως αναγκαίο όχι όμως και ως επαρκές προσόν για την παραμονή των κυβερνήσεων στην εξουσία και δεν έλειψαν οι περιπτώσεις που καταστρατηγήθηκε από τον ανώτατο άρχοντα³⁹, καθώς άλλωστε άργησε να αποτελέσει ρητά διατυπωμένο και ως εκ τούτου δεσμευτικό κανόνα. Ο Παναγιώτης Πιπινέλης που υπήρξε αυλικός και καθαρά φιλομοναρχικός γράφει ότι η αρχή της δεδηλωμένης παραβιάστηκε επανειλημμένα «ως συνέβη το 1886, 1892, 1898, 1909, 1910»⁴⁰.

Η αρχή της δεδηλωμένης σήμανε την εισαγωγή του κοινοβουλευτικού συστήματος στην πιο εξελιγμένη για την εποχή μορφή του, παρότι άργησε 100 ολόκληρα χρόνια να αποκτήσει σαφή συνταγματική απόδοση και μάλιστα δεν θεωρήθηκε καν από τη συνταγματική επιστήμη ότι αποτελούσε Συνταγματικό Έθιμο, που θα σήμαινε την «εν συνειδήσει δικαίου» εφαρμογή της αλλά μία απλή πολιτική πρακτική, μία συνθήκη του πολιτεύματος χωρίς δεσμευτικό νομικό χαρακτήρα και

³⁸ Γ. Δαφνής, ό.π., σ. 295

³⁹ Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, σ. 92

⁴⁰ Μ. Μελετόπουλος, *Η Βασιλεία στην Νεώτερη Ελληνική Ιστορία*, σ. 51-52.

επομένως χωρίς δυνατότητα επιβολής της και χωρίς νομικές συνέπειες στην περίπτωση παραβίασης της⁴¹. Αυτός ήταν και ο λόγος που παραβιάστηκε συστηματικά από τον ίδιο το Γεώργιο Α', που συνετέλεσε στην διακήρυξή της, παύοντας τον πρωθυπουργό και αρχηγό της πλειοψηφίας στη Βουλή Θ. Δηλιγιάννη το 1892 (δια θυροκολλήσεως⁴²), διορίζοντας πρωθυπουργό τον Α. Ζαΐμη, παρότι ήταν αρχηγός ενός μικρού κόμματος αντί να προκηρύξει εκλογές μετά την παραίτηση από την πρωθυπουργία του αρχηγού της πλειοψηφίας Θ. Δηλιγιάννη το 1987, διορίζοντας κυβέρνηση από τη μειοψηφία μετά την παραίτηση του Γ. Θεοτόκη το 1901⁴³.

Η πολιτική του Γεωργίου Α', κατά το σκέλος που επέλεξε να ευθυγραμμιστεί με την εκσυγχρονιστική πρόταση του Χαρ. Τρικούπη, κρίνεται ως τολμηρή και πολιτικά ανοιχτόμυαλη, δείγμα μονάρχη που μπορεί να ελίσσεται και να προσαρμόζεται, ωστόσο θα πρέπει ενδεχομένως να εξεταστεί και υπό το πρίσμα της πραγματικότητας της εποχής. Εάν δηλαδή ο Γεώργιος Α' υιοθέτησε πραγματικά τις δημοκρατικές ιδέες που επέβαλλε ο κοινοβουλευτισμός ή αναγκάστηκε να προσαρμοστεί γιατί η ανοχή που οι πολίτες και οι πολιτικοί της εποχής επεδείκνυαν έναντι της μοναρχίας εξαντλείτο και σε περίπτωση που συνεχιζόταν η παράδοση των ανεξέλεγκτων διορισμών κυβερνήσεων εκ μέρους του μονάρχη, θα οδηγείτο και ο Γεώργιος Α' σε έξωση, όπως και ο προηγούμενος από αυτόν βασιλιάς Όθων. Είναι γεγονός ότι σε γενικές γραμμές επέδειξε τη διάθεση να «αυτοπεριορίζεται στην διακριτικότητα που του επέβαλε η βαθμιαία εξέλιξη του συνταγματικού πολιτεύματος της χώρας»⁴⁴.

Ωστόσο, παρότι αποδέχθηκε την κοινοβουλευτική αρχή, ο Γεώργιος Α', στη συνέχεια την παραβίασε κατά το δοκούν, με αποτέλεσμα να αποτελεί αντικείμενο ερμηνείας εάν πράγματι αποδέχθηκε ως πεποίθηση τη θέση του ως ανώτατου άρχοντα, που λειτουργεί υπερκομματικά ως ρυθμιστής του πολιτεύματος⁴⁵, υπό τον περιορισμό της λαϊκής κυριαρχίας που επιβαλλόταν από το Σύνταγμα ή επέμενε να θεωρεί εαυτόν μονάρχη, με ρόλο και εξουσίες ανώτερες από αυτές του

⁴¹ Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, σ. 93

⁴² Γ. Αναστασιάδης, «1863 - 1913, Γεώργιος Α'» στο *Η δυναστεία των Γλιζμπουργκ*, Ε Ιστορικά, τ. 151, Αθήνα 2002, σ. 11

⁴³ Μ. Μελετόπουλος, *Η Βασιλεία στην Νεώτερη Ελληνική Ιστορία*, σ. 52

⁴⁴ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, μέρος Β'*, *Η βασιλική εκτροπή από τον κοινοβουλευτισμό του Ιουλίου του 1965*, Αθήνα 1974, σ. 12, στο εξής βλ. J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, μέρος Β'*

⁴⁵ Ν. Αλιβιζάτος, *Πραγματιστές, δημαγωγοί και ονειροπόλοι, Πολιτικοί, διανοούμενοι και η πρόκληση της εξουσίας*, Αθήνα 2015, σ. 57

συνταγματικού βασιλιά⁴⁶ του οποίου η αρμοδιότητα να διορίζει κυβερνήσεις και να διαλύει τη Βουλή δεν δεσμεύεται από την αρχή του κοινοβουλευτισμού και κατ' επέκταση της λαϊκής ετυμολογίας.

Ο Γεώργιος Α' διατήρησε για τον εαυτό του τον υπερσυνταγματικό και τελικά αντισυνταγματικό ρόλο του ελέω Θεού και επομένως απόλυτου μονάρχη, παρά την εισαγωγή της αρχής της δεδηλωμένης, δεν μπορεί ωστόσο να παραγνωρισθεί, ότι ανεξάρτητα από τα κίνητρά του, η έστω και πρόσκαιρη υποταγή του στο κοινοβουλευτικό σύστημα αποτελούσε κίνηση εκσυγχρονισμού του πολιτικού συστήματος της χώρας..

⁴⁶ Γ. Αναστασιάδης, ό.π., σ. 6-7

Γ' Κεφάλαιο

Κωνσταντίνος Α' - Βενιζέλος, Εθνικός Διχασμός

Ο Κωνσταντίνος Α' ανέβηκε στο θρόνο το Μάρτιο του 1913, μετά τη δολοφονία του πατέρα του Γεωργίου Α' στη Θεσσαλονίκη. Ο νέος βασιλιάς επιθυμούσε τη συνεργασία με τις κεντρο-ευρωπαϊκές δυνάμεις και βολιδοσκόπησε τη Γερμανία για σύναψη συμμαχίας, χωρίς καν να συμβουλευθεί τον πρωθυπουργό της χώρας, Ελευθέριο Βενιζέλο, τον οποίο μάλιστα σκόπευε να αποπέμψει, προκειμένου να διορίσει πρωθυπουργό, που θα συμφωνούσε μαζί του στα θέματα εξωτερικής πολιτικής της χώρας⁴⁷. Ενώ ο βασιλιάς επιδίωκε την ουδετερότητα και σίγουρα δεν επιθυμούσε την σύγκρουση με την Γερμανία, ο Βενιζέλος θεωρούσε ότι η Ελλάδα έπρεπε να ταχθεί στο πλευρό των Δυτικών Συμμάχων της λεγόμενης Εγκάρδιας Συμμαχίας (Αντάντ). Η αδυναμία του Κωνσταντίνου Α' να προσαρμοστεί στο ρόλο του συνταγματικού μονάρχη είχε διαφανεί ήδη από τους Βαλκανικούς Πολέμους, όταν ως διάδοχος αλλά και αρχηγός του στρατού αρνείτο να συμμορφωθεί με τις αποφάσεις του Πρωθυπουργού Βενιζέλου, ακόμα και στο κρίσιμο ζήτημα της κατάληψης της Θεσσαλονίκης⁴⁸. Η στάση του αυτή διατηρήθηκε και μετά την ανάληψη του θρόνου και κορυφώθηκε στη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου με διακύβευμα την συμμετοχή της χώρας στον πόλεμο ή την τήρηση ουδετερότητας. Η ουδετερότητα υποκρύπτει στάση φιλική προς τη Γερμανία, εκφρασμένη και προς τον Γερμανό αυτοκράτορα από τον Έλληνα βασιλιά, ήδη από το Σεπτέμβριο του 1914⁴⁹. Ο Κωνσταντίνος θεωρείτο γερμανόφιλος λόγω και των στρατιωτικών σπουδών του στη Γερμανία⁵⁰ και του γάμου του με την αδελφή του Γερμανού Κάιζερ, Σοφία. Επιπλέον, ο βασιλιάς είχε ένα κύκλο γερμανόφιλων συμβούλων, με κορυφαίο παράδειγμα τον Υπουργό Εξωτερικών της κυβέρνησης Βενιζέλου, Γεώργιο Στρέιτ. Ο Στρέιτ αλλά και η κορυφή του στρατεύματος πίστευαν στην επικράτηση των Κεντρικών Δυνάμεων (Γερμανίας και Αυστροουγγαρίας), προς τις οποίες έτρεφαν και ιδεολογική συμπάθεια, λόγω του πολιτικού και κοινωνικού

⁴⁷ Γ. Λεονταρίτης, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Α' Παγκοσμίου πολέμου, Η Ελλάς και ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15, Αθήνα 2008, σ. 15

⁴⁸ Γ. Μαυρογορδάτος, «Κωνσταντίνος Α' ο “δωδέκατος”» στο *Η δυναστεία των Γλίξμπουργκ*, Ε Ιστορικά, τ. 151, Αθήνα 2002, σ. 19 - Μ. Μελετόπουλος, *Η Βασιλεία στην Νεώτερη Ελληνική Ιστορία*, σ. 63-64

⁴⁹ Σ. Ριζάς, *Βενιζελισμός και αντιβενιζελισμός, στις απαρχές του εθνικού διχασμού, 1915 - 1922*, Αθήνα 2019, σ. 49, 89, στο εξής βλ. Σ. Ριζάς, *Βενιζελισμός και αντιβενιζελισμός, στις απαρχές του εθνικού διχασμού*

⁵⁰ Γ. Λεονταρίτης, ό.π., σ. 20

τους συστήματος⁵¹. Ωστόσο ο βασιλιάς και ο στρατός δεν μπορούσαν να παραγνωρίζουν τη γεωπολιτική πραγματικότητα ότι η Ελλάδα, ως χώρα ευπρόσβλητη από τη θάλασσα δεν θα μπορούσε να αντιπαρατεθεί στη ναυτική ισχύ της Αγγλίας, προκρίνοντας έτσι την ουδετερότητα.

Η διαφωνία μεταξύ Κωνσταντίνου Α' και Βενιζέλου και οι δυνάμεις που στηρίζονταν γύρω από τις εκ διαμέτρου αντίθετες πολιτικές κατευθύνσεις τους, σχηματοποίησε τον εθνικό διχασμό που ακολούθησε για πολλά χρόνια στην Ελλάδα. Ο Κωνσταντίνος Α', η δημοφιλία του οποίου στηριζόταν κατά παράξενο τρόπο στην αλυτρωτική πολιτική του Βενιζέλου τα προηγούμενα χρόνια, ως αρχιστράτηγος του θριαμβευτή στους βαλκανικούς πολέμους ελληνικού στρατού⁵², έγινε ο ηγέτης εκείνων των πολιτικών δυνάμεων που ο πατέρας του Γεώργιος Α' είχε παραμερίσει όταν έδωσε στον Κρητικό πολιτικό την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης και έτσι την ευκαιρία να αναδειχθεί και να κυριαρχήσει στη συνέχεια στην ελληνική πολιτική⁵³, αρνήθηκε την πρόταση Βενιζέλου να συμμετάσχει η Ελλάδα στην εκστρατεία στην Καλλίπολη στο πλευρό της Αντάντ, παρότι ο Βενιζέλος ήταν ο εκλεγμένος πρωθυπουργός και επιπλέον το Συμβούλιο του Στέμματος, αποτελούμενο από πρώην πρωθυπουργούς και τους αρχηγούς των κοινοβουλευτικών ομάδων στήριζε με συντριπτική πλειοψηφία το πρωθυπουργικό σχέδιο⁵⁴. Ο Βενιζέλος μετά την άρνηση του βασιλιά να υποστηρίξει το σχέδιό του, υπέβαλε άμεσα την παραίτησή του. Ο Κωνσταντίνος Α' έδειξε, σε ένα τόσο κρίσιμο ζήτημα ότι όχι απλά δεν σκόπευε να συμπορευθεί με τη νόμιμα εκλεγμένη κυβέρνηση, που κατά τεκμήριο εκφράζει τη λαϊκή βούληση αλλά ότι επιδίωκε να επιβάλει τη δική του πολιτική, κόντρα στην πλειοψηφία, όπως αυτή εκφράζεται από τη Βουλή. Στις εκλογές που ακολούθησαν, το Μάιο 1915, το διακύβευμα ήταν εάν θα επικρατούσε η «ουδετερόφιλη» πολιτική του βασιλιά ή η «φιλοπόλεμη» του Βενιζέλου. Παρότι ο Βενιζέλος επανεκλέχθηκε με μεγάλη πλειοψηφία, ο Κωνσταντίνος αρνείτο αρχικά να τον καλέσει ως αρχηγό της πλειοψηφίας να σχηματίσει κυβέρνηση⁵⁵ και για οκτώ περίπου μήνες κυβέρνησαν τη χώρα πολιτικοί που είχαν μόνο τον διορισμό από το παλάτι⁵⁶, ενώ και μετά τον εκ νέου σχηματισμό κυβέρνησης Βενιζέλου, ο βασιλιάς και πάλι αρνείτο να συνεργαστεί

⁵¹ Γ. Λεονταρίτης, *ό.π.*, σ. 16 και 18-19

⁵² Σ. Ριζάς, *Βενιζελισμός και αντιβενιζελισμός, στις απαρχές του εθνικού διχασμού*, σ. 87

⁵³ Θ. Βερέμης - Γ. Κολιόπουλος, *Ελλάς η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 έως σήμερα*, Αθήνα 2006, σ. 543

⁵⁴ Γ. Λεονταρίτης, *ό.π.*, σ. 22.

⁵⁵ Γ. Λεονταρίτης, *ό.π.*, σ. 26

⁵⁶ G. Hering, *ό.π.*, τ. 2, σ. 872

με τον πρωθυπουργό του και να αποδεχθεί τις προτάσεις του, σχετικά με τη θέση της Ελλάδας στον πόλεμο. Στη συνέχεια, παρότι διατηρούσε την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, ο Βενιζέλος εξαναγκάστηκε σε παραίτηση, στις 5 Οκτωβρίου 1915, μετά την άρνηση του βασιλιά να συνεργαστεί με τον πρωθυπουργό, ώστε να βγει η χώρα στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ⁵⁷. Δεδομένου ότι η κοινοβουλευτική πλειοψηφία παρέμενε βενιζελική, ο βασιλιάς διέλυσε τη Βουλή. Με τον τρόπο αυτό, η διάλυση της Βουλής, ως βασιλική εξουσία και αρμοδιότητα, έπαυε να έχει το νόημα της προσφυγής στις κάλπες για την ανάδειξη της λαϊκής βούλησης και γινόταν εργαλείο στα χέρια του βασιλιά, ώστε να επιβάλει ο ίδιος τη δική του θέληση. Εφόσον η λαϊκή βούληση είχε πρόσφατα εκφραστεί και είχε δώσει την πλειοψηφία και πάλι στο κόμμα των Φιλελευθέρων, ο βασιλιάς δεν είχε κανένα πολιτικό και συνταγματικό έρεισμα να διαλύσει τη Βουλή, εκτός από την δική του προσωπική άποψη και τη δική του προσωπική διαφωνία με τον εκλεγμένο πρωθυπουργό. Ο βασιλιάς έχει μεν την τυπική εξουσία διάλυσης της Βουλής, προς το σκοπό όμως της έκφρασης της λαϊκής βούλησης και όχι ώστε να επιτευχθεί η συγκρότηση Βουλής σύμφωνης προς τη βασιλική βούληση, ακυρώνοντας την πρόσφατη ετυμηγορία του εκλογικού σώματος⁵⁸.

Ο Κωνσταντίνος Α' επιχείρησε να αναγάγει σε πολιτειακό δόγμα τη διάκριση μεταξύ άσκησης της εξωτερικής πολιτικής, ευθύνη την οποία επεφύλασσε για το στέμμα και της εσωτερικής πολιτικής, την οποία θα ασκούσε η νόμιμη κυβέρνηση. Τέτοια διάκριση όμως ήταν εντελώς αυθαίρετη, καθώς η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, κατά την οποία φορέας της εξουσίας είναι ο λαός, όπως αυτός αντιπροσωπεύεται από την κυβέρνηση που εκλέγεται μέσω της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, είναι αδιαίρετη και δεν προβλέπει διακρίσεις ή εξαιρέσεις⁵⁹. Στις αρμοδιότητες του βασιλιά ανήκουν μόνον όσες ρητά του απονέμονται από το Σύνταγμα⁶⁰ και δεν επιλέγει ο βασιλιάς εάν κάποιο ζήτημα είναι μεγάλης εθνικής σημασίας, όπως η συμμετοχή στον πόλεμο, ώστε να επιφυλάξει για τον εαυτό του τη σχετική απόφαση. Ακόμα και αν ισχυριστεί κανείς ότι παραδοσιακά σε όλη την Ευρώπη ήταν αναβαθμισμένη η θέση του μονάρχη στα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και άμυνας, ωστόσο γίνεται αποδεκτό ότι η σχετική εξουσία εκτείνεται στο όριο της διαβούλευσης με τις

⁵⁷ Γ. Λεονταρίτης, *ό.π.*, σ. 29

⁵⁸ Σ. Βλαχόπουλος - Ε. Χατζηβασιλείου, *Διλήμματα της Ελληνικής Συνταγματικής Ιστορίας*, Αθήνα 2018, σ. 141

⁵⁹ Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, σ. 115-116

⁶⁰ Σ. Βλαχόπουλος - Ε. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 139-140.

εκλεγμένες, νόμιμες κυβερνήσεις⁶¹. Είναι χαρακτηριστικό ότι στις προθέσεις του Βενιζέλου, ήταν η τροποποίηση του Συντάγματος, ώστε να «διευκρινιστούν» οι βασιλικές εξουσίες και να αποτυπώνεται ρητά η υπεροχή της λαϊκής κυριαρχίας και επομένως της εκλεγμένης κυβέρνησης έναντι του παλατιού και στα θέματα της εξωτερικής πολιτικής και άμυνας⁶². Η εισήγηση της κυβέρνησης Βενιζέλου αφορούσε στον καθορισμό της έννοιας της διάλυσης της Βουλής και τους όρους υπό τους οποίους πρέπει να ασκείται το σχετικό δικαίωμα, η κοινοβουλευτική βάση του δικαιώματος του βασιλιά να διορίζει τους υπουργούς, η αφαίρεση από το βασιλιά της διοίκησης των ενόπλων δυνάμεων εν καιρώ πολέμου⁶³. Ασφαλώς αυτές οι διευκρινίσεις κρίνονταν αναγκαίες, όχι γιατί υπήρχε ζήτημα επιστημονικής ερμηνείας του Συντάγματος αλλά γιατί το παλάτι εν τοις πράγμασι διεκδικούσε την άσκηση πολιτικής και μάλιστα ανεξάρτητα από την κυβέρνηση της χώρας, σε συγκεκριμένα ζητήματα.

Η στάση του Κωνσταντίνου να αρνείται τη συνεργασία με τη νόμιμη κυβέρνηση, την οποία οδήγησε σε παραίτηση και η άρνησή του να ταχθεί η χώρα στο πλευρό των Συμμάχων, είχε ως αποτέλεσμα το Κίνημα της Εθνικής Άμυνας και την προσωρινή κυβέρνηση Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη και τελικά την εκθρόνισή του, την οποία επέβαλλαν οι Σύμμαχοι. Στο διάστημα από την παραίτηση Βενιζέλου έως την επιστροφή του στην Αθήνα τον Ιούνιο του 1917, ο βασιλιάς ήταν ο ουσιαστικός κυβερνήτης της χώρας, διορίζοντας και παύοντας πρωθυπουργούς κατά βούληση⁶⁴. Ο Κωνσταντίνος Α' αποχώρησε από την Ελλάδα, μαζί με το διάδοχο Γεώργιο, χωρίς να παραιτηθεί τυπικά και στο θρόνο ανήλθε ο δευτερότοκος γιος του Αλέξανδρος⁶⁵. Ο Αλέξανδρος, παρά ορισμένες σποραδικές διαφωνίες, συνεργάστηκε με την κυβέρνηση Βενιζέλου⁶⁶ και μάλιστα στην ομιλία του θρόνου που είχε συντάξει ο Βενιζέλος, αποδοκίμασε καθαρά το καθεστώς του Κωνσταντίνου⁶⁷, παρά την αρχική ανησυχία ότι θα λειτουργούσε ως τοποτηρητής του πατέρα του⁶⁸. Ο Αλέξανδρος έμεινε στο θρόνο για πολύ μικρό διάστημα, έως το θάνατό του (από δάγκωμα πιθήκου) τον Οκτώβριο 1920, όταν και εκλέχθηκε από τη Βουλή ως αντιβασιλέας ο

⁶¹ Σ. Βλαχόπουλος - Ε. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 153-157.

⁶² Σ. Ριζάς, *Βενιζελισμός και αντιβενιζελισμός, στις απαρχές του εθνικού διχασμού*, σ. 69

⁶³ Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, σ. 120

⁶⁴ Μ. Μελετόπουλος, *Η Βασιλεία στην Νεώτερη Ελληνική Ιστορία*, σ. 70

⁶⁵ Γ. Λεονταρίτης, *ό.π.*, σ. 46

⁶⁶ Σ. Ριζάς, *Βενιζελισμός και αντιβενιζελισμός, στις απαρχές του εθνικού διχασμού*, σ. 121

⁶⁷ G. Hering, *ό.π.*, τ. 2, σ. 910

⁶⁸ Δ. Παπαδημητρίου, «Ο Αλέξανδρος Α'» στο *Η δυναστεία των Γλίξμπουργκ*, Ε Ιστορικά, τ. 151, Αθήνα 2002, σ. 25-27

ναύαρχος Π. Κουντουριώτης. Μετά την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920, η κυβέρνηση Δ. Ράλλη οργάνωσε δημοψήφισμα για την επάνοδο του βασιλιά Κωνσταντίνου. Το δημοψήφισμα που διεξήχθη την 22α Νοεμβρίου δεν ήταν συνταγματικά επιβεβλημένο, καθώς ο Κωνσταντίνος δεν είχε τυπικά παραιτηθεί από το θρόνο. Το αποτέλεσμα ήταν 99% υπέρ της επιστροφής του Κωνσταντίνου και δεν μπορεί παρά να θεωρείται νόθο, καθώς εάν θεωρείτο γνήσιο, θα σήμαινε ότι η δύναμη των βενιζελικών είχε συρρικνωθεί από σχεδόν 50% του εκλογικού σώματος σε 1%, στο διάστημα των 3 εβδομάδων που είχε μεσολαβήσει από τις εκλογές έως το «δημοψήφισμα»⁶⁹. Ο Κωνσταντίνος επέστρεψε θριαμβευτικά στην Αθήνα το Δεκέμβριο, ωστόσο η συνέχεια δεν ήταν το ίδιο θριαμβευτική. Ακολούθησε η κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου και η μικρασιατική καταστροφή, μετά από την οποία ξέσπασε στρατιωτικό κίνημα υπό τον Συνταγματάρχη Νικόλαο Πλαστήρα. Ο Κωνσταντίνος προσπάθησε αρχικά να εναντιωθεί στο κίνημα αλλά τελικά παραιτήθηκε από το θρόνο, στις 14 Σεπτεμβρίου 1922, υπέρ του διαδόχου Γεωργίου.

Η αντισυνταγματική, κατά τα παραπάνω, παρέμβαση Κωνσταντίνου στα πολιτικά πράγματα, ενάντια στη νόμιμη εκλεγμένη κυβέρνηση Βενιζέλου, είχε ως αποτέλεσμα ο βασιλιάς να θεωρείται ως επικεφαλής της αντιβενιζελικής παρατάξης, η οποία είχε αρχικά αποκληθεί «κωνσταντινική»⁷⁰ και να καταστεί έτσι αντί για σύμβολο της ενότητας του έθνους, στην προσωποποίηση του ενός από τους δύο πόλους του Εθνικού Διχασμού, γύρω από τους οποίους διχάστηκαν εκατομμύρια Έλληνες. Αιτία ήταν η ζωτικής σημασίας για τα εθνικά ζητήματα διαφωνία σχετικά με τη συμμετοχή της χώρας στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο⁷¹. Κατ' επέκταση, σε συνδυασμό και με τη Μικρασιατική Καταστροφή που ακολούθησε, οι δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις του Εθνικού Διχασμού συνέχισαν να ορίζουν την πολιτική αντιπαράθεση στην Ελλάδα για πολλά χρόνια, ακόμα και μετά τη λήξη του πολέμου, παρότι δηλαδή εξέλιπε η αιτία της πρόκλησής του.

Χαρακτηριστική είναι άλλωστε και η γεωγραφική του έκταση, καθώς ο Εθνικός Διχασμός βρήκε πεδίο ανάπτυξης και στην ελληνική διασπορά, σε ολόκληρο τον κόσμο⁷². Η μαζική έλευση προσφύγων που συνέρρευσαν σε όλη τη χώρα μετά τη

⁶⁹ Ι. Γιαννουλόπουλος, «Οι εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920 και η επάνοδος του Κωνσταντίνου» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15, Αθήνα 2008, σ. 150

⁷⁰ Κ. Μπότσιου, «Το Λαϊκό Κόμμα από τον Εθνικό Διχασμό στον Εμφύλιο: ένα κόμμα, δύο εποχές», Πρακτικά Συνεδρίου: *Ελληνικός Κοινοβουλευτισμός: Αφετηρίες, Εξέλιξη, Προοπτικές*, 20-21 Φεβρουαρίου 2020, Αθήνα 2020, σ. 189

⁷¹ Σ. Ριζάς, *Βενιζελισμός και αντιβενιζελισμός, στις απαρχές του εθνικού διχασμού*, σ. 153

⁷² Α. Λιάκος, *Ο ελληνικός 20ος αιώνας*, Αθήνα 2019, σ. 71

Μικρασιατική Καταστροφή τροφοδότησε κυρίως το βενιζελικό στρατόπεδο αλλά η βαθιά διαίρεση συνέχισε να καθορίζει την πολιτική ζωή της χώρας και κατά τη διάρκεια της αβασίλευτης δημοκρατίας και στην περίοδο της βασιλείας του επόμενου βασιλιά Γεωργίου Β'.

Δ' Κεφάλαιο

Γεώργιος Β' και δικτατορία Μεταξά

Η πρώτη θητεία του νέου βασιλιά Γεωργίου Β' ήταν εξαιρετικά σύντομη. Μετά τη δίκη των «έξι» και την εκτέλεσή τους για εσχάτη προδοσία και σωρεία εκκαθαρίσεων αξιωματικών του στρατού έγιναν εκλογές για την ανάδειξη νέας Βουλής στις 16 Δεκεμβρίου 1923 και δύο μέρες μετά οι στρατιωτικοί εξανάγκασαν το βασιλιά Γεώργιο Β' να αποχωρήσει από τη χώρα. Ο Γεώργιος Β' απομακρυνόταν για δεύτερη φορά από την Ελλάδα, την πρώτη ως διάδοχος, συνοδεύοντας τον πατέρα του βασιλιά Κωνσταντίνο, τη δεύτερη ως βασιλιάς ο ίδιος. Ο ναύαρχος Π. Κουντουριώτης ανέλαβε το ρόλο του αντιβασιλιά⁷³. Στην Δ' Συντακτική Συνέλευση, που εξελέγη στις εκλογές της 16ης Δεκεμβρίου 1923 είχαν εκλεγεί μόλις επτά αντιβενιζελικοί βουλευτές, λόγω της αποχής των φιλοβασιλικών κομμάτων. Δύο διαφορετικές τάσεις σχετικά με το πολιτειακό ζήτημα κυριαρχούσαν στην πολιτική συζήτηση. Η μία πλευρά με επικεφαλής τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου υποστήριζε τη θέση, να ανακηρυχθεί με ψήφισμα της Βουλής η αβασίλευτη δημοκρατία και στη συνέχεια να ζητηθεί η επικύρωση του ψηφίσματος από το λαό με δημοψήφισμα. Η αντίπαλη τάση, την οποία συμεριζόταν και ο Βενιζέλος που είχε αναλάβει την πρωθυπουργία υποστήριζε ότι θα έπρεπε πρώτα να αποφανθεί ο λαός με δημοψήφισμα για τη μορφή του πολιτεύματος⁷⁴.

Την 25η Μαρτίου 1924, στην επέτειο της Επανάστασης, η Συντακτική Εθνοσυνέλευση με Ψήφισμά της, κήρυξε έκπτωτη από τον ελληνικό θρόνο τη δυναστεία των Γλύξμπουργκ, στα μέλη της οποίας στερούσε την ελληνική ιθαγένεια και τους απαγόρευε τη διαμονή στην Ελλάδα και ανακήρυξε την αβασίλευτη δημοκρατία στη χώρα, υπό τον όρο εγκρίσεως της απόφασης αυτής από το λαό με δημοψήφισμα.

Το δημοψήφισμα έγινε στις 13 Απριλίου 1924, με αποτέλεσμα 69,95% έναντι 30,05% υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας. Το αποτέλεσμα αποδέχθηκε ο Ιωάννης Μεταξάς, προκαλώντας σύγχυση στις τάξεις των βασιλοφρόνων και ευλόγησε ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Το σημαντικότερο φιλοβασιλικό κόμμα, το Λαϊκό δεν αναγνώρισε επίσημα το νέο πολίτευμα παρά μόνο το 1932⁷⁵.

⁷³ Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, σ. 125-126

⁷⁴ Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, σ. 131-132

⁷⁵ Α. Βερέμης, «Η Αντεπανάσταση του 1923 και η ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15, Αθήνα 2008, σ. 281

Η αβασίλευτη δημοκρατία του ελληνικού μεσοπολέμου διήρκεσε μόλις 12 χρόνια. Σε μία αντίστροφη ροή των γεγονότων, οι βενιζελικοί απείχαν από τις εκλογές του Ιουνίου του 1935 και η μονόπλευρη φιλοβασιλική Βουλή που εκλέχθηκε δεν άργησε να επαναφέρει το Βασιλιά, διοργανώνοντας ένα αναμφισβήτητο νόθο δημοψήφισμα, στο οποίο η επαναφορά της βασιλείας πήρε ποσοστό 97,88% έναντι 2,12% της αβασίλευτης δημοκρατίας⁷⁶. Η λειτουργία του πολιτεύματος στη διάρκεια του 1935, με την κατάχρηση στην έκδοση συντακτικών πράξεων ήταν προβληματική. Οι συντακτικές πράξεις δημιουργούσαν δίπλα στο τυπικό σύνταγμα ως «παρασύνταγμα», καθώς λειτουργούσαν παράλληλα με τις ισχύουσες συνταγματικές διατάξεις και ως «αντισύνταγμα», καθώς έρχονταν σε καταφανή αντίθεση με το φιλελεύθερο περιεχόμενο του Συντάγματος⁷⁷. Το Νοέμβριο του 1935 ο Γεώργιος Β' επέστρεψε στην Ελλάδα και ξεκίνησε η δεύτερη θητεία του στον ελληνικό θρόνο, διακηρύσσοντας ότι θα είναι βασιλιάς όλων των Ελλήνων⁷⁸ και θα κινηθεί εντός συνταγματικού πλαισίου.

Η βασιλεία του Γεωργίου Β' ξεκίνησε με δικτατορική κυβέρνηση Κονδύλη και μετά από ένα σύντομο διάστημα βραχύβιων πολιτικών κυβερνήσεων μειοψηφίας, ο βασιλιάς, αρχικά, μετά το θάνατο του πρωθυπουργού Δεμερτζή, στις 13 Απριλίου 1936, διόρισε στη θέση του τον Ιωάννη Μεταξά, βιαστικά και χωρίς να συνομιλήσει καν με τις ηγεσίες των κομμάτων του κοινοβουλίου⁷⁹. Οι αντικοινοβουλευτικές και αντιδημοκρατικές αντιλήψεις του Μεταξά δεν ήταν κρυφές⁸⁰ και προφανώς ανάλογες ήταν οι επιδιώξεις του στέμματος. Τους επόμενους μήνες ο Γεώργιος Β' υπέγραψε διατάγματα για την αναστολή θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος που κατοχύρωναν ατομικές και συλλογικές ελευθερίες και τη διάλυση της Βουλής, χωρίς την προκήρυξη εκλογών για την ανάδειξη νέας Βουλής⁸¹, δια των οποίων εγκαθιδρύθηκε η δικτατορία του Μεταξά, στις 4 Αυγούστου του 1936. Η αντισυνταγματικότητα των σχετικών διαταγμάτων είναι φυσικά προφανής⁸². Πέρα από τις νομικές λεπτομέρειες που αφορούν την Συντακτική Πράξη που θα έδινε τη νομιμοποίηση στο βασιλιά για την αναστολή των συνταγματικών ελευθεριών εάν δεν

⁷⁶ Ι. Κολιόπουλος, «Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις από την 1η Μαρτίου 1935 ως την 28η Οκτωβρίου 1940» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15, Αθήνα 2008, σ. 372

⁷⁷ Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, σ. 157

⁷⁸ G. Hering, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1247

⁷⁹ G. Hering, *ό.π.*, τ. 2, σ. 1268

⁸⁰ Σ. Βλαχόπουλος - Ε. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 192

⁸¹ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922 - 1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1986, σ. 104, στο εξής βλ. Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση*

⁸² Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, σ. 163

είχε εντωμεταξύ λήξει η ισχύς της⁸³ και πέρα από την επί της ουσίας δικαιολόγησή της, σε αμφισβητήσιμους λόγους απειλής κατά της δημόσιας τάξης, η διάλυση της Βουλής, χωρίς την ταυτόχρονη προκήρυξη εκλογών συνιστά κατάφωρη παραβίαση του Συντάγματος. Ο βασιλιάς δεν έχει την δυνατότητα να διαλύει τη Βουλή ώστε να κυβερνά ανεξέλεγκτα οποιοσδήποτε, έστω κι αν αυτός είχε προγενέστερα κερδίσει την ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή, όπως ο Μεταξάς⁸⁴. Η εμπιστοσύνη της Βουλής δεν κερδίζεται άπαξ αλλά οφείλει να παραμένει «δεδηλωμένη» και φυσικά σε περίπτωση διάλυσής της, η εμπιστοσύνη της Βουλής θα πρέπει να ανανεωθεί αφού δοθεί εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον αρχηγό του πλειοψηφούντος κόμματος.

Η δικτατορία Μεταξά κυβέρνησε αυταρχικά, με διώξεις και εξορίες των πολιτικών αντιπάλων και απαγόρευση του κομμουνιστικού κόμματος, εφάρμοσε αστυνομικές μεθόδους κατά των πολιτών και προσπάθησε να εισάγει φασιστικούς θεσμούς⁸⁵, έχοντας την πλήρη στήριξη του Γεωργίου Β', ο οποίος κατά τον Άγγλο πρεσβευτή στην Αθήνα ήταν ο ιθύνων νους και ο Μεταξάς εκτελεστικό όργανο⁸⁶. Ο βασιλιάς είχε πρωταρχικό ρόλο στην άσκηση εξουσίας⁸⁷, όπως ο ίδιος ο Μεταξάς αναγνώριζε, καθώς από το βασιλιά πήγαζε η δικτατορία της 4ης Αυγούστου. Κατόπιν αυτών, το στέμμα απέκτησε και πάλι ένα διευρυμένο πολιτικό ρόλο, εκτός του συνταγματικού πλαισίου, με την αποδοχή αυτή τη φορά των περισσότερων πολιτικών δυνάμεων, εκτός του κομμουνιστικού κόμματος (ΚΚΕ)⁸⁸. Η εκτροπή διήρκεσε από την επιβολή της δικτατορίας το 1936 έως και το θάνατο του Μεταξά τον Ιανουάριο του 1941, δηλαδή μέσα στη διάρκεια του ελληνο-ιταλικού πολέμου.

Μετά την γερμανική εισβολή και κατοχή στην Ελλάδα, η υπό τον Γεώργιο Β' εξόριστη ελληνική κυβέρνηση (με έδρα στα Χανιά και μετέπειτα στη Νότια Αφρική, το Λονδίνο, το Κάιρο και την Κάβα Ντέι Τιρένι) ελεγχόταν στην ουσία από τις συμμαχικές δυνάμεις και κυρίως τους Άγγλους. Κατά τον βιογράφο του, βασιλόφρονα, Παναγιώτη Πιπινέλη, η αγάπη του για την Αγγλία είχε γίνει προς το τέλος «εν από τα σοβαρότερα συστατικά του χαρακτήρος του»⁸⁹. Υπό αυτές τις ιδιάζουσες συνθήκες και εν μέσσει παγκοσμίου πολέμου, ελλείπουν ασφαλώς

⁸³ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση*, σ. 105

⁸⁴ Μ. Μελετόπουλος, *Η Βασιλεία στην Νεώτερη Ελληνική Ιστορία*, σ. 149

⁸⁵ Μ. Μελετόπουλος, *Η Βασιλεία στην Νεώτερη Ελληνική Ιστορία*, σ. 150

⁸⁶ Ι. Κολιόπουλος, *ό.π.*, σ. 380

⁸⁷ Α. Λιάκος, *ό.π.*, σ. 184

⁸⁸ Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, σ. 160

⁸⁹ Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, σ. 164

συνταγματικά ερείσματα της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης, εφόσον η Βουλή είχε διαλυθεί ήδη από το 1936.

Ο Γεώργιος Β' επανήλθε ως μονάρχης στην φλεγόμενη από τον Εμφύλιο Πόλεμο Ελλάδα, μετά το δημοψήφισμα του Σεπτεμβρίου του 1946 (με ποσοστό 68,30%⁹⁰), πέθανε ωστόσο πολύ γρήγορα, μετά την τρίτη κατά σειρά ενθρόνισή του, την 1η Απριλίου 1947.

⁹⁰ Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας, 1941-1974*, Αθήνα 2011, τ. 4, σ. 174

Ε' Κεφάλαιο

Παύλος - Καραμανλής, από την εύνοια στη ρήξη

Αμέσως μετά τον θάνατο του Γεωργίου Β', την ίδια μέρα του 1947, στον ελληνικό θρόνο ανέβηκε ο αδελφός του Παύλος, τρίτος κατά σειρά γιος του Κωνσταντίνου Α' και - αξίζει να σημειωθεί - τρίτος γιος του, που βασιλεύσε στην Ελλάδα. Στη χώρα μαίνονταν οι εμφύλιες συγκρούσεις και ο νέος βασιλιάς έδειξε αρχικά να αφήσει τις πολεμικές και τις πολιτικές υποθέσεις στους πολιτικούς, υπό τον αυτονόητο έλεγχο της νέας προστάτιδας δύναμης, των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής⁹¹, που αντικατέστησε στο ρόλο αυτό την Μεγάλη Βρετανία⁹².

Στις εκλογές του 1950, που διεξήχθησαν με απλή αναλογική πρώτο κόμμα αναδείχθηκε το Λαϊκό με 18,8% και δεύτερο οι Φιλελεύθεροι. Κατόπιν όμως της συνεννόησης Νικόλαου Πλαστήρα και Γεωργίου Παπανδρέου, που ηγούνταν του τρίτου (ποσοστό 16,44%) και του τέταρτου κόμματος (ποσοστό 10,67%) για μετεκλογική μεταξύ τους συνεργασία, ο βασιλιάς θα έπρεπε με βάση την κοινοβουλευτική αρχή να δώσει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Πλαστήρα, που εκπροσωπούσε πλέον τον πλειοψηφούντα συνασπισμό κομμάτων. Ο βασιλιάς είχε προσωπική αντιπάθεια για τον Πλαστήρα και δεν τον κάλεσε να του δώσει εντολή να σχηματίσει κυβέρνηση αλλά κάλεσε πρώτα τον αρχηγό του αναδειχθέντος πρώτου κόμματος Τσαλδάρη και στη συνέχεια τον αρχηγό του δεύτερου Σοφ. Βενιζέλο, ο οποίος κατόρθωσε να σχηματίσει κυβέρνηση, που έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή⁹³. Παρότι υποκινούμενη από προσωπικά πάθη, η στάση του Παύλου δεν μπορεί να θεωρηθεί αντισυνταγματική, καθώς δεν παρέβαινε το γράμμα του Συντάγματος αλλά και εφόσον τελικά η σχηματισθείσα κυβέρνηση φαινόταν να είχε την πλειοψηφία. Με την παρέμβαση της αμερικανικής πρεσβείας, που επιθυμούσε κυβέρνηση Πλαστήρα, ο τελευταίος έγινε τελικά πρωθυπουργός, παρά την προσωπική αντιπάθεια του βασιλιά. Φαίνεται ότι ο λόγος των Αμερικανών είναι ο μόνος ισχυρότερος παράγοντας από τη βασιλική βούληση. Στη διάρκεια της διακυβέρνησης Πλαστήρα, οι σχέσεις του με το βασιλικό ζεύγος αποκαταστάθηκαν πλήρως, οι Αμερικανοί όμως είχαν «ευλογήσει» την πρωθυπουργοποίηση του

⁹¹ Σ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τ. 4, σ. 227

⁹² J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, Αθήνα 1974, σ. 408, στο εξής βλ. J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*

⁹³ Σ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τ. 6, σ. 32-33

Αλέξανδρου Παπάγου⁹⁴ ήδη με το ξέσπασμα του πολέμου της Κορέας⁹⁵. Ο στρατάρχης Παπάγος, νικητής του Εμφυλίου παρείχε μεγαλύτερη ασφάλεια σε καιρό πολέμου, έστω κι αν αυτός διεξαγόταν πολύ μακριά από την Ελλάδα.

Ένα θέμα που αφορούσε τη συνταγματικότητα συγκεκριμένης πρακτικής του βασιλιά ανέκυψε το Φεβρουάριο του 1951. Έγινε μεγάλη δημόσια συζήτηση και απασχόλησε και τη Βουλή το ζήτημα, εάν ο βασιλιάς έχει το δικαίωμα να απονέμει χάρη σε καταδικασθέντες χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του Συμβουλίου Χαρίτων και του υπουργού Δικαιοσύνης. Παρότι η ερμηνεία που προέκυψε στη Βουλή απαιτούσε τη συνυπογραφή του υπουργού Δικαιοσύνης, στην πράξη φάνηκε ότι το παλάτι ντε φάκτο διατηρούσε παρεμβατικές εξουσίες ερήμην της κυβέρνησης⁹⁶ και επομένως αντισυνταγματικά, καθώς με μια απλή και ανεξέλεγκτη απόφαση του ανεύθυνου άρχοντα, μπορούσαν να καταργηθούν αποφάσεις της δικαστικής ή εκτελεστικής εξουσίας.

Το Νοέμβριο του 1952 την διακυβέρνηση της χώρας ανέλαβε το κόμμα «Ελληνικός Συναγερμός», με παντοδύναμο αρχηγό το στρατάρχη Αλέξανδρο Παπάγο. Την ίδια χρονιά (1η Ιανουαρίου 1952⁹⁷) είχε ξεκινήσει η ισχύς του νέου Συντάγματος, που είχε καταρτιστεί κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου για να αντικαταστήσει το μακρότερης ισχύος ελληνικό Σύνταγμα του 1864 / 1911. Το Σύνταγμα του 1952 θεωρείται ιδιαίτερα συντηρητικό, αφενός γιατί δεν εισήγε δικαιοσύνη και καινοτομίες αφετέρου γιατί ευνοούσε τη διατήρηση πολυκομματικών σχηματισμών στην κυβέρνηση και τη Βουλή αντί να ενθαρρύνει τη συγκρότηση ισχυρών πόλων στην διάρθρωση των κομμάτων στη Βουλή⁹⁸.

Προς το τέλος της πρωθυπουργίας του στη διάρκεια του 1955, ο Παπάγος ήταν ασθενής και αδύναμος και στην πράξη τον αντικαθιστούσαν οι δύο αντιπρόεδροι της κυβέρνησης Στέφανος Στεφανόπουλος και Παναγιώτης Κανελλόπουλος. Οι αντιπρόεδροι της κυβέρνησης προκειμένου να λειτουργήσουν αποτελεσματικά και εφόσον δεν διέθεταν (εκείνη την περίοδο τουλάχιστον) το

⁹⁴ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 410, 465

⁹⁵ Σ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τ. 6, σ. 42

⁹⁶ Σ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τ. 6, σ. 62-64

⁹⁷ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 333

⁹⁸ Κ. Μπότσιου, «Η αρχή του τέλους της βασιλευομένης: Στέμμα και κρίση ηγεμονίας τη δεκαετία του '60» στο Ρήγου - Σεφεριάδη - Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Η σύντομη δεκαετία του '60. Θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτικές διεργασίες*, Αθήνα 2008, σ. 108, στο εξής βλ. Κ. Μπότσιου, «Η αρχή του τέλους της βασιλευομένης: Στέμμα και κρίση ηγεμονίας τη δεκαετία του '60»

πολιτικό έρεισμα που είχε ο Παπάγος, αναγκάζονταν να προσφεύγουν στην κάλυψη του παλατιού, δημιουργώντας έτσι την εικόνα ότι ο βασιλιάς λειτουργεί ως φορέας της εκτελεστικής εξουσίας.

Ήδη από το Σεπτέμβριο του 1955 διαφαινόταν έντονα η ανάγκη αντικατάστασης του Παπάγου, ο οποίος βρισκόταν για μεγάλο διάστημα απομονωμένος στο σπίτι του στην Εκάλη, λόγω ασθενείας και δεν έδειχνε διατεθειμένος να παραιτηθεί από την πρωθυπουργία. Λίγες ώρες πριν το θάνατό του, στις 4 Οκτωβρίου 1955⁹⁹, ο Παπάγος είχε διορίσει αναπληρωτή του τον έναν από τους αντιπροέδρους του, Στέφανο Στεφανόπουλο¹⁰⁰. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, δικηγόρος και Βουλευτής του νομού Σερρών συμμετείχε στην κυβέρνηση Παπάγου ως υπουργός Δημοσίων Έργων. Ο Καραμανλής ήταν δραστήριος και δυναμικός, θεωρείτο επιτυχημένος και προβεβλημένος υπουργός αλλά δεν ανήκε σε παλαιότερο πολιτικό «τζάκι» και δεν ήταν από τους επιφανείς πολιτικούς, που φαίνονταν επικρατέστεροι να διεκδικήσουν τη διαδοχή του Παπάγου ως αρχηγού της συντηρητικής παράταξης, που εκείνη την περίοδο εξέφραζε το κόμμα του Ελληνικού Συναγερμού. Ως επικρατέστεροι υποψήφιοι για τη διαδοχή θεωρούνταν κατά πρώτο λόγο οι αντιπρόεδροι της κυβέρνησης Στ. Στεφανόπουλος και Παν. Κανελλόπουλος. Εκτός από τους αντιπροέδρους της κυβέρνησης, υπήρχαν αρκετά πρόσωπα της συντηρητικής παράταξης, που θεωρητικά θα είχαν προβάδισμα ως υποψήφιοι για την πρωθυπουργία, ενώ ο Στεφανόπουλος είχε ήδη θέσει σε κίνηση κομματική διαδικασία για την εκλογή νέου αρχηγού του Ελληνικού Συναγερμού, την οποία είχε ορίσει για την 6η Οκτωβρίου. Ο νέος αρχηγός, ως επικεφαλής του έχοντος την κοινοβουλευτική πλειοψηφία κόμματος θα ήταν αναμενόμενο να κληθεί από τον ανώτατο άρχοντα να λάβει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης.

Ο βασιλιάς αντί να περιμένει την εκλογή αρχηγού από το πλειοψηφούν κόμμα της Βουλής και αγνοώντας την άτυπη «επετηρίδα» του κόμματος, επέλεξε να αναθέσει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Υπουργό Δημοσίων Έργων Κωνσταντίνο Καραμανλή, σε μία κίνηση που ξάφνιασε και εντυπωσίασε τον πολιτικό κόσμο¹⁰¹ και που δημιουργούσε νέα δεδομένα στην δεξιά παράταξη της χώρας, πολύ περισσότερο, δεδομένου ότι η εντολή σχηματισμού κυβέρνησης προς τον Καραμανλή

⁹⁹ Σ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τ. 6, σ. 243

¹⁰⁰ Γ. Ρούσσο, *Η νεότερη ιστορία της Ελλάδος 1826 - 1974*, τ. 7, Αθήνα 1975, σ. 539

¹⁰¹ Γ. Ρούσσο, *ό.π.*, σ. 540

συνοδευόταν από το δικαίωμα διάλυσης της Βουλής¹⁰². Παρασκηνακά ωστόσο η λύση Καραμανλή συζητείτο ήδη αρκετό καιρό από το βασιλιά τόσο στις επαφές του με τη βρετανική πρεσβεία¹⁰³, τον αμερικανικό παράγοντα¹⁰⁴ αλλά και Έλληνες συνομιλητές του¹⁰⁵. Παρά τις αντιδράσεις Στεφανόπουλου και την προσπάθειά του να εκλεγεί ο ίδιος αρχηγός του κόμματος και να καταψηφίσει την κυβέρνηση Καραμανλή, ο τελευταίος επικράτησε και πολύ σύντομα, την 3η Ιανουαρίου 1956 ίδρυσε νέο κόμμα, την «Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση» (ΕΡΕ) και προκήρυξε εκλογές, στις οποίες και πέτυχε την απόλυτη κοινοβουλευτική πλειοψηφία.

Ωστόσο, η επιλογή του βασιλιά να αναθέσει την πρωθυπουργία και συνακόλουθα το χρίσμα του αρχηγού της δεξιάς στον Καραμανλή, έθεσε ζητήματα συνταγματικότητας. Ο βασιλιάς είχε τη δυνατότητα με βάση το (ατελές) γράμμα του Συντάγματος του 1952 να επιλέγει τους υπουργούς του και επομένως και τον πρωθυπουργό του¹⁰⁶, όμως με βάση την αρχή της δεδηλωμένης, που το ίδιο συνταγματικό κείμενο ενσωματώνει στο πρώτο εδάφιο του άρθρου 78¹⁰⁷, η κυβέρνηση πρέπει να απολαμβάνει της εμπιστοσύνης της Βουλής. Μπορούσε ο βασιλιάς να επιλέξει οποιονδήποτε για να του αναθέσει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, υπό την προϋπόθεση ότι η κυβέρνηση αυτή θα λάβει εκ των υστέρων ψήφο εμπιστοσύνης ή η επιλογή του βασιλιά όφειλε δεσμευτικά να ορίζεται από την αρχή της δεδηλωμένης, την οποία τεκμαίρεται ότι έχει ο αρχηγός του πλειοψηφούντος στη Βουλή κόμματος; Ανεξάρτητα από την θεωρητική απάντηση στο συνταγματικής φύσης ερώτημα, η πραγματικότητα είναι ότι με την επιλογή Καραμανλή, ο βασιλιάς ξεκάθαρα παρενέβη στο πολιτικό παιχνίδι ευνοώντας έναν πολιτικό, που τη δεδομένη στιγμή δεν κατείχε τη «δεδηλωμένη»¹⁰⁸, δεν ήταν από τους επιφανέστερους πιθανούς διαδόχους και δεν διαφαινόταν ότι θα μπορούσε να διεκδικήσει την αρχηγία του Ελληνικού Συναγερμού, χωρίς τη βασιλική εύνοια και

¹⁰² Σ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τ. 6, σ. 248

¹⁰³ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο. Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Αθήνα 2008, σ. 145, στο εξής βλ. Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*

¹⁰⁴ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σ. 152-155 και J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 410

¹⁰⁵ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σ. 160

¹⁰⁶ Σύνταγμα 1952, Άρθρο 31: «Ο Βασιλεύς διορίζει και παύει τους Υπουργούς αυτού», σε <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn16.pdf>, ημερομηνία ανάκτησης 26.3.2023

¹⁰⁷ Σύνταγμα 1952, Άρθρο 78 εδ. α': «Η Κυβέρνησις πρέπει να απολαύη της εμπιστοσύνης της Βουλής», σε

<https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn16.pdf>,

¹⁰⁸ Σ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τ. 6, σ. 251

ωμή παρέμβαση στα πολιτικά πράγματα¹⁰⁹. Επιπλέον, δίνοντας στον Καραμανλή τη δυνατότητα να διαλύσει τη Βουλή εάν δεν επετύγχανε την ψήφο εμπιστοσύνης προς την κυβέρνησή του, ο βασιλιάς του έδινε ένα ακόμα πανίσχυρο όπλο. Αντί να διεκδικήσει την στήριξη από τους βουλευτές του Συναγερμού επί ίσοις όροις με τον Στ. Στεφανόπουλο, που ήδη είχε τις υπογραφές 110 βουλευτών¹¹⁰, ο Καραμανλής επισείοντας τον κίνδυνο προκήρυξης πρόωρων εκλογών, που εύλογα κανένας βουλευτής δεν επιθυμεί, πέτυχε να κερδίσει εύκολα τη στήριξη βουλευτών της δεξιάς, που υπό άλλες συνθήκες δεν θα ήταν αυτονόητη. Φυσικά, σχετικά με την επιλογή Καραμανλή δεν μπορεί να παραγνωρίζεται η πάντοτε παρούσα βούληση του ξένου παράγοντα. Ο Καραμανλής απολάμβανε και της εμπιστοσύνης των Αμερικανών¹¹¹, η επιρροή των οποίων στα πολιτικά πράγματα της χώρας εξακολουθούσε μετά τον εμφύλιο πόλεμο να είναι άμεση¹¹².

Κατά γενική παραδοχή, οι αποφάσεις του βασιλιά Παύλου λαμβάνονταν από κοινού με την βασίλισσα Φρειδερίκη ή σε κάθε περίπτωση, η Φρειδερίκη επηρέαζε σε μεγάλο βαθμό τις αποφάσεις του συζύγου της¹¹³ και ήταν γενικώς παρεμβατική στα πολιτικά πράγματα, χωρίς να περιορίζεται στα τυπικά της καθήκοντα¹¹⁴. Θεωρείται δε βέβαιον ότι και η επιλογή Καραμανλή είχε την έγκριση και παρότρυνσή της¹¹⁵. Η ίδια, στο βιβλίο της «Μέτρον Κατανοήσεως» δημοσιεύει επιστολή της προς τον Μάρσαλ (υπουργό Εξωτερικών των Η.Π.Α.) για τον διορισμό Καραμανλή «Λέγαμε μεταξύ μας “και τώρα τι γίνεται;” Ο σύζυγός μου αποφάσισε ότι το πρώτο που έπρεπε να κάνει ήταν να αποκτήσει έναν υπεύθυνο Πρωθυπουργό»¹¹⁶. Ο Καραμανλής έγινε πρωθυπουργός λόγω βασιλικής εύνοιας, χωρίς να κερδίσει την αρχηγία του από την εκλογική βάση ή από την κοινοβουλευτική του ομάδα, επιβλήθηκε σε αυτές από την κορυφή. Αν και τελικά κατόρθωσε να δημιουργήσει ισχυρή και ξεκάθαρη πολιτική πλειοψηφία δεν έπαψε να τον συνοδεύει η κατηγορία της «ευνοιοκρατίας»¹¹⁷.

¹⁰⁹ Η. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Αθήνα 2001, σ. 194

¹¹⁰ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 6, σ. 246

¹¹¹ Κ. Κωστής, ό.π., σ. 745 και Σ. Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τ. 2, Αθήνα 2009, σ. 394, 435

¹¹² J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 248

¹¹³ Γ. Β. Δερτιλής, *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας*, Ηράκλειο 2019, σ. 761

¹¹⁴ Ο J. Meynaud (*Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 339) χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά της «αυταρχική και επηρμένη»

¹¹⁵ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 6, σ. 272

¹¹⁶ Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας*, τ. 5, Αθήνα 1999, σ. 105

¹¹⁷ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 6, σ. 252

Ωστόσο, η εξέλιξη της σχέσης του Καραμανλή με το βασιλικό ζεύγος πήρε πολύ σύντομα διαφορετική τροπή. Η Φρειδερίκη σκόπευε να οργανώσει το καλοκαίρι του 1956 μία κρουαζιέρα εστεμμένων στις ελληνικές θάλασσες. Ο πρωθυπουργός ζήτησε τη ματαίωση της κρουαζιέρας, λόγω της κρίσης του Κυπριακού που κυριαρχούσε στη χώρα αλλά παρά την αντίθετη γνώμη του η κρουαζιέρα πραγματοποιήθηκε, δημιουργώντας ψυχρότητα στις σχέσεις του με τη βασίλισσα¹¹⁸. Την ίδια περίοδο η αύξηση της βασιλικής χορηγίας έγινε ζήτημα κομματικής αντιπαράθεσης. Ο Καραμανλής περιορίσε την αύξηση σε επίπεδο που θεωρήθηκε από το παλάτι ελάχιστο, με αποτέλεσμα να παραιτηθεί από την αύξηση και να ανακοινώσει μέτρα λιτότητας, σε ένδειξη διαμαρτυρίας προς τα κόμματα και την κυβέρνηση¹¹⁹. Μεταξύ πρωθυπουργού και βασιλικού ζεύγους δημιουργήθηκε για πρώτη φορά ψυχρότητα, η οποία δεν ήταν ωστόσο τέτοια που να δημιουργεί στο παλάτι την πρόθεση να αντικαταστήσει τον Καραμανλή¹²⁰.

Τα Χριστούγεννα του 1960, σε εκδήλωση στην έπαυλη του εφοπλιστή Νομικού, ξέσπασε έντονο επεισόδιο μεταξύ της Φρειδερίκης και του Υπουργού Εσωτερικών Δ. Μακρή, στο οποίο η βασίλισσα επιτέθηκε στον υπουργό και την κυβέρνηση, αναφέροντας επιτιμητικά και τον Καραμανλή προσωπικά, εις επήκοον όλων των έκπληκτων παρευρισκομένων και υπό την σιωπηλή ανοχή του βασιλιά Παύλου. Η Φρειδερίκη απευθυνόμενη στο σύζυγό της του ζήτησε να τον απολύσει¹²¹ και αυτό είναι χαρακτηριστικό του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβανόταν την εξουσία του βασιλιά. Το 1962, νέα πηγή ψυχρότητας μεταξύ Καραμανλή και βασιλικού ζεύγους υπήρξε η εκλογή ως αρχιεπισκόπου Αθηνών, του μητροπολίτη Αττικής Ιακώβου, ο οποίος είχε την στήριξη της Φρειδερίκης ακόμα και όταν αυτός αναγκάστηκε σε παραίτηση μετά από καταγγελίες για ηθικά παραπτώματα (σεξουαλικά ανορθόδοξα ήθη¹²²) και γενική λαϊκή κατακραυγή¹²³. Την ίδια χρονιά, το ζήτημα της προικοδότησης της πριγκίπισσας Σοφίας από το Ελληνικό κράτος δημιούργησε επιπλέον προβλήματα στον Καραμανλή, καθώς εν μέσω ισχυρών

¹¹⁸ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 6, σ. 293

¹¹⁹ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 6, σ. 292

¹²⁰ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 6, σ. 303

¹²¹ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 6, σ. 314-315, όπου αναφέρεται ότι η Φρειδερίκη είπε επί λέξει «Πωλ, τον ακούς; Παύσε τον, Πωλ, απόλυσέ τον...», ενώ ο υπουργός Δ. Μακρής απάντησε «Να με απολύσετε; Εγώ εξελέγη από τον λαόν. Αλλού ευρίσκεται το δικαίωμα της απολύσεώς μου».

¹²² Τ. Βουρνάς, ό.π., τ. 5, σ. 166

¹²³ Γ. Ρούσσο, ό.π., τ. 5, σ. 559

αντιπολιτευτικών πυρών, η ελληνική κυβέρνηση αναγκάστηκε να υπερασπιστεί την αντιδημοφιλή επιθυμία του παλατιού να προικοδοτηθεί η Σοφία¹²⁴.

Υποστηρίζεται ότι το βασιλικό ζεύγος έχει αποφασίσει ότι ο Καραμανλής ήταν ανεπιθύμητος, ως τηρών ιδιαίτερα ανεξάρτητη στάση έναντι του στέμματος, ήδη από τις αρχές του 1963,¹²⁵ ενώ ο ίδιος ο Καραμανλής θεωρούσε ότι η βασίλισσα και ο διάδοχος (όχι ο βασιλιάς) ήταν εχθρικοί απέναντί του ήδη από το 1961¹²⁶. Ιδιαίτερα σημαντικά στοιχεία προσφέρει η από 3 Οκτωβρίου 1962 επιστολή του Καραμανλή προς τον Παύλο και η απόρριψή της από τον τελευταίο με την υπόμνηση προς τον αποστολέα ότι ο ίδιος τον είχε επιλέξει ως πρωθυπουργό. Ο Καραμανλής έθετε ζητήματα σχετικά με τη νοοτροπία του παλατιού στα οικονομικά και προτάσεις για την καλύτερη λειτουργία του θεσμού, που σε μία βασιλευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία θα έπρεπε να είναι αυτονόητα¹²⁷. Οι προστριβές μεταξύ Καραμανλή και παλατιού ήταν συχνές και με αφορμές ζητήματα ελάσσονος σημασίας, όπως οι εορτασμοί για την χιλιετηρίδα του Αγίου Όρους ή το «Κυβερνείο» της Θεσσαλονίκης. Στην πρώτη περίπτωση η Φρειδερίκη απαιτούσε από τον Καραμανλή την αναβολή των εορτασμών λόγω ασθένειας του βασιλιά και στη δεύτερη περίπτωση απαιτούσε να παραχωρηθεί στη βασιλική οικογένεια το Κυβερνείο ως ανάκτορο στην πόλη της Θεσσαλονίκης ενώ ο πρωθυπουργός δεχόταν να παραχωρήσει το μισό κτίριο. Στα επεισόδια αυτά είναι αξιοσημείωτη και η παρέμβαση του νεαρού τότε διαδόχου Κωνσταντίνου προς τον πρωθυπουργό, σε έντονο ύφος, όπως αναφέρεται¹²⁸. Ζητήματα είχαν ανακύψει και με τον «λόγο του Θρόνου». Η καθιερωμένη ομιλία του βασιλιά στη Βουλή θα έπρεπε να γράφεται από τον πρωθυπουργό, ωστόσο το παλάτι επέμενε να ετοιμάζει (άγνωστο ποιος) τους λόγους του βασιλιά και η κυβέρνηση να υποβάλει διορθώσεις. Είναι δε χαρακτηριστική της αντιθεσμικής λειτουργίας του παλατιού, η αναφορά του Παναγιώτη Κανελλόπουλου, ότι ως εκπρόσωπος της κυβέρνησης συζήτησε ορισμένες μεταβολές που η κυβέρνηση επιθυμούσε σε έναν λόγο του βασιλιά με τη βασίλισσα Φρειδερίκη¹²⁹.

¹²⁴ Τ. Βουρνάς, *ό.π.*, τ. 5, σ. 166

¹²⁵ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σ. 273

¹²⁶ Η. Νικολακόπουλος, *ό.π.*, σ. 266 και Τ. Λαμπρίας, *Καραμανλής ο φίλος*, Αθήνα 2010, σ. 293

¹²⁷ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σ. 272

¹²⁸ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 72

¹²⁹ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 106

Η κρίση μεταξύ παλατιού και Καραμανλή κορυφώνεται τον Ιούνιο 1963, με αφορμή (καθώς οι αιτίες ήταν περισσότερες και παλαιότερες¹³⁰) ένα προγραμματισμένο επίσημο ταξίδι του βασιλικού ζεύγους στο Λονδίνο. Έχουν προηγηθεί δύο σημαντικά γεγονότα. Τον Απρίλιο του ίδιου έτους, η Φρειδερίκη βρισκόταν και πάλι στο Λονδίνο, όπου έγινε αντικείμενο προπηλακισμών από την Αγγλίδα σύζυγο του τότε πολιτικού κρατούμενου συνδικαλιστή Αμπατιέλου και διαμαρτυρόμενου πλήθους¹³¹. Το περιστατικό προκάλεσε δημοσιεύματα στον βρετανικό τύπο, στα οποία τονιζόταν το παρελθόν της Φρειδερίκης, ως μέλους της χιτλερικής νεολαίας¹³². Στη συνέχεια, στα τέλη Μαΐου του 1963, δολοφονείται στη Θεσσαλονίκη από παρακρατικούς ο συνεργαζόμενος με την ΕΔΑ βουλευτής Γρηγόρης Λαμπράκης, γεγονός που δημιουργεί αναταραχή σε ολόκληρη τη χώρα, έχοντας και διεθνή αντίκτυπο και που όπως λέγεται οδήγησε τον Καραμανλή να αναφωνήσει «ποιος επιτέλους κυβερνά αυτόν τον τόπο;»¹³³.

Όλα τα παραπάνω λαμβάνουν χώρα μέσα σε ένα διάστημα μετά τις εκλογές του 1961, που το πολιτικό κλίμα χαρακτηρίζεται από μία σφοδρή αντιπαράθεση μεταξύ ΕΡΕ και Ένωσης Κέντρου, που έμεινε γνωστή ως «ανένδοτος αγώνας». Τι είχε συμβεί; Μετά την εκλογική αναμέτρηση, στην οποία η ΕΡΕ συγκέντρωσε το 50,77% των ψήφων, η Ένωση Κέντρου αμφισβήτησε τα εκλογικά αποτελέσματα «ως προϊόν βίας και νοθείας»¹³⁴. Έως την ανάδειξή της σε πρώτο κόμμα στις επόμενες εκλογές, η Ένωση Κέντρου αμφισβητούσε τη νομιμοποίηση της κυβέρνησης, προκαλώντας μεγάλη πολιτική πίεση στην ΕΡΕ αλλά και στο παλάτι, που σταδιακά αποστασιοποιήθηκε από τον Καραμανλή.

Εν μέσω αυτής της πολιτικής συγκυρίας¹³⁵, ο Καραμανλής ζήτησε από το βασιλιά να αναβληθεί το επίσημο ταξίδι στο Λονδίνο, υπό το φόβο διαδηλώσεων και ταπεινωτικών επεισοδίων κατά του βασιλικού ζεύγους, υπενθυμίζοντας ότι για κάθε βασιλική πράξη απαιτείται, κατά το Σύνταγμα, και υπουργική προσυπογραφή¹³⁶. Σύμφωνα με δημοσιεύματα της εφημερίδας «Ακρόπολις» ο Καραμανλής είπε στον Παύλο: «Μεγαλειότατε, η κρίσις της κυβερνήσεως παραμένει σταθερά. Θεωρούμε το

¹³⁰ Η. Νικολακόπουλος, *ό.π.*, σ. 299

¹³¹ Σ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τ. 7, σ. 40

¹³² Τ. Βουρνάς, *ό.π.*, τ. 5, σ. 177

¹³³ Τ. Βουρνάς, *ό.π.*, τ. 5, σ. 187

¹³⁴ Σ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τ. 7, σ. 15

¹³⁵ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σ. 277

¹³⁶ Μ. Μελετόπουλος, *Η Βασιλεία στην Νεώτερη Ελληνική Ιστορία*, σ. 182

ταξίδι επικίνδυνον. Η ατμόσφαιρα είναι δυσμενής στο Λονδίνο. Οι Εργατικοί βάλλουν κατά του ελληνικού Θρόνου και κατά της κυβερνήσεως. Οι κομμουνιστάι του Λονδίνου, Άγγλοι και Έλληνες, οργανώνουν αποδοκιμασίας σας. Ποία βεβαιότητας υπάρχει ότι δεν θα επιτύχουν τον σκοπόν τους, παρά τα μέτρα της αγγλικής αστυνομίας». Προς το τέλος της συνάντησης ο Παύλος ρωτάει «Κι αν επιμείνω να γίνει το ταξίδι, τι θα κάνεις;» και ο Καραμανλής απαντά «Τότε θα παραιτηθώ, μεγαλειότατε ...»¹³⁷.

Στις σχετικές συζητήσεις, που έλαβε χώρα στο Τατόι στις 8 και 10 Ιουνίου 1963, ο Καραμανλής είχε προτείνει τη συμβιβαστική λύση να ταξιδέψει στο Λονδίνο ο διάδοχος Κωνσταντίνος και να επιδώσει στη βασίλισσα της Αγγλίας επιστολή, με τους λόγους που επέβαλαν την αναβολή του βασιλικού ταξιδιού¹³⁸. Ο Παύλος έδειξε να αποδέχεται την πρόταση Καραμανλή, όμως την επομένη, 11 Ιουνίου 1963, όταν συναντήθηκε και πάλι με τον πρωθυπουργό, επέμεινε στην πραγματοποίηση του ταξιδιού παρά την αντίθετη γνώμη της κυβέρνησης: «Αφού εσκέφθην όλην την νύκτα το θέμα, κατέληξα εις την απόφασιν ότι το ταξίδι πρέπει να γίνη δια να μη προσβληθή προσωπικώς η βασίλισσα Ελισάβετ». Ο Καραμανλής επέμεινε στην παραίτησή του: «Δεν γνωρίζω ποιοι παράγοντες επέδρασαν, Μεγαλειότατε, και κατελήξατε εις αυτήν την απόφασιν, αλλ' εφόσον επιμένετε, η κυβέρνησις ευρίσκεται εις πλήρη διαφωνίαν με το Στέμμα. Και συνεπώς αυτήν την στιγμήν υποβάλλει την παραίτησίν της δι' εμού». Η απάντηση του βασιλιά ήταν άμεση και χωρίς καμία προσπάθεια να πείσει τον πρωθυπουργό να αλλάξει την απόφασή του περί παραίτησης: «Την αποδέχομαι»¹³⁹.

Δεν είναι σίγουρα τυχαίο, ότι την προηγούμενη μέρα, στις 10 Ιουνίου, ο βασιλιάς είχε δεχθεί στο παλάτι την στρατιωτική ηγεσία. Βάσιμα πιθανολογείται ότι στην συνάντηση αυτή το παλάτι εξασφάλισε τη «νομιμοφροσύνη» των ενόπλων δυνάμεων προς το στέμμα και πιθανότατα συζητήθηκε το ζήτημα των πιθανών αντιδράσεων στην απομάκρυνση Καραμανλή. Επιδεικνύοντας βιασύνη¹⁴⁰, λίγες μόλις ώρες μετά την αποχώρηση του παραιτηθέντος πρωθυπουργού, ο οποίος δεν έχει ωστόσο αντικατασταθεί ακόμα, ο βασιλιάς Παύλος προέβη σε ραδιοφωνικό διάγγελμα, το οποίο ήταν προϊόν καθαρά δικής του πρωτοβουλίας, που δεν είχε τη

¹³⁷ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 7, σ. 44-46

¹³⁸ Τ. Βουρνάς, ό.π., τ. 5, σ. 190-191

¹³⁹ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 7, σ. 66-67

¹⁴⁰ Κ. Μπότσιου, «Η αρχή του τέλους της βασιλευομένης: Στέμμα και κρίση ηγεμονίας στη δεκαετία του '60», σ. 112

σύμφωνη γνώμη της κυβέρνησης και στο οποίο εξέθεσε τη διαφωνία του με τον πρωθυπουργό και ότι τελικά ο βασιλιάς επέβαλε την άποψή του σε ένα ζήτημα εξωτερικής πολιτικής, παρά την διαφωνία της κυβέρνησης¹⁴¹. Με τον τρόπο αυτό ο βασιλιάς έδειξε προς κάθε κατεύθυνση ποιος είναι ο κυρίαρχος και ποιος τελικά «κυβερνά αυτόν τον τόπο». Είναι σημαντική η στάση της αντιπολίτευσης, που όχι μόνο δεν άσκησε κριτική στην καταφανή παρέμβαση του βασιλιά στα πολιτικά πράγματα και στην άσκηση εξωτερικής πολιτικής άλλα οι εκπρόσωποί της χάρηκαν¹⁴², προφανώς επειδή με την παρέμβαση αυτή ευνοούνταν -πρόσκαιρα- τα πολιτικά τους σχέδια, λόγω της απομάκρυνσης Καραμανλή¹⁴³. Χαρακτηριστικά, ο Γεώργιος Παπανδρέου δήλωσε αργότερα στη Βουλή ότι η Ένωση Κέντρου ενέκρινε το βασιλικό ταξίδι στο Λονδίνο¹⁴⁴.

Μετά από διαβουλεύσεις ορισμένων ημερών, ο Καραμανλής κατόρθωσε να επιτύχει την ενότητα της ΕΡΕ και να αποφύγει τη διάσπαση που θα ερχόταν εάν οριζόταν κάποιο ισχυρό στέλεχος της ως πρωθυπουργός¹⁴⁵. Ο εσωκομματικά αδύναμος και ακραία βασιλόφρων¹⁴⁶ Παναγιώτης Πιπινέλης, που δεν αποτελούσε απειλή για το στέμμα, έλαβε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, η οποία ανέλαβε και τυπικά την ευθύνη για το βασιλικό ταξίδι στο Λονδίνο¹⁴⁷. Ο δε Καραμανλής έφυγε για τη Ζυρίχη της Ελβετίας, αποσυρόμενος προσωρινά από το πολιτικό προσκήνιο. Η τύχη του φιλομοναρχικού Πιπινέλη είναι η ξαφνική απόλυση από το παλάτι το Σεπτέμβριο του 1963, προκειμένου οι εκλογές που είχαν προκηρυχθεί να διεξαχθούν από υπηρεσιακή κυβέρνηση, κατόπιν των ισχυρών πολιτικών πιέσεων της Ένωσης Κέντρου και του Γεωργίου Παπανδρέου¹⁴⁸.

¹⁴¹ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 107

¹⁴² Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση*, σ. 243, σημ. 107

¹⁴³ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 110

¹⁴⁴ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 128

¹⁴⁵ Η. Νικολακόπουλος, *ό.π.*, σ. 300

¹⁴⁶ Μ. Μελετόπουλος, *Η Βασιλεία στην Νεώτερη Ελληνική Ιστορία*, σ. 184

¹⁴⁷ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 116-117

¹⁴⁸ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 144-145

ΣΤ' Κεφάλαιο

Κωνσταντίνος Β' - Παπανδρέου, Ιουλιανά

Πρώτο κόμμα στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1963 αναδείχθηκε η Ένωση Κέντρου, με αρχηγό τον Γεώργιο Παπανδρέου. Η ΕΡΕ του Κωνσταντίνου Καραμανλή, αναδείχθηκε δεύτερο κόμμα, με 132 έδρες στη Βουλή έναντι 138 της Ένωσης Κέντρου. Στο πλαίσιο των συσκέψεων του Παύλου με τους πολιτικούς αρχηγούς, ο Καραμανλής ζήτησε από το βασιλιά «επ' ουδενί»¹⁴⁹ να δοθεί εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Παπανδρέου. Ο βασιλιάς έπραξε ακριβώς το αντίθετο και έδωσε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Παπανδρέου. Ο «ανένδοτος αγώνας» που είχε κηρύξει ο Παπανδρέου τα προηγούμενα χρόνια εναντίον της δεξιάς παράταξης¹⁵⁰, έληγε με την ανάδειξή του στην πρωθυπουργία 19 χρόνια μετά την πρώτη του θητεία, με τη στήριξη των βουλευτών της ΕΔΑ¹⁵¹. Όπως ο ίδιος ο Καραμανλής δήλωσε σε μεταγενέστερη συνέντευξή του¹⁵², «η προδιάθεσις την οποίαν είχα να αποχωρήσω της πολιτικής μετεβλήθη εις απόφασιν, διότι έβλεπα ότι ήτο αδύνατον πλέον να αποφύγω την ανοικτήν ρήξιν με το Στέμμα»¹⁵³. Άλλωστε, θεωρούσε ότι ο βασιλιάς Παύλος είχε συμμετάσχει στην οργάνωση των εκλογών και ότι το σφυροκόπημα του Παπανδρέου ενάντια στον Καραμανλή και τη Δεξιά παράταξη δεν συμπεριλάμβανε το παλάτι, που διατηρούσε επαφές με την παράταξη του Κέντρου¹⁵⁴. Ο Καραμανλής αναχώρησε για το εξωτερικό και συγκεκριμένα για το Παρίσι, οριστικά αυτή τη φορά. Είχε προηγηθεί αναχώρησή του μετά την κόντρα του με το παλάτι και την παραίτηση από την πρωθυπουργία αλλά επέστρεψε για να ηγηθεί της ΕΡΕ στην εκλογική αναμέτρηση, μετά τη σύντομη θητεία της κυβέρνησης Πιπινέλη. Ο Παπανδρέου παρά τη νίκη του ζήτησε από τον Παύλο τη διάλυση της Βουλής και τη διενέργεια νέων εκλογών. Λίγο πριν τις εκλογές απεβίωσε ο Σοφοκλής Βενιζέλος, ανταγωνιστής του Παπανδρέου στο χώρο του Κέντρου από την εποχή της διαρχίας τους στην ηγεσία του κόμματος των Φιλελευθέρων το 1957¹⁵⁵. Στη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας, ο Καραμανλής περιόδευε τη χώρα εξαγγέλοντας

¹⁴⁹ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 7, σ. 85

¹⁵⁰ R. Clogg, ό.π., σ. 260

¹⁵¹ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 7, σ. 90

¹⁵² στο Γάλλο δημοσιογράφο και συγγραφέα Roger Massip, στο *Καραμανλής, ο Έλληνας που ξεχώρισε*, Αθήνα 1995 σ. 85-86

¹⁵³ Σ. Λιναρδάτος, ό.π., τ. 4, σ. 165

¹⁵⁴ Κ. Μπότσιου, «Η αρχή του τέλους της βασιλευομένης: Στέμμα και κρίση ηγεμονίας στη δεκαετία του '60», σ. 110-111

¹⁵⁵ Σ. Λιναρδάτος, ό.π., τ. 4, σ. 647

«βαθείαν τομήν» του πολιτεύματος, εννοώντας περιορισμό των αρμοδιοτήτων του Στέμματος. Από τη ρητορική Καραμανλή κατά του παλατιού αλλά και την πρωθυπουργοποίηση του Παπανδρέου που προηγήθηκε μπορεί εύλογα κανείς να διαπιστώσει ότι τη συγκεκριμένη περίοδο η βασιλική προτίμηση στρεφόταν προς την Ένωση Κέντρου περισσότερο παρά προς την παραδοσιακά προσκείμενη στο Στέμμα δεξιά παράταξη¹⁵⁶. Στις εκλογές της 16ης Φεβρουαρίου 1964, η Ένωση Κέντρου συγκέντρωσε το εντυπωσιακό ποσοστό των 52,8% και 171 έδρες¹⁵⁷.

Λίγες μέρες αργότερα, στις 6 Μαρτίου 1964 πέθανε ο Παύλος και βασιλιάς στέφθηκε ο έως τότε διάδοχος Κωνσταντίνος, σε ηλικία 24 ετών. Η ενθρόνιση ενός νεαρού βασιλιά καλλιέργησε προσδοκίες εκσυγχρονισμού της πολιτικής ζωής της χώρας¹⁵⁸. Το κλίμα αυτό ενισχυόταν από τη συμπάθεια που φαινόταν να έχει προς τον Κωνσταντίνο ο γηραιός πρωθυπουργός Παπανδρέου, που δήλωνε χαρακτηριστικά «πράγματι ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος θέλει να είναι Βασιλεύς βασιλευομένης Δημοκρατίας, όπου ο βασιλεύς βασιλεύει και ούτε κυβερνά ούτε διοικεί. Αι αρχαί αι οποίαι επηγγέλθησαν δια του βασιλικού λόγου, αποτελούν αίσιον οιωνόν δια το μέλλον»¹⁵⁹. Ο Παπανδρέου είχε ελπίσει ότι με το θάνατο του Παύλου οι βασιλικές επεμβάσεις στην πολιτική ζωή θα έπαιρναν τέλος και ότι ακόμα και η Φρειδερίκη, περιοριζόμενη σε διακοσμητικό πλέον ρόλο, θα έπαυε να είναι παρεμβατική: «Με τον Βασιλέα θα τα πάμε πολύ καλά. Και με τη μητέρα του επίσης. Οι οιωνοί είναι άριστοι», δήλωσε μετά από συνάντηση με τον Κωνσταντίνο και τη Φρειδερίκη στο Τατόι¹⁶⁰.

Ο Γ. Παπανδρέου έδειχνε να πιστεύει ότι η προσωπική του σχέση με το νεαρό βασιλιά θα μπορούσε να επηρεάσει τον τρόπο δράσης του παλατιού. Στο πλαίσιο αυτό, με δική του πρωτοβουλία τοποθέτησε σε καίριες υπουργικές θέσεις, πρόσωπα που είχαν τη βασιλική εύνοια, ακόμα και αν είχαν απομακρυνθεί από την κυβερνώσα παράταξη, όπως ο Πέτρος Γαρουφαλιάς στο υπουργείο Άμυνας¹⁶¹.

Η πραγματικότητα ήταν διαφορετική. Σύμφωνα με το Μεϋνώ, το ζήτημα δεν αφορούσε απλά στην άσκηση επιρροής προς το πρόσωπο του βασιλιά, καθώς

¹⁵⁶ Μ. Μελετόπουλος, «Παύλος» στο *Η δυναστεία των Γλίξμπουργκ*, Ε Ιστορικά, τ. 151, Αθήνα 2002, σ. 41

¹⁵⁷ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 7, σ. 93

¹⁵⁸ Μ. Μελετόπουλος, *Η Βασιλεία στην Νεώτερη Ελληνική Ιστορία*, σ. 195

¹⁵⁹ Α. Διαμαντής, «Ο Κωνσταντίνος Β΄ και η οριστική έκπτωση της δυναστείας» στο *Η δυναστεία των Γλίξμπουργκ*, Ε Ιστορικά, τ. 151, Αθήνα 2002, σ. 44

¹⁶⁰ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 7, σ. 106

¹⁶¹ Σ. Λιναρδάτος, ό.π., τ. 4, σ. 222

«επρόκειτο για μια ολόκληρη δομή εξουσίας στενά συνδεδεμένης με τις ιθύνουσες οικονομικές και πολιτικές ανάγκες και τα μεγάλα ξένα συμφέροντα»¹⁶². Σύντομα ο Κωνσταντίνος, κατά πολλούς υπό την επιρροή και της μητέρας του Φρειδερίκης, έδειξε ότι δεν σκόπευε να περιοριστεί στα αυστηρώς βασιλικά καθήκοντα που επιτάσσει το κοινοβουλευτικό σύστημα αλλά θα συνέχιζε να επιδιώκει ενεργό συμμετοχή στη διακυβέρνηση της χώρας και κυρίως ότι δεν εννοούσε να απέχει από τα ζητήματα που αφορούσαν το στρατό. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο βασιλιάς αρνήθηκε να τοποθετήσει αρχηγό ΓΕΣ τον προτεινόμενο από την κυβέρνηση αξιωματικό και χρειάστηκε υποχώρηση της κυβέρνησης για να συμφωνηθεί πρόσωπο κοινής αποδοχής ως νέος επικεφαλής του Γενικού Επιτελείου Στρατού. Ο ίδιος ο πρωθυπουργός, φέρεται, σύμφωνα με όσα είπε στους συνεργάτες, να θεωρούσε λογική την συνεννόηση με το βασιλιά για την τοποθέτηση της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας¹⁶³. Όμως το μέγεθος της βασιλικής ανάμειξης είναι πολύ ευρύτερο. Ο μόλις έχοντας αναλάβει καθήκοντα βασιλιάς δεν δίσταζε να ασχολείται προσωπικά ακόμα και με τις μεταθέσεις αξιωματικών του στρατού και της χωροφυλακής¹⁶⁴. Ο πρωθυπουργός ωστόσο εξέφρασε στη Βουλή την αισιοδοξία του, ότι ο νεαρός βασιλιάς Κωνσταντίνος δεν επιθυμούσε να συμμετέχει στην ενεργό πολιτική και την άσκηση διοίκησης αλλά να παραμείνει εντός των συντεταγμένων ορίων του πολιτεύματος της βασιλευομένης δημοκρατίας¹⁶⁵.

Στις 18 Σεπτεμβρίου 1964 έγινε ο γάμος του Κωνσταντίνου με την Δανή πριγκίπισσα Άννα Μαρία, με κάθε επισημότητα και με πολυέξοδη τελετή, σε μία προφανή προσπάθεια εξύψωσης του κύρους του θεσμού και επίδειξη εθνικής ενότητας¹⁶⁶ και ελπίδας, με τη σύμφωνη γνώμη της κυβέρνησης. Μόλις τρεις μέρες αργότερα όμως, αποκαλύφθηκε στον Τύπο ότι υπήρχε έτοιμο Διάταγμα με το οποίο αποφαιζόταν η μετονομασία του Στρατού Ήφρας σε «Βασιλικό Στρατό». Μετά το σάλιο που προκλήθηκε στο χώρο της Αριστεράς αλλά και της Κεντροαριστεράς, ο Παπανδρέου, που δεν γνώριζε για την «μετονομασία - δώρο» προς το βασιλιά, ζήτησε την άμεση ανάκληση του διατάγματος. Ο Κωνσταντίνος συνέχισε να παρεμβαίνει στις μεταθέσεις των αξιωματικών και μετά από σχετική διαφωνία του με τον

¹⁶² J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, μέρος Β', σ. 41

¹⁶³ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 229

¹⁶⁴ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 233

¹⁶⁵ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 242

¹⁶⁶ Κ. Μπότσιου, «Οι επιλογές του Στέμματος τη δεκαετία του 1960» στο *Κωνσταντίνος Β'. 45 μήνες βασιλιάς*, Αθήνα 2023, σ. 116, στο εξής βλ. Κ. Μπότσιου, «Οι επιλογές του Στέμματος τη δεκαετία του 1960»

υφυπουργό Άμυνας Μιχ. Παπακωνσταντίνου, η αντίστοιχη αρμοδιότητα πέρασε στον υπουργό, που ήταν φιλικότερος προς το παλάτι από τον υφυπουργό του.

Τις επόμενες ημέρες διαστάσεις έλαβε και το ζήτημα της χορηγίας της Φρειδερίκης. Οι εφημερίδες του Κέντρου στρέφονταν κατά της Φρειδερίκης τονίζοντας το ρόλο της σε συνομοσίες κατά της κυβέρνησης και κατηγορώντας την για ύποπτες οικονομικές επιδιώξεις, προσθέτοντας ότι επεδίωκε την φυγή της προς το εξωτερικό¹⁶⁷. Ο Παπανδρέου υπερασπίστηκε τη βασιλομήτορα χωρίς αποτέλεσμα και η Φρειδερίκη σε συνέντευξή της σε αγγλική εφημερίδα δήλωσε ότι θα αποσυρθεί σε εντελώς ιδιωτικό βίο, «αφήνοντας τη χώρα στα χέρια δύο γοητευτικών νέων»¹⁶⁸. Αυτή ακριβώς η αποστροφή της Φρειδερίκης αντικατοπτρίζει την οπτική της ίδιας αλλά και του παλατιού για το ρόλο του βασιλιά και της βασίλισσας, ότι δηλαδή ο ρόλος του βασιλιά δεν είναι απλώς αυτός του ανωτάτου άρχοντα και εγγυητή της ενότητας του έθνους αλλά να κρατάει αυτός και η σύζυγός του «τη χώρα στα χέρια τους». Τις επόμενες ημέρες, ο Παπανδρέου υπερασπίστηκε τη Φρειδερίκη σε επίθεση που δέχθηκε από τον πρίγκηπα Πέτρο, θείο του Κωνσταντίνου, δείχνοντας και πάλι ότι δεν επιθυμούσε διάρρηξη των σχέσεων της κυβέρνησης με το παλάτι.

Τις καλές σχέσεις Παπανδρέου και Κωνσταντίνου διαδέχθηκε η ψυχρότητα την άνοιξη του 1965 και η οριστική ρήξη το καλοκαίρι του ίδιου έτους. Η ψυχρότητα φαίνεται ότι οφειλόταν στις συνεχιζόμενες επιθέσεις του φιλοκυβερνητικού τύπου προς τη Φρειδερίκη. Η ρήξη επήλθε όταν ο πρωθυπουργός ζήτησε την παραίτηση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας, Πέτρου Γαρουφαλιά, σκοπεύοντας να κρατήσει το υπουργείο ο ίδιος. Ο Γαρουφαλιάς είχε άριστες σχέσεις με το παλάτι και εκπροσωπούσε τη δεξιά πτέρυγα του κόμματος του Κέντρου. Η επιλογή ενός υπουργού άμυνας προσηλωμένου στο παλάτι δεν ήταν τυχαία αλλά απεικονίζει τη δυσκολία της κυβέρνησης να δρα κυρίαρχα στα ζητήματα που συνδέονται με τον ελληνικό στρατό¹⁶⁹. Το ελληνικό στέμμα παραδοσιακά θεωρούσε ότι έπρεπε να διατηρεί υπερκυβερνητικό έλεγχο στο στρατό και από αυτή την παράδοση δεν παρέκκλινε ο νέος βασιλιάς Κωνσταντίνος Β', ο οποίος αρνήθηκε να υπογράψει τα διατάγματα για την ανάληψη του υπουργείου Άμυνας από τον πρωθυπουργό. Δεν μπορεί να παραγνωρίζεται ωστόσο, το γεγονός ότι η κίνηση του Παπανδρέου, έχοντας νωπή τη συντριπτική λαϊκή εντολή των εκλογών του 1963, να επιλέξει για το

¹⁶⁷ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 7, σ. 122

¹⁶⁸ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 7, σ. 123

¹⁶⁹ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 469

καίριο υπουργείο Άμυνας τον Γαρουφαλιά έγινε ακριβώς για να δείξει προς το παλάτι ότι τα στρατιωτικά ζητήματα θα συνεχίσουν να βρίσκονται υπό τον κοινό έλεγχο (στέμμα και κυβέρνηση).

Η αφορμή για τη διαφωνία Κωνσταντίνου - Παπανδρέου δεν θα πρέπει να θεωρείται τυχαία, καθώς έχει άμεση σύνδεση με την βαθύτερη αιτία. Αφορά τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος στην Ελλάδα και ειδικότερα την ξεκάθαρη βούληση του παλατιού να θεωρεί τον έλεγχο των ενόπλων δυνάμεων δική του αρμοδιότητα. Είναι χαρακτηριστικός ο λόγος που είχε εκφωνήσει ο πατέρας του Κωνσταντίνου Β', Παύλος το Μάρτιο 1962 στη Θεσσαλονίκη, απευθυνόμενος σε καθαρά στρατιωτικό ακροατήριο «*Ηθελα να απευθυνθώ στους αξιωματικούς ... Εμάς μας έχει ενώσει ο Θεός. Εγώ ανήκω εις σας και σεις μου ανήκετε. Είναι μία βάση επί της οποίας μπορεί να κτίση κανείς την ασφάλειαν, την εμπιστοσύνη του ελληνικού λαού και το μέλλον. Επίσης, και την εμπιστοσύνη των συμμάχων*¹⁷⁰. *Ελπίζω ότι όλοι σας θα εργάζεσθε προς αυτήν την κατεύθυνσιν*»¹⁷¹. Η Ένωση Κέντρου είχε τότε καταγγείλει ως απαράδεκτη τη δήλωση του βασιλιά και την κυβέρνηση που -θεωρητικά- είχε την ευθύνη για τους λόγους του. Πραγματικά, όταν στην κυβέρνηση βρισκόταν η δεξιά παράταξη, η εμπλοκή του βασιλιά στα θέματα του στρατού ήταν για το παλάτι πιο εύκολη υπόθεση, αν και αυτό μάλλον δεν μπορεί να θεωρήσει κανείς ότι ίσχυε επί πρωθυπουργίας Παπάγου. Η διακυβέρνηση Παπανδρέου το 1963 φαίνεται να ξεκίνησε με την παραχώρηση προς το παλάτι σημαντικών αρμοδιοτήτων στον έλεγχο του στρατού¹⁷². Η συνέχεια δεν ήταν ανάλογη.

Σύννεφα στις σχέσεις του Γεωργίου Παπανδρέου με το παλάτι δημιουργούνται την άνοιξη του 1965, όταν σχεδιάζει να επισκεφθεί τη Μόσχα, ως πρωθυπουργός, αποδεχόμενος σχετική σοβιετική πρόσκληση. Οι Αμερικανοί αντιδρούν σε αυτή την επίσκεψη και ο νεαρός βασιλιάς Κωνσταντίνος, φέρεται να είπε στον πρωθυπουργό ότι «*δεν επιτρέπει αυτό το ταξίδι*»¹⁷³, το οποίο τελικά ο Παπανδρέου δεν τόλμησε να πραγματοποιήσει. Πρόκειται για μία ιστορική λεπτομέρεια, που σε αντιπαραβολή με το ταξίδι Παύλου Φρειδερίκης στο Λονδίνο, που δημιούργησε τότε την πολιτική κρίση που ήδη εξετάστηκε, δείχνει ποιοι είναι

¹⁷⁰ Κ. Μπότσιου, «*Η αρχή του τέλους της βασιλευομένης: Στέμμα και κρίση ηγεμονίας τη δεκαετία του '60*», σ. 117

¹⁷¹ Σ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τ. 7, σ. 26

¹⁷² Κ. Κωστής, *ό.π.*, σ. 767

¹⁷³ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 451

τελικά οι ισχυροί παράγοντες που αποφασίζουν ποια επίσημα ταξίδια πραγματοποιούνται και ποια όχι.

Τους επόμενους μήνες¹⁷⁴, η φερόμενη εμπλοκή του Ανδρέα Παπανδρέου, γιου του πρωθυπουργού, στην υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ δημιούργησε ένα πολυδιάστατο ζήτημα¹⁷⁵. Ο Ανδρέας Παπανδρέου κατηγορείτο για ανάμειξη στο στρατό και στην ΚΥΠ, χωρίς να έχει σχετική αρμοδιότητα και ότι μέσω του ΑΣΠΙΔΑ, μιας αριστερής οργάνωσης αξιωματικών, επιχειρούσε να ελέγξει αντιθεσμικά το στρατό. Η βούληση του πρωθυπουργού να αναλάβει ο ίδιος το επίμαχο υπουργείο και άρα τον πολιτικό έλεγχο των ανακρίσεων που ενέπλεκαν και το όνομα του γιου του, δημιούργησε εύλογη αιτία για ισχυρή αντιπολιτευτική κριτική. Το πρώτο δεκαήμερο του Ιουλίου του 1965 η κρίση μεταξύ πρωθυπουργού και υπουργού άμυνας κορυφώθηκε μέσω ανταλλαγής επιστολών των δύο προσώπων σε έντονο και ασυνήθιστο ύφος¹⁷⁶.

Ο Γαρουφαλιάς παρά την σχετική πρωθυπουργική υπόδειξη δεν παραιτήθηκε. Έφτασε μάλιστα στο σημείο να δηλώνει απερίφραστα ότι θα φύγει από το υπουργείο μόνον αν του το ζητήσει ο βασιλιάς¹⁷⁷. Ο πρωθυπουργός διαμήνυσε προς το βασιλιά την πρόθεσή του να τον αποπέμψει και να αναλάβει ο ίδιος το υπουργείο άμυνας. Ο Κωνσταντίνος αρνήθηκε, ο Παπανδρέου επανήλθε μέσω απεσταλμένων διαβιβάζοντας την έκκλησή του για την αντιθεσμική παρέμβαση του βασιλιά στο κυβερνητικό έργο και στις 8 Ιουλίου 1965 ο Κωνσταντίνος έστειλε επιστολή προς τον Παπανδρέου, με την οποία υιοθετούσε τις κατηγορίες της αντιπολίτευσης εναντίον του και έπαιρνε θέση στην δικαστική υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, η οποία βρισκόταν ακόμα στο στάδιο της ανάκρισης¹⁷⁸. Η υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ, που είχε καταγγελθεί ως μια προσπάθεια σύστασης μιας ομάδας αριστερών αξιωματικών μέσα στο στράτευμα, στην οποία η αντιπολίτευση ενέπλεκε τον Ανδρέα Παπανδρέου - γιο του πρωθυπουργού - ως οργανωτή και ενορχηστρωτή, θεωρείται ως βασική αιτία της αντιπαράθεσης βασιλιά - πρωθυπουργού, με το ζήτημα Γαρουφαλιά να αποτελεί μία πτυχή - αφορμή της¹⁷⁹. Η χρήση της αλληλογραφίας μεταξύ βασιλιά και πρωθυπουργού αλλά κυρίως το ύφος και το περιεχόμενο της επιστολής του Κωνσταντίνου συνιστούν πολιτική πράξη, πρωτοφανή ακόμα και για τα ελληνικά

¹⁷⁴ η πρώτη δημόσια αναφορά γίνεται στις 18 Μαΐου 1965, βλ. Σ. Λιναρδάτος, ό.π., τ. 4, σ. 487

¹⁷⁵ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σ. 337-341

¹⁷⁶ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 7, σ. 146-147

¹⁷⁷ Σ. Λιναρδάτος, ό.π., τ. 4, σ. 506

¹⁷⁸ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 7, σ. 147

¹⁷⁹ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 486

δεδομένα. Ο Παπανδρέου απάντησε σε εξίσου έντονο ύφος, κατηγορώντας το βασιλιά ότι έρχεται σε αντίθεση με το Πολίτευμα της χώρας, επιδιώκοντας όχι να βασιλεύει αλλά να κυβερνά, υποκαθιστώντας τη νόμιμη και «λαοπρόβλητη» κυβέρνηση. Μαζί με την επιστολή ο πρωθυπουργός έστειλε στο βασιλιά προς υπογραφή το διάταγμα για την αντικατάσταση Γαρουφαλιά και ορισμό του ίδιου ως Υπουργού Άμυνας. Στις 10 Ιουλίου 1965, στην Κέρκυρα γεννήθηκε το πρώτο παιδί του βασιλικού ζεύγους και αυτό υπήρξε αφορμή για μια -πρόσκαιρα- πιο ζεστή επικοινωνία Κωνσταντίνου και Παπανδρέου¹⁸⁰. Ο τελευταίος μετέβη στην Κέρκυρα για να υπογράψει τη ληξιαρχική πράξη γέννησης της πριγκίπισσας Αλεξίας. Τα μεσάνυχτα της ίδιας μέρας, ο Παπανδρέου λαμβάνει την απάντηση του Κωνσταντίνου με νέα του επιστολή με ημερομηνία 10 Ιουλίου, με την οποία αρνείται να υπογράψει το διάταγμα για την ανάληψη του υπουργείου άμυνας από τον πρωθυπουργό. Η συνάντηση των δύο ανδρών δεν έφερε κάποιο αποτέλεσμα, όπως δεν έφεραν οι νεές επιστολές που ανταλλάχθηκαν μεταξύ τους. Το περιεχόμενο και το ύφος των επιστολών του βασιλιά προς τον πρωθυπουργό φανερώνουν ότι για το βασιλιά, η δική του δυνατότητα παρέμβασης στα πολιτικά πράγματα, ειδικότερα δε σε συγκεκριμένους τομείς που η δυναστεία Γλύξμπουργκ παραδοσιακά θεωρεί τομέα της, είναι ανώτερη από την εξουσία που η νόμιμη κυβέρνηση και ο πρωθυπουργός της αντλούν από την Βουλή και τις εκλογές¹⁸¹.

Στις 12 Ιουλίου 1965, ο πρωθυπουργός συγκαλεί υπουργικό συμβούλιο, στο οποίο δεν συμμετέχει ο υπουργός άμυνας και την επόμενη μέρα η κοινοβουλευτική ομάδα της Ένωσης Κέντρου αποφάσισε τη διαγραφή του Γαρουφαλιά από το κόμμα¹⁸², χωρίς ωστόσο να έχει ακόμα αντικατασταθεί από τη θέση του υπουργού. Την 14η Ιουλίου, ο Παπανδρέου λαμβάνει την τρίτη επιστολή του βασιλιά, στην οποία ο Κωνσταντίνος δεν αρνείται μεν θεωρητικά το συνταγματικό δικαίωμα του πρωθυπουργού να αντικαταστήσει τον υπουργό του, στην πράξη όμως αρνείται να ορίσει ως υπουργό τον ίδιο τον Παπανδρέου και απαιτεί να οριστεί υπουργός της κοινής αποδοχής βασιλιά και πρωθυπουργού¹⁸³.

Στις 15 Ιουλίου το απόγευμα ο πρωθυπουργός επισκεπτόταν τα ανάκτορα, όπου επρόκειτο να δοθεί η οριστική λύση. Την προηγούμενη, οι κυβερνητικοί

¹⁸⁰ Σ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τ. 7, σ. 149

¹⁸¹ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 483

¹⁸² Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 526-527

¹⁸³ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 533

επιτελείς είχαν συστήσει στον Παπανδρέου να είναι πιο μετριοπαθής και να δεχθεί να μην αναλάβει ο ίδιος το Υπουργείο Άμυνας. Ο Παπανδρέου ήταν ανυποχώρητος, θεωρώντας το όλο θέμα ως ζήτημα αρχής. Ο Παπανδρέου εκτός από το γεγονός ότι είχε το συνταγματικό δικαίωμα να επιλέξει ο ίδιος ως νόμιμος πρωθυπουργός τον υπουργό Άμυνας, θεωρούσε ότι δεν ήταν δυνατόν ο βασιλιάς να τον εμπιστευτεί ως πρωθυπουργό αλλά όχι ως υπουργό. Η συνάντησή τους υπήρξε εξαιρετικά σύντομη. Δήλωσαν ο ένας προς τον άλλον ότι ο καθένας εμμένει στην ήδη εκφρασμένη άποψή του. Ο Παπανδρέου διαπίστωσε ότι βρίσκονταν «εν διαφωνία και ο Κωνσταντίνος με τη σειρά του διαπίστωσε, ρωτώντας ρητορικά, ότι αυτό σήμαινε και παραίτηση του πρωθυπουργού, την οποία αποδεχόταν, χωρίς μάλιστα να χρειάζεται έγγραφη τη διατύπωσή της. Πράγματι, χωρίς να περιμένει την έγγραφη παραίτηση Παπανδρέου, κατά «τους καθιερωμένους τύπους»¹⁸⁴, αμέσως μετά την αποχώρησή του από τα ανάκτορα, ο Κωνσταντίνος όρισε πρωθυπουργό τον Πρόεδρο της Βουλής Νόβα και τους Τούμπα και Κωστόπουλο, ως υπουργούς Εσωτερικών - Δημόσιας Τάξης και Εθνικής Άμυνας αντίστοιχα. Οι τρεις άνδρες ορκίστηκαν ενώπιον του βασιλιά σε διάστημα περίπου εβδομήντα πέντε λεπτών από την προφορική παραίτηση Παπανδρέου¹⁸⁵. Ο βασιλιάς βιάστηκε να ορίσει πρωθυπουργό, ο οποίος, όπως αποδείχθηκε στη συνέχεια δεν απολάμβανε της εμπιστοσύνης της Βουλής. Με διάφορα ανταλλάγματα, βουλευτές του κυβερνώντος κόμματος αποχωρούν για να στηρίξουν τις βασιλικές επιλογές. Η κυβέρνηση Νόβα καταψηφίζεται στις 5 Αυγούστου 1965 αλλά και πάλι δεν προκηρύσσονται εκλογές. Μετά την άκαρπη διερευνητική εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Στεφανόπουλο, στις 20 Αυγούστου ο βασιλιάς ορκίζει άλλη κυβέρνηση, με πρωθυπουργό τον Ηλία Τσιριμώκο, η οποία επίσης καταψηφίζεται στις 28 Αυγούστου. Και πάλι δεν υπάρχει διάλυση της Βουλής και προκήρυξη εκλογών. Στις 1 και 2 Σεπτεμβρίου του 1965 συνεδριάζει ενώπιον του βασιλιά ένα «Συμβούλιο του Στέμματος». Πρόκειται για μία άτυπη επιτροπή, αφού δεν προβλέπεται νομικά ως θεσμός, στο οποίο καλούνται οι αρχηγοί των κομμάτων - πλην του αρχηγού της ΕΔΑ, παρότι πρόκειται για το τρίτο κόμμα σε κοινοβουλευτική δύναμη - και προσωπικότητες που έχουν διατελέσει πρωθυπουργοί στο παρελθόν, ακόμα και μεγάλης ηλικίας και αποσυρθέντες από τα πολιτικά πράγματα. Χαρακτηριστικό της σύσκεψης είναι ότι οι αντιπολιτευόμενοι

¹⁸⁴ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 482

¹⁸⁵ Σ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τ. 7, σ. 158

στον Παπανδρέου πολιτικοί (ανάμεσα στους οποίους και οι Κανελλόπουλος και Τσιριμώκος) δικαιολογούν ως συνταγματικές τις βασιλικές επιλογές¹⁸⁶.

Ακολούθησαν κι άλλες αποχωρήσεις από την Ένωση Κέντρου, για να εξασφαλιστεί τελικά στις 24 Σεπτεμβρίου, μέσα σε έντονα οξύ κλίμα, με εμφανή τη βασιλική παρέμβαση και με τη χρήση θεμιτών και αθέμιτων μέσων¹⁸⁷, η ψήφος εμπιστοσύνης της Βουλής στην κυβέρνηση Στεφ. Στεφανόπουλου, την τρίτη¹⁸⁸ κυβέρνηση «αποστατών», όπως καταγγέθηκαν από τον Γεώργιο Παπανδρέου, όσοι αποχώρησαν από την Ένωση Κέντρου για να στηρίζουν τις κυβερνήσεις που ο βασιλιάς θέλησε να επιβάλει.

Εκτός από την καταφανώς αντισυνταγματική άρνηση του βασιλιά να διορίσει τον υπουργό Εθνικής Άμυνας που του ζητεί ο πρόεδρος της κυβέρνησης, είναι θεσμικά προβληματικό το γεγονός ότι ο βασιλιάς, παρότι και η πρώτη και η δεύτερη κυβέρνηση που σχηματίζουν οι αποσχισθέντες από το Κέντρο αποτυγχάνει να λάβει ψήφο εμπιστοσύνης. Αντί να καταφύγει σε εκλογές που θα αποτυπώσουν πιο καθαρά τη λαϊκή εντολή, το παλάτι πάσχιζε με θεμιτά και αθέμιτα μέσα να σχηματίσει κυβέρνηση από την υπάρχουσα Βουλή, θεωρώντας προφανώς ότι ο Γ. Παπανδρέου θα έβγαινε κερδισμένος από την εκλογική διαδικασία¹⁸⁹. Ο βασιλιάς εν προκειμένω ενεργεί όχι ως ρυθμιστής του πολιτεύματος σύμφωνα με το Σύνταγμα, αλλά ως ρυθμιστής της πολιτικής κατάστασης, που επιλέγει κατά βούληση ποιον πρωθυπουργό θα απομακρύνει και ποιον θα τοποθετήσει στη θέση του, ανεξάρτητα από τη βούληση του εκλογικού σώματος.

¹⁸⁶ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 596-602

¹⁸⁷ Η. Νικολακόπουλος, *ό.π.*, σ. 352

¹⁸⁸ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σ. 355

¹⁸⁹ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 499

Z' Κεφάλαιο

Κωνσταντίνος Β' - δικτατορία και αντιπραξικόπημα

Η τρίτη κυβέρνηση των αποστατών, όπως τους ονόμασε ο Γ. Παπανδρέου, υπό τον Στ. Στεφανόπουλο, με μεθοδεύσεις στις οποίες συμμετείχε το παλάτι αλλά και οι ξένες πρεσβείες, έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης στη Βουλή, στις 24 Σεπτεμβρίου του 1965¹⁹⁰, μετά από δύο μήνες που αναλώθηκαν στην προσπάθεια του παλατιού να σχηματιστούν κυβερνήσεις από αποσχισθέντες κεντρικούς πολιτικούς, με τη στήριξη των δεξιών κομμάτων της Βουλής. Η κυβέρνηση Στεφανόπουλου παρέμεινε στην εξουσία έως το Δεκέμβριο του 1966. Σε συνάντηση των πολιτικών αρχηγών των δύο μεγαλύτερων κομμάτων, Γ. Παπανδρέου και Π. Κανελλόπουλου με τον Κωνσταντίνο Β', στο Τατόι, συμφωνήθηκε να σχηματιστεί υπηρεσιακή κυβέρνηση, που θα οδηγούσε τη χώρα σε εκλογές έως τα τέλη Μαΐου 1967¹⁹¹. Υπηρεσιακός πρωθυπουργός ανέλαβε αρχικά ο Γ. Παρασκευόπουλος και στη συνέχεια, την 1η Απριλίου 1967 ο ίδιος ο αρχηγός της ΕΡΕ, Παναγιώτης Κανελλόπουλος, την πρωθυπουργοποίηση του οποίου κατήγγειλε ο Παπανδρέου ως πραξικόπημα, προσθέτοντας «Ο βασιλεύς, δυστυχώς, επροτίμησε να γίνη κομματάρχης»¹⁹². Το πραγματικό πραξικόπημα δεν άργησε να γίνει και οι εκλογές δεν έμελλε να πραγματοποιηθούν, παρά μετά από επτάμισι χρόνια.

Μέσα σε μία συνεχόμενη πολιτική κρίση πολλοί ήταν αυτοί που σκέφτονταν μία λύση με χαρακτήρα πραξικοπήματος. Ο Καραμανλής υποστήριζε μιας «ήπιας μορφής εκτροπή»¹⁹³, ενώ το παλάτι συζητούσε μια «προσωρινή» αναστολή συγκεκριμένων διατάξεων του Συντάγματος με διάφορους εξωκοινοβουλευτικούς παράγοντες και την κορυφή του στρατεύματος, που υποστήριζε το βασιλιά. Οι στρατηγοί είχαν, απ' ό,τι φαίνεται προετοιμάσει σχέδιο δράσης, το οποίο δεν πρόλαβε να υλοποιηθεί λόγω της αναβλητικότητας του Κωνσταντίνου, σύμφωνα με το στρατηγό Σπαντιδάκη¹⁹⁴.

Την ολιγοπρία των στρατηγών και του Κωνσταντίνου Β' εκμεταλλεύτηκε μια ομάδα κατώτερων αξιωματικών του στρατού ξηράς, που έμεινε γνωστή ως «ομάδα

¹⁹⁰ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 610

¹⁹¹ Σ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τ. 8, σ. 40

¹⁹² Κ. Μπότσιου, «Η αρχή του τέλους της βασιλευομένης: Στέμμα και κρίση ηγεμονίας τη δεκαετία του '60», σ. 118

¹⁹³ Α. Λιάκος, *ό.π.*, σ. 392

¹⁹⁴ Μ. Μελετόπουλος, *Η Βασιλεία στην Νεώτερη Ελληνική Ιστορία*, σ. 256

των συνταγματαρχών». Τη νύχτα της 21ης Απριλίου 1967, εκδηλώθηκε πραξικόπημα, που είχε συνομοτικά οργανώσει μια ομάδα αξιωματικών, με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Γεώργιο Παπαδόπουλο, «κάτω από τη μύτη» των στρατηγών, καταλαμβάνοντας στρατηγικά σημεία στην Αθήνα και συλλαμβάνοντας όλα τα εξέχοντα πολιτικά πρόσωπα, συμπεριλαμβανομένου του πρωθυπουργού Π. Κανελλόπουλου, των Γεωργίου και Ανδρέα Παπανδρέου και υπουργών της κυβέρνησης. Συνελήφθησαν επίσης μέλη της στρατιωτικής ηγεσίας ανάμεσα στους οποίους ο αρχηγός ΓΕΕΘΑ ναύαρχος Αυγέρης και άλλοι ανώτατοι και ανώτεροι αξιωματικοί¹⁹⁵.

Οι επικεφαλής του πραξικοπήματος, Στυλιανός Παττακός, Γεώργιος Παπαδόπουλος και Νικόλαος Μακαρέζος επισκέφθηκαν τον βασιλιά στο θερινό ανάκτορο στο Τατόι, τις πρώτες πρωινές ώρες. Το ανάκτορο του Τατοΐου ήταν ήδη περικυκλωμένο όπως και το αντίστοιχο της Φρειδερίκης στο Ψυχικό. Οι πραξικοπηματίες ανακοίνωσαν στο βασιλιά ότι «επαναστάτησαν επ' ονόματί του»¹⁹⁶. Ο Κωνσταντίνος διαμαρτυρήθηκε κυρίως για το γεγονός ότι δεν είχε ενημερωθεί για το πραξικόπημα και ζήτησε να συναντήσει τον αρχηγό του στρατού Σπαντιδάκη, ο οποίος είχε προσχωρήσει στους πραξικοπηματίες. Στη συνέχεια ο Κωνσταντίνος πήγε στο Πεντάγωνο, όπου συναντήθηκε με τον συλληφθέντα πρωθυπουργό Κανελλόπουλο. Ο Κωνσταντίνος απέρριψε την πρόταση Κανελλόπουλου να αντισταθεί και απέτρεψε τους αξιωματικούς του Ναυτικού να κινηθούν εναντίον των πραξικοπηματιών, παρότι ο στόλος ήταν έτοιμος και ανέμενε σχετικές διαταγές από το βασιλιά¹⁹⁷. Ο Κωνσταντίνος αρνήθηκε να ορκίσει πρωθυπουργό τον Σπαντιδάκη (αρχηγό ΓΕΣ) ή τον συνταγματάρχη Παπαδόπουλο, επικεφαλής των πραξικοπηματιών¹⁹⁸. Στις 19.15 της ίδιας ημέρας ορκίστηκε κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον ανώτατο δικαστικό Κωνσταντίνο Κόλλια (Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου) και τέσσερις μόλις υπουργούς, όλοι στρατιωτικοί, οι Σπαντιδάκης, Μακαρέζος, Παττακός και Παπαδόπουλος. Η σχετική ανακοίνωση τελείωνε με την επισήμανση ότι η κυβέρνηση «θα συμπληρωθή δια νέων μελών, τα ονόματα των οποίων θα δοθούν εις την δημοσιότητα βραδύτερον»¹⁹⁹. Την πρωθυπουργοποίηση Κόλλια υπέδειξε στους συνταγματάρχες ο ίδιος ο Κωνσταντίνος, όπως ρητά δηλώνει

¹⁹⁵ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 748-749

¹⁹⁶ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 754

¹⁹⁷ Σ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τ. 8, σ. 110-111 και Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 752

¹⁹⁸ Σ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τ. 8, σ. 114

¹⁹⁹ Σ. Γρηγοριάδης, *ό.π.*, τ. 8, σ. 119

στην εγκεκριμένη βιογραφία του: «Τότε μου ήρθε η ιδέα του Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου Κωνσταντίνου Κόλλια ... “Αυτόν θα ορκίσω” τους είπα. “Στις έξι το απόγευμα θα είμαι στα Ανάκτορα των Αθηνών”»²⁰⁰. Η τοποθέτηση Κόλλια πρόσφερε στις πρώτες ώρες του πραξικοπήματος μία αναπάντεχη επίφαση «κύρους και νομιμότητας»²⁰¹. Η ορκωμοσία της πρώτης χουντικής κυβέρνησης έγινε στα ανάκτορα, ενώπιον του βασιλιά Κωνσταντίνου Β', δίνοντας έτσι την εντύπωση ότι η επιβολή του δικτατορικού καθεστώτος είχε την έγκριση και συναίνεσή του, πολύ περισσότερο όταν πολλοί από τους υπουργούς που προστέθηκαν στην κυβέρνηση την επόμενη ημέρα, το έκαναν μετά από προσωπική πίεση του βασιλιά²⁰². Ο νέος «πρωθυπουργός» Κ. Κόλλιας μιλώντας στους ανταποκριτές ξένου τύπου χρησιμοποίησε απερίφραστα το γεγονός της παρουσίας του βασιλιά στην ορκωμοσία των υπουργών, ως νομιμοποίηση του νέου καθεστώτος έναντι της διεθνούς κοινότητας, που αναγνωρίζει τον Κωνσταντίνο ως νόμιμο αρχηγό του ελληνικού κράτους²⁰³.

Ασφαλώς δεν μπορεί να τεθεί νομικά ζήτημα νομιμότητας της νέας κυβέρνησης μόνο και μόνο λόγω της παρουσίας του βασιλιά είτε αυτή σημαίνει την ανοχή ή τη συμμετοχή του. Η νομιμοποίηση της κυβέρνησης εξασφαλίζεται με την ψήφο εμπιστοσύνης της Βουλής, την οποία οι πραξικοπηματίες δεν σκόπευαν να επιδιώξουν. Ωστόσο η παρουσία του βασιλιά και η παραμονή του στην κορυφή της κρατικής αρχής έδωσε στις ξένες κυβερνήσεις το πρόσχημα που αναζητούσαν για να δικαιολογηθεί η απουσία αντίδρασης στο πραξικόπημα. Στις 26 Απριλίου 1967, η κυβέρνηση συνεδρίασε στα ανάκτορα, υπό την προεδρία του Κωνσταντίνου²⁰⁴, ο οποίος δεν παρέλειψε να κάνει πανηγυρικές εμφανίσεις σε δημόσιες εκδηλώσεις της δικτατορίας, όπως ο εορτασμός της επετείου της 28ης Οκτωβρίου, το 1967 στη Θεσσαλονίκη²⁰⁵. Έτσι η νομιμοποίηση που αναζητούσαν οι χώρες της Δύσης ώστε να μην αναγκαστούν να διαταράξουν τις επίσημες διπλωματικές τους σχέσεις με την

²⁰⁰ Γ. Μαλούχος (επιμ.), *Βασιλεύς Κωνσταντίνος, Χωρίς Τίτλο*, τ. 2, Αθήνα 2023, σ. 253-254

²⁰¹ Κ. Μπότσιου, «Οι σχέσεις του Στέμματος με τη δικτατορία των συνταγματαρχών», Πρακτικά Συνεδρίου: *Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας*, 20-22 Νοεμβρίου 2014, Αθήνα 2014, σ. 116, στο εξής βλ. Κ. Μπότσιου, «Οι σχέσεις του Στέμματος με τη δικτατορία των συνταγματαρχών»

²⁰² Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 8, σ. 124

²⁰³ J. Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, βασιλική εκτροπή και στρατιωτική δικτατορία*, Αθήνα, 2002, σ. 323-324

²⁰⁴ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 8, σ. 126

²⁰⁵ Κ. Μπότσιου, «Οι επιλογές του Στέμματος τη δεκαετία του 1960», σ. 117

Ελλάδα δόθηκε από τη στάση του βασιλιά Κωνσταντίνου²⁰⁶. Με τον τρόπο αυτό η χούντα επιχείρησε και να νομιμοποιήσει την αναστολή σημαντικών άρθρων του Συντάγματος. Ως ανταπόδοση προς τον βασιλιά και επιστέγασμα της συνεργασίας θεωρείται ο διορισμός από τη χουντική κυβέρνηση, του πρωθυερέα των ανακτόρων Ιερώνυμου Κοτσώνη, ως Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος, το Μάιο 1967²⁰⁷

Ο ίδιος ο Κωνσταντίνος Β' υποστήριξε σε πολλές νεότερες συνεντεύξεις του²⁰⁸ ότι δέχθηκε να ορκίσει την κυβέρνηση των πραξικοπηματιών για να μην προκληθεί εμφύλιος πόλεμος και να μην χυθεί αίμα. Υποστήριξε δε ότι φωτογραφήθηκε μαζί τους, για να δείξει προς τον λαό τη διαφωνία του, δεδομένου ότι στις φωτογραφίες απεικονιζόταν συνοφρυωμένος και όχι χαμογελαστός, όπως θα ήταν αν ενέκρινε το πραξικόπημα. Ωστόσο, κανένας δεν φάνηκε να επηρεάζεται από την σκυθρωπή στάση του Κωνσταντίνου ούτε αυτή οδήγησε σε έμπρακτη αντίδραση έναντι των πραξικοπηματιών. Αντίθετα, η αδράνεια και αναποφασιστικότητα του κατά τις πρώτες ώρες της εκδήλωσης του πραξικοπήματος και η συμμετοχή του στην όρκιση της πραξικοπηματικής «κυβέρνησης» τις επόμενες, απέτρεψε κάθε πιθανή αντίσταση από μέλη του στρατεύματος που θα δρούσαν εναντίον του πραξικοπήματος εάν δεν θεωρούσαν ότι με τον τρόπο αυτό θα κινούνταν εναντίον του βασιλιά.

Λίγους μήνες μετά το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου, ο Κωνσταντίνος επιχείρησε αντικίνημα απέναντι στους πραξικοπηματίες, το οποίο ανέλαβαν να σχεδιάσουν και να εκτελέσουν ο αρχηγός του στρατιωτικού οίκου του βασιλιά Κωνσταντίνος Δόβας και ο διοικητής του τρίτου σώματος στρατού Γεώργιος Περίδης. Στόχος του αντικινήματος ήταν να τεθούν υπό έλεγχο οι ένοπλες δυνάμεις της βόρειας Ελλάδας και να στραφούν προς την Αθήνα, που ελεγχόταν στρατιωτικά από τους πραξικοπηματίες. Σε εκτέλεση του σχεδίου, το πρωί της 13ης Δεκεμβρίου

²⁰⁶ Κ. Μπότσιου, «Το Στέμμα και ο συμμαχικός παράγοντας», στο Μ. Βασιλάκη (επιμ.) *Από τον Ανένδοτο στη Δικτατορία*, Αθήνα 2009, σ. 107, στο εξής βλ. Κ. Μπότσιου, «Το Στέμμα και ο συμμαχικός παράγοντας»

²⁰⁷ Κ. Μπότσιου, «Οι σχέσεις του Στέμματος με τη δικτατορία των συνταγματαρχών», σ. 116

²⁰⁸ ενδεικτικά: «η ορκωμοσία θα μπορούσε να αποφευχθεί εάν μπορούσαμε να δεχθούμε ότι θα πάμε σε εμφύλιο πόλεμο» (συνέντευξη στον Τάσο Τρύφωνος, στο 37.00", <https://www.youtube.com/watch?v=TOGYw3W8SRI>, Ιούνιος 2014, ημερομηνία ανάκτησης 2.4.2023 και παρόμοια αφήγηση σε συνέντευξη στον Πάνο Παναγιωτόπουλο, ANTI, <https://shorturl.at/GJKLZ>, ημερομηνία ανάκτησης 2.4.2023 και συνέντευξη στη Σία Κοσιώνη και τον Αλέξη Παπαχελά, ΣΚΑΪ, Ιούνιος 2016 https://www.youtube.com/watch?v=al_5B7SZIZM&t=2s&ab_channel=newsittv, ημερομηνία ανάκτησης 2.4.2023

1967, ο Κωνσταντίνος, συνοδευόμενος από τον «πρωθυπουργό» Κ. Κόλλια και μέλη της βασιλικής οικογένειας πέταξε από το Τατόι στην Καβάλα για να αναλάβει την ηγεσία των ενεργειών. Η προσπάθεια κατέρρευσε μέσα σε λίγες ώρες, με στοχευμένες κινήσεις των συνταγματαρχών. Μετά την καθολική αποτυχία, ο Κωνσταντίνος έφυγε από τη χώρα την ίδια νύχτα και κατευθύνθηκε προς τη Ρώμη, όπου διέμεινε με την οικογένειά του, τους επόμενους μήνες. Τις πρώτες μέρες της παραμονής του στη Ρώμη, η έγκυος σύζυγός του βασίλισσα Άννα Μαρία απέβαλε σε κλινική της ιταλικής πρωτεύουσας. Το συμβάν υπήρξε αφορμή για την αποστολή συλλληπητήριας επιστολής εκ μέρους του δικτάτορα Παπαδόπουλου και της χουντικής κυβέρνησης, στην οποία ο Κωνσταντίνος απάντησε αποκαλώντας τους αποδέκτες της δικής του επιστολής «μέλη της Κυβερνήσεως», αναγνωρίζοντας έτσι την πραξικοπηματική κυβέρνηση ως νόμιμη²⁰⁹. Επιπλέον, ο Κωνσταντίνος, παρότι φυγάς στη Ρώμη, συνέχιζε να είναι αποδέκτης της βασιλικής χορηγίας από το ελληνικό κράτος²¹⁰, που όμως εκπροσωπούσαν οι συνταγματάρχες και δεν επεδίωξε να συγκροτήσει μία εξόριστη εθνική κυβέρνηση, που αφενός θα λειτουργούσε συμβολικά αφετέρου δε και κυρίως θα δημιουργούσε ουσιαστικά ζητήματα στη νομιμοποίηση της χουντικής κυβέρνησης και στην διεθνή της εκπροσώπηση. Οι συνταγματάρχες αντιλήφθηκαν τον κίνδυνο και προσπάθησαν να συγκρατήσουν την πιθανότητα περαιτέρω βασιλικών ενεργειών. Τόσο ο Παπαδόπουλος όσο και ο Παττακός άφησαν με δηλώσεις τους ανοιχτό το ενδεχόμενο της επιστροφής του βασιλιά, εφόσον ο ίδιος «θελήση να γυρίση» αλλά και ο Κωνσταντίνος δήλωνε άμεσα διατεθειμένος να επιστρέψει υπό όρους, στους οποίους βασικός ήταν η (σταδιακή) αποκατάσταση της κοινοβουλευτικής τάξης²¹¹, διευκρινίζοντας σε συνέντευξή του προς τον δημοσιογράφο Σάιρους Σουλτσμπέργκερ, στη Ρώμη, στις 18 Ιανουαρίου 1968, ότι «πραγματικά εμπόδια για την επάνοδό του προς το παρόν ήταν δύο από τους όρους του: η επιτροπή για την διερεύνηση του θέματος των πολιτικών κρατουμένων και η ελευθεροτυπία»²¹². Στην ίδια συνέντευξη δήλωνε για την πιθανότητα σχηματισμού εξόριστης κυβέρνησης «Δεν έχω αποφασίσει ακόμη, αλλά

²⁰⁹ Το κείμενο της απάντησης του Κωνσταντίνου έχει επί λέξει ως εξής: «Η Βασίλισσα και εγώ ευχαριστούμε θερμώς δια τα υφ' υμών και των μελών της Κυβερνήσεως εκφρασθέντα ευγενή αισθήματα για το επισυμβάν Αυτή ατύχημα. »Κωνσταντίνος Β'», Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 9, σ. 12

²¹⁰ Κ. Μπότσιου, «Η αρχή του τέλους της βασιλευομένης: Στέμμα και κρίση ηγεμονίας στη δεκαετία του '60», σ. 122

²¹¹ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 9, σ. 8-10

²¹² Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 9, σ. 15

δεν το νομίζω. Στοιχίζει ακριβά να έχη κανείς κυβέρνησι στο εξωτερικό, αλλά και ποιος θα την αναγνωρίση;»²¹³.

Στο πλαίσιο που περιγράφεται, το «αντιπραξικόπημα» θεωρήθηκε αντίδραση του παλατιού στην παραγκώνισή του από το συγκεκριμένο δικτατορικό καθεστώς και όχι ουσιαστική προσπάθεια αποκατάστασης της κοινοβουλευτικής τάξης, καθώς ενδεχομένως τους συνταγματάρχες θα αντικαθιστούσαν οι στρατηγοί. Επιπλέον, έδωσε την αφορμή στους πραξικοπηματίες να αποστρατεύσουν περίπου 400 πιστούς στο βασιλιά αξιωματικούς²¹⁴, εδραιώνοντας έτσι ακόμα πιο στέρεα την κυριαρχία τους στις ένοπλες δυνάμεις και επομένως και στην εξουσία. Ο Κωνσταντίνος απέτυχε να χρησιμοποιήσει τους χουντικούς και το πραξικόπημα για να σώσει το Στέμμα, που βρισκόταν σε περιδίνηση μετά την κρίση των Ιουλιανών και να παρουσιαστεί ως ο εγγυητής του Συντάγματος και της εθνικής ενότητας. Αντίθετα, η χούντα τον χρησιμοποίησε ώστε να επιτύχει τη διεθνή ανοχή και αναγνώριση τους πρώτους μήνες μετά το πραξικόπημα και έως ότου κατορθώσουν να στερεωθούν στην εξουσία²¹⁵.

Ανάμεσα στις επιλογές του Κωνσταντίνου ήταν η ανοιχτή και ενδεχομένως ένοπλη ρήξη με τους πραξικοπηματίες, τις πρώτες ώρες μετά την εκδήλωση του πραξικοπήματος ή θα μπορούσε έστω να αρνηθεί να ορκίσει την κυβέρνησή τους, φωτογραφιζόμενος μαζί τους και μάλιστα υποδεικνύοντας το πρόσωπο του πρωθυπουργού. Η άρνηση του βασιλιά να ορκίσει μια έκνομη κυβέρνηση που δεν στηρίζεται στην κοινοβουλευτική ψήφο και κατά συνέπεια στη λαϊκή ετυμηγορία θα ήταν σε κάθε περίπτωση επιβεβλημένη και υπό το στενό συνταγματικό πρίσμα. Αντίθετα ο Κωνσταντίνος επέλεξε, τουλάχιστον τους πρώτους μήνες, να συμπλεύσει και να συνεργαστεί με τους συνταγματάρχες, σε σημείο μάλιστα που το Αμερικανικό Υπουργείο των Εξωτερικών συνιστούσε να κρατήσει αποστάσεις από τη χούντα²¹⁶.

Σε επόμενο στάδιο, και αφού ο ίδιος απέφυγε να συγκροτήσει τον αντίθετο στη χούντα πολιτικό πόλο, δημιουργώντας εξόριστη κυβέρνηση και αξιοποιώντας τα ερείσματα του στη διεθνή πολιτική σκηνή για *de jure* αναγνώρισή της²¹⁷, ο Κωνσταντίνος αρνήθηκε και να υποστηρίξει τις διεργασίες για λύση Καραμανλή, που

²¹³ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 9, σ. 16

²¹⁴ Κ. Μπότσιου, «Οι επιλογές του Στέμματος τη δεκαετία του 1960», σ. 117

²¹⁵ Κ. Μπότσιου, «Οι σχέσεις του Στέμματος με τη δικτατορία των συνταγματάρχων», σ. 118

²¹⁶ Κ. Μπότσιου, «Οι σχέσεις του Στέμματος με τη δικτατορία των συνταγματάρχων», σ. 119

²¹⁷ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 9, σ. 13

θα εξανάγκαζε την χούντα σε υποχώρηση, φοβούμενος ότι η ισχυροποίηση του Καραμανλή ως παντοδύναμου πρωθυπουργού, μετά την απομάκρυνση των συνταγματαρχών θα οδηγούσε σε κατάργηση της βασιλείας²¹⁸, καθώς άλλωστε οι σχέσεις του Καραμανλή με το παλάτι είχαν διαταραχθεί, με τον τρόπο που ήδη εξετάστηκε. Εκτός του Καραμανλή και τις γνωστές παλιές διαφορές του με τον πατέρα και τη μητέρα του βασιλιά, ο ίδιος ο Κωνσταντίνος είχε ήδη προδικτατορικά αποξενωθεί από το σύνολο σχεδόν των ελληνικών πολιτικών δυνάμεων, τις οποίες δεν αποπειράθηκε καν στην συνέχεια να ενώσει απέναντι στη δικτατορία και υπό τη δική του ανώτερη καθοδήγηση. Σε αυτή την επιλογή, φαίνεται να οδήγησε κυρίως η αίσθηση ότι οι πολιτικές δυνάμεις της χώρας δεν θα εξασφάλιζαν την παραμονή του στο θρόνο ή και την επιβίωση του θεσμού συνολικά. Η ανησυχία του Κωνσταντίνου για την τύχη του θρόνου του είναι έκδηλη στο κείμενο της παραπάνω συνέντευξής του, της 18ης Ιανουαρίου 1968: «... μου διάβασε την δήλωσι που είχε προτείνει ο Παπαδόπουλος και την απάντησι του Κωνσταντίνου. Η βάση για το σύνταγμα θα ήταν η ίδια όπως και του τωρινού συντάγματος και αρχηγός του κράτους θα εξηκολούθει να είναι ο Βασιλεύς. Ήταν επιθυμητό να ενισχυθή η μοναρχία και θα καταβαλλόταν κάθε προσπάθεια να στηριχθή ο θρόνος πάνω στην “εμπιστοσύνη του Ελληνικού λαού” για να απαλειφθούν οι κακές επιπτώσεις από την παρανόησι της 13ης Δεκεμβρίου. Αντέδρασε με ένα πλατύ χαμόγελο λέγοντας “Μα αυτό δεν θα ήταν πραγματικά θαυμάσιο;”»²¹⁹ Με τον τρόπο αυτό όμως, η ίδια η στάση του συνέβαλε στην υλοποίηση των φόβων του²²⁰.

Η επιφυλακτική και επαμφοτερίζουσα στάση του Κωνσταντίνου απέναντι στο απριλιανό πραξικόπημα βοήθησε την εδραίωση των συνταγματαρχών και είχε ως αποτέλεσμα τη μακροήμερευση του αυταρχικού καθεστώτος που επέβαλαν στη χώρα. Οι πραξικοπηματίες αιφνιδίασαν όχι μόνο το Στέμμα αλλά και την ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων και το σύνολο του πολιτικού κόσμου. Και ενώ ο αιφνιδιασμός και οι συλλήψεις δεν άφησαν περιθώριο δράσης στους πολιτικούς ηγέτες, ο βασιλιάς, ο οποίος είχε σχετική ελευθερία κινήσεων, επέλεξε να συνεργαστεί, έστω και απρόθυμα και στην κρίσιμη στιγμή δεν κατόρθωσε να εδραιωθεί ως ο εγγυητής του δημοκρατικού πολιτεύματος.

²¹⁸ Κ. Μπότσιου, «Οι σχέσεις του Στέμματος με τη δικτατορία των συνταγματαρχών», σ.122-123

²¹⁹ Σ. Γρηγοριάδης, ό.π., τ. 9. σ. 16

²²⁰ Κ. Μπότσιου, «Οι σχέσεις του Στέμματος με τη δικτατορία των συνταγματαρχών», σ.129

Επίλογος

Το γεγονός ότι ο Γεώργιος Α' κατάφερε και αυτός μετά τον Όθωνα να επιδείξει άμεση παρεμβατικότητα στον πολιτικό βίο της χώρας οφειλόταν αφενός στην προστασία από τις Μεγάλες Δυνάμεις που τον επέλεξαν αλλά και στο «χλωροφόρμισμα των πολιτικών ηγετών» που παρότι συγκρούστηκαν μαζί του τελικά υποτάχθηκαν, συμβιβάστηκαν και με τον τρόπο αυτό αποδέχθηκαν εν τοις πράγμασι τον κυρίαρχο πολιτικό του ρόλο κατά παράβαση του Συντάγματος²²¹. Με την ίδια ακριβώς σκέψη μπορεί κανείς να ερμηνεύσει και τις περισσότερες κατοπινές κρίσεις που εξετάστηκαν στις συγκρούσεις μεταξύ παλατιού και κυβερνήσεων. Εκτός από τον Βενιζέλο που οδηγήθηκε σε οριστική ρήξη και στη δημιουργία κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη, τόσο ο Καραμανλής όσο και ο Παπανδρέου επέλεξαν να παραιτηθούν αντί να επιχειρήσουν να πολεμήσουν το παλάτι και να επιδιώξουν ακόμα και την έξωση του αντισυνταγματικού μονάρχη. Με τον τρόπο αυτό και με δεδομένο ότι για την παραβίαση των συνταγματικών αυτών διατάξεων, όπως ήδη είδαμε, δεν προβλέπεται η επιβολή ποινής στον παραβάτη μονάρχη, η παραίτηση του εκάστοτε πρωθυπουργού συνιστά τελικά ντε φάκτο παραδοχή ότι ο ρόλος του βασιλιά δεν περιορίζεται σε αυτόν του ρυθμιστή του πολιτεύματος που αρκείται να βασιλεύει αλλά αναγνωρίζεται ότι σε περίπτωση διαφωνίας με την νόμιμη κυβέρνηση, μπορεί αυτός να επιλέγει να κυβερνά.

Οι διάδοχοι του Γεωργίου Α' κατόρθωσαν να διατηρήσουν για τον εαυτό του ο καθένας το προνόμιο του παρεμβατικού μονάρχη που συμμετέχει ενεργά στην πολιτική ζωή της χώρας, ωστόσο και οι πολιτικοί που διαδέχθηκαν τον Τρικούπη δεν κατόρθωσαν να αντιταχθούν στο παλάτι και να επιβάλουν την απρόσκοπτη τήρηση του Συντάγματος. Ο Meynaud αποδίδει, συνοπτικά και καιρία, τις πολλές παρεκβάσεις της βασιλείας και τις παρεκκλίσεις από τις συνταγματικές επιταγές σε τρεις παράγοντες, την αδυναμία των κομματικών σχηματισμών, τις επεμβάσεις του στρατού στην πολιτική και φυσικά στην υιοθέτηση από τους βασιλιάδες αντισυνταγματικών θέσεων²²².

Αξίζει ίσως να αναφερθεί μια ενδιαφέρουσα ιστορία στο ιστορικό πλαίσιο της βραχύβιας Κρητικής Πολιτείας. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος είχε παυθεί από τη θέση του Συμβούλου (υπουργού) της Δικαιοσύνης από τον Ύπατο Αρμοστή της Κρητικής

²²¹ Γ. Αναστασιάδης, *ό.π.*, σ. 8

²²² J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 26

Πολιτείας, Πρίγκηπα Γεώργιο, δευτερότοκο γιο του Γεωργίου Α' και αδελφό του μετέπειτα βασιλιά Κωνσταντίνου Β'. Οι λόγοι της αντιπαράθεσης, εκτός από την πορεία της ανεξαρτησίας και ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα, είχε να κάνει και με το βαθμό ελέγχου των πολιτικών υποθέσεων της Κρητικής Πολιτείας από τους εκλεγμένους πολιτικούς σε αντιπαράθεση με τον διορισμένο Ύπατο Αρμοστή²²³, μέλος της ίδιας βασιλικής δυναστείας, με την οποία ο Βενιζέλος επρόκειτο αργότερα να συνεργαστεί αρμονικά αλλά και να συγκρουστεί βιαία.

Στη Βρετανία, η τελευταία φορά που μονάρχης εξανάγκασε πρωθυπουργό σε παραίτηση, ήταν η αποπομπή του σερ Ρόμπερτ Πηλ από τη βασίλισσα Βικτωρία το 1839. Όμως μετά τη νίκη του Πηλ στις εκλογές του 1841, η βασίλισσα αναγκάστηκε να αποδεχθεί τις θέσεις του πρωθυπουργού²²⁴, αντίθετα από τον Κωνσταντίνο Α' που παρότι ο Βενιζέλος κέρδισε τις εκλογές του 1915 και καθυστέρησε επιδεικτικά να τον ορίσει πρωθυπουργό και επέμεινε να μην αποδέχεται την εισήγησή του για είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο.

Ο Κωνσταντίνος Α' αποτέλεσε το μοναδικό βασιλιά της δυναστείας των Γλύξμπουργκ, που δεν συνέπλευσε απόλυτα με τα συμφέροντα της Μεγάλης Βρετανίας, όπως ο πατέρας του Γεώργιος Α', η τοποθέτηση του οποίου και η «προικοδότηση» με τα ιόνια νησιά είχε ως στόχο τον περιορισμό της επιθετικότητας και των διεκδικήσεων έναντι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας²²⁵ ή ο αδελφός του Γεώργιος Β', που στη διάρκεια του δεύτερου παγκοσμίου πολέμου λειτούργησε ξεκάθαρα ως εξάρτημα της βρετανικής πολιτικής. Ωστόσο αν ο Γεώργιος Α' είχε την τάση να θεωρεί τον τομέα της εξωτερικής πολιτικής και άμυνας πεδίο άσκησης πολιτικής για το θρόνο²²⁶, ο Κωνσταντίνος υπερέβη κατά πολύ τον προκάτοχό του, θεωρώντας ότι η ευθύνη του στον τομέα των εξωτερικών υποθέσεων και της άμυνας ήταν κάτι ακόμα μεγαλύτερο, ότι ήταν ισχυρότερη ακόμα και από τη λαϊκή βούληση, όπως εκφραζόταν από την εκλεγμένη κυβέρνηση και τον πρωθυπουργό²²⁷. Ο βασιλιάς ενδεχομένως να υποχωρούσε σε ζητήματα εσωτερικής πολιτικής, συμπλέοντας με την κυβέρνηση αλλά στα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και στα μεγάλα εθνικά θέματα θεωρούσε ότι είναι υπεύθυνος μόνο απέναντι στο Θεό. Σε συνέντευξή του στην εφημερίδα Ακρόπολις, τον Απρίλιο του 1915 ο ίδιος δήλωνε: «Διαχειρίζομαι μίαν

²²³ Σ. Ριζάς, *Βενιζελισμός και αντιβενιζελισμός, στις απαρχές του εθνικού διχασμού*, σ. 84

²²⁴ Σ. Βλαχόπουλος - Ε. Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σ. 160.

²²⁵ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 36

²²⁶ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 27

²²⁷ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 28

εξουσίαν η οποία μου παρέχει το δικαίωμα όταν έχω πεποιθήσεις και αντιλήψεις διαφόρους προς μίαν κυβέρνησιν να καλώ άλλην ... Αν αποδειχθή ότι η γνώμη του λαού συμφωνεί προς την γνώμην της κυβερνήσεως τότε πάλιν θα σκεφθώ και εγώ τι θα πράξω»²²⁸. Θέση που βεβαίως έρχεται σε πλήρη αντίθεση με το κοινοβουλευτικό σύστημα διακυβέρνησης.

Η κύρια ομοιότητα των ζητημάτων που εξετάζονται στην παρούσα μελέτη είναι ασφαλώς ιδιαίτερα προφανής. Πρόκειται για καταφανείς περιπτώσεις, στις οποίες ο βασιλιάς της Ελλάδας, παρεμβαίνει με τρόπο ωμό και απροκάλυπτο στα πολιτικά πράγματα της χώρας. Τα κύρια ζητήματα που αναφέρονται είναι το δικαίωμα του βασιλιά να ορίζει και να παύει τους υπουργούς του, στους οποίους περιλαμβάνεται και ο πρωθυπουργός και το συμφυές δικαίωμα του βασιλιά να αλλάζει τον πρωθυπουργό και την κυβέρνησή του, όταν προκύπτει διαφωνία μεταξύ στέμματος και κυβέρνησης.

Το 1955, ο βασιλιάς Παύλος διορίζει Πρωθυπουργό τον Καραμανλή, αφού πρώτα έχει τεχνηέντως επιτύχει την παραίτηση Στεφανόπουλου, τον οποίο ο Παπάγος έχει λίγες ώρες πριν το θάνατό του ορίσει επίσημα αναπληρωτή του. Με βάση την αρχή της δεδηλωμένης, κατά την καθιερωμένη πολιτειακή πρακτική, ο βασιλιάς έχει την υποχρέωση να αναθέσει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον αρχηγό του κόμματος που πλειοψηφεί στη Βουλή. Κατά τον Αρ. Μάνεση, ο βασιλιάς δεν ήταν ελεύθερος να ορίζει τον πρωθυπουργό της επιλογής του, παρά μόνο για τη διενέργεια εκλογών σε περίπτωση διάλυσης της βουλής και αυτό μέσα στα χρονικά περιθώρια που έθετε το Σύνταγμα²²⁹. Στην περίπτωση Βουλής που προέκυψε μετά από εκλογές, ο βασιλιάς θα έδινε την εντολή στον αρχηγό του κόμματος που πλειοψήφησε. Στην περίπτωση που το πλειοψηφούν κόμμα μένει ακέφαλο, εν προκειμένω λόγω θανάτου του αρχηγού του, η παρέμβαση του βασιλιά δεν αφορά μόνο στην επιλογή του προσώπου του πρωθυπουργού αλλά και στην επιλογή του προσώπου που θα επικρατήσει στη διαδοχή, καθώς παραδίδει, χωρίς να έχει προηγηθεί καμία δημοκρατική διαδικασία, την εξουσία όχι μόνο της κυβέρνησης αλλά και του κόμματος, ειδικότερα καθώς πρόκειται για τη συντηρητική παράταξη, οι σχέσεις της οποίας με το θεσμό της βασιλείας είναι ισχυρή τόσο σε ανώτερο πολιτικό επίπεδο όσο και στη βάση των ψηφοφόρων. Με την επιλογή του Καραμανλή στην

²²⁸ G. Hering, *ό.π.*, τ. 1, σ. 869

²²⁹ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση*, σ. 250

πρωθυπουργία, ο Παύλος στην πραγματικότητα τον επέβαλε και ως διάδοχο του Παπάγου στην συντηρητική φιλοβασιλική παράταξη.

Ο ίδιος ο Κωνσταντίνος Καραμανλής έγραφε σε μεταγενέστερο σημείωμά του: «θα ήτο δημοκρατικότερον εάν το απορφανισθέν κόμμα ανεδείκνυε τον νέον αρχηγόν του και ανετίθετο εν συνεχεία εις αυτόν η εντολή», παρότι θεωρεί ότι συνταγματικά ο βασιλιάς είχε την διακριτική εξουσία «να αναθέση τον σχηματισμόν κυβερνήσεως εις οιονδήποτε Έλληνα πολίτη με μόνον περιορισμό την εμφάνισίν του εντός 15 ημερών ενώπιον της Βουλής»²³⁰. Ο δε Γεώργιος Παπανδρέου, ως βουλευτής της αντιπολίτευσης τότε έλεγε «η εντολή δίδεται εις τον έχοντα δεδηλωμένην πλειοψηφίαν και όχι εις άλλο πρόσωπον προς κατασκευή πλειοψηφίας, είτε δια της Βουλής είτε δια εκλογών ... Με την επέμβασιν έξωθεν και άνωθεν θα ήτο δυνατόν να επέρχωνται ρήγματα εις τα κόμματα και να καθιερώνονται δι' επιβολής οι ηγέται των ... Εις τας κοινοβουλευτικάς χώρας, τους πρωθυπουργούς καθιερώνουν τα κόμματα και ο λαός και ουδείς άλλος»²³¹. Οι αντιδράσεις γενικώς θέτουν ζήτημα δημοκρατίας και κοινοβουλευτικής πρακτικής, όχι όμως ζήτημα αντισυνταγματικότητας. Ο Γ. Ράλλης ρητά επικαλείται το δικαίωμα του βασιλιά να διορίσει πρωθυπουργό της επιλογής του²³². Θα πρέπει ωστόσο να μην παραβλέπεται το γεγονός ότι οι αρχές του πολιτεύματος, η κοινοβουλευτική και συνταγματική πρακτική δείχνουν τον ορθότερο δρόμο εφαρμογής του Συντάγματος, ειδικά επί της ερμηνείας μιας ασαφούς επιμέρους διάταξής του.

Το 1963 και το 1965, δύο πρωθυπουργοί με ισχυρή και νωπή πλειοψηφία στην Βουλή διαφωνούν με το στέμμα σε ζητήματα που θεωρούν ότι ανήκουν στην αποκλειστική αρμοδιότητα της κυβέρνησής τους. Ο Καραμανλής θεωρεί ότι ανήκει στην κυβέρνησή του η απόφαση αν το βασιλικό ζεύγος θα επισκεφτεί επίσημα το Λονδίνο και ο Παπανδρέου θεωρεί ότι ο ίδιος είναι αποκλειστικά αρμόδιος να επιλέξει ποιος θα είναι ο υπουργός άμυνας, πολύ περισσότερο όταν ο ίδιος ο πρωθυπουργός προτίθεται να κρατήσει το σχετικό υπουργείο. Οι διάλογοι που μεταφέρεται ότι έλαβαν χώρα μεταξύ πρωθυπουργού και βασιλιά και στις δύο περιπτώσεις είναι αποκαλυπτικές. Όταν διαπιστώνεται η διαφωνία των δύο πλευρών, τόσο ο πρωθυπουργός όσο και ο βασιλιάς θεωρούν βέβαιη και αναπόφευκτη τη

²³⁰ Η. Νικολακόπουλος, ό.π., σ. 194

²³¹ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση*, σ. 245

²³² Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σ. 161

συνέχεια, δηλαδή την παραίτηση του πρωθυπουργού και συνακόλουθα της κυβέρνησής του.

Εάν δεχθεί κανείς ότι ο βασιλιάς μπορεί ανέλεγκτα να ορίζει και να παύει τους (πρωθ)υπουργούς του, η κατάληξη αυτή ήταν αυτονόητη. Σε περίπτωση οριστικής διαφωνίας κυβέρνησης και βασιλιά, εφόσον ο βασιλιάς μπορεί να παύσει τον πρωθυπουργό, δεν υπάρχει άλλη επιλογή. Είτε θα παραιτηθεί είτε θα παυθεί ή όπως συμβαίνει σε αυτές τις περιπτώσεις θα εξαναγκαστεί σε παραίτηση υπό την απειλή της παύσης. Αν δεχθούμε όμως αυτή την ερμηνεία, ότι δηλαδή ο βασιλιάς μπορεί να παύει τον πρωθυπουργό της κυβέρνησης που έχει τη «δεδηλωμένη» εμπιστοσύνη της Βουλής σε περίπτωση διαφωνίας τους, τότε αυτόματα δεχόμαστε και ότι είναι ο βασιλιάς στο τέλος αυτός που ασκεί την εκτελεστική εξουσία. Εάν η διαφωνία του πρωθυπουργού και συνακόλουθα της κυβέρνησής του δεν είναι αρκετή ώστε να επιβάλει στο βασιλιά να υπογράψει τα διατάγματα της εκτελεστικής εξουσίας αλλά ο βασιλιάς μπορεί απλά να ορίζει σε αυτήν τα πρόσωπα που θα αποδέχονται τη δική του βούληση και απλά θα επιδιώκει είτε με συνεχείς ψηφοφορίες στη Βουλή είτε με τη διάλυσή της και την προκήρυξη εκλογών, να πετυχαίνει εκ των υστέρων τη «δεδηλωμένη» το διακύβευμα δεν είναι μόνο πολιτικό αλλά και απόλυτα θεσμικό. Η πολιτική εξουσία δεν μπορεί να ανήκει στο βασιλιά γιατί στη δημοκρατία υπάρχει εξουσία όπου υπάρχει ευθύνη και όχι στον κατά το άρθρο 29 του Σ. του 1952 «ανεύθυνο» και «απαραβίαστο» πρόσωπο του βασιλιά²³³. Ο σκοπός του συντάγματος αποκρυσταλλώνεται στη φράση «ο Βασιλεύς βασιλεύει αλλά δεν κυβερνά»²³⁴. Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος ήταν το μόνο μέλος της κυβέρνησης Καραμανλή, που είχε υποστηρίξει ότι δεν θα έπρεπε το βασιλικό ταξίδι στο Λονδίνο να αναβληθεί, ωστόσο στη διαμάχη του πρωθυπουργού με το παλάτι από συνταγματική άποψη, έδωσε απόλυτο δίκιο στον Καραμανλή: «Άσχετα αν η άποψή του δεν ήταν σωστή, αναμφίβολο είναι ότι δεν edικαιούτο το βασιλικό ζεύγος χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του πρωθυπουργού να πάει στο Λονδίνο. Με το Σύνταγμα του 1952 δεν είναι νοητή η πρωτοβουλία του ανώτατου άρχοντος χωρίς την σύμφωνη γνώμη της κυβερνήσεως»²³⁵.

Στη διαμάχη Παπανδρέου - Κωνσταντίνου το 1965, η βασιλική παρέμβαση εκτός από νομικά και πολιτικά ανεπίτρεπτη έμοιαζε και ηθικά αδικαιολόγητη. Ο

²³³ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση*, σ. 252-253

²³⁴ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 333

²³⁵ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 105

βασιλιάς αρνείτο να υπογράψει το διάταγμα ορισμού Παπανδρέου ως υπουργού, δηλώνοντας ξεκάθαρα ότι δεν τον εμπιστευόταν σε αυτή τη θέση λόγω της εμπλοκής του γιου του σε ζήτημα των ενόπλων δυνάμεων ενώ δήθεν τον εμπιστευόταν ως πρωθυπουργό. Στη συνέχεια, από την παραίτηση Παπανδρέου στις 15 Ιουλίου έως την τελική παροχή ψήφου εμπιστοσύνης στην τρίτη από τις κυβερνήσεις που ακολούθησαν, η χώρα κυβερνιόταν από κυβερνήσεις που δεν είχαν την υποστήριξη της Βουλής, κατά προφανή παραβίαση του άρθρου 78 του συντάγματος του 1952²³⁶. Ο κοινοβουλευτικός χαρακτήρας του πολιτεύματος και η ίδια η έννοια της δημοκρατίας επιβάλλει στον ανώτατο άρχοντα να απέχει από κάθε πράξη που μπορεί να αποβλέπει στην διάσπαση μιας ήδη υφιστάμενης κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και τον επηρεασμό βουλευτών προς μία κατεύθυνση²³⁷, όπως ο ίδιος ο Παν. Κανελλόπουλος παραδεχόταν αργότερα²³⁸.

Το ερώτημα που προκύπτει από τα παραπάνω είναι διττό. Πώς νοείται η εφαρμογή των συνταγματικών κανόνων, όπως κατά την ορθότερη άποψη ερμηνεύονται (βλ. Μάνεση, Αλιβιζάτος), όταν δεν προβλέπεται καμία κύρωση για την παραβίασή τους²³⁹ και ποια θα μπορούσε να ήταν η αντίδραση Καραμανλή και Παπανδρέου αντί της παραίτησής τους, εκτός ίσως από να καταφύγουν οι ίδιοι σε λύσεις που θα σήμαιναν νέα εκτροπή; Ποια ήταν η ενδεδειγμένη αντίδραση ενός πρωθυπουργού, όταν η θέση της νόμιμης κυβέρνησης της χώρας δεν γίνεται αποδεκτή από τον ανώτατο άρχοντα; Ο Meynaud αναρωτιέται αν ένας πρωθυπουργός με τόσο απόλυτη κοινοβουλευτική πλειοψηφία, απότοκο μίας συντριπτικής εκλογικής νίκης «έχει το δικαίωμα να χρησιμοποιήσει το όπλο της παραιτήσεως» σε περίπτωση διαφωνίας με το βασιλιά «ή μήπως θα όφειλε να δώσει τη μάχη της δημοκρατικής λειτουργίας του πολιτεύματος»²⁴⁰, χωρίς όμως να διευκρινίζει ποια συγκεκριμένα θα ήταν τα μέσα που θα χρησιμοποιούσε για να επιβάλει τη θέλησή του κόντρα σε αυτή του στέμματος. Στην περίπτωση της προστριβής Βενιζέλου - Κωνσταντίνου Α', η απειλή της παραίτησης του Βενιζέλου βρίσκεται διαρκώς στο προσκήνιο. Αυτή η επαναλαμβανόμενη απειλή παραίτησης εκ μέρους του Βενιζέλου και των Φιλελευθέρων, δημιουργούσε στην κοινή γνώμη αλλά και επιβεβαίωνε στο βασιλιά την πεποίθηση ότι σε περίπτωση που ο ανώτατος άρχοντας έχει άλλη άποψη από την

²³⁶ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση*, σ. 247

²³⁷ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 484

²³⁸ Η. Νικολακόπουλος, *ό.π.*, σ.352

²³⁹ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση*, σ. 250

²⁴⁰ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 501

κυβέρνηση, αυτή παραιτείται²⁴¹, αναγνωρίζοντας έτσι έμμεσα, δικαίωμα στο βασιλιά να διαφωνεί και άρα να συμμετέχει στην άσκηση πολιτικής και όχι απλά να είναι εγγυητής της λειτουργίας του πολιτεύματος. Η φιλοβασιλική Ακρόπολις θεωρεί ότι ο βασιλικός παράγοντας δεν θα πρέπει να περιορίζεται «εντός των ασφυκτικών συνταγματικών σπαράγγων» και ότι είναι ευτυχή τα έθνη «τα οποία έχουν βασιλείς δυναμένους να αντιστώσι κατά των κομμάτων»²⁴². Αλλά φαίνεται ότι και οι απόψεις του Βενιζέλου ήταν τέτοιες που εύλογα δημιουργούσαν την εντύπωση ότι ο ανώτατος άρχων θα έπρεπε για παράδειγμα να μπορεί να διαλύσει τη Βουλή ακόμα και αν υπάρχει κυβέρνηση με πλειοψηφία στη Βουλή και ότι ο ίδιος είχε κρατήσει αποστάσεις από την απόλυτη εφαρμογή της αρχής της δεδηλωμένης²⁴³.

Ο Καραμανλής απάντησε ρητά στο σχετικό ζήτημα: «Αν συνεπώς καίτοι αποδοκιμασθείς από το Παλάτι, επέμεινα να κρατηθώ στην εξουσία, θα πηγαίναμε μοιραία στην παύση της κυβερνήσεώς μου από τον Βασιλέα. Αυτή την ανοιχτή ρήξη ανάμεσα στο Στέμμα και στην Κυβέρνηση της χώρας, αυτό το έντονο δράμα δεν το θέλησα»²⁴⁴. Σε κάθε περίπτωση, το προγενέστερο αντίστοιχο παράδειγμα της ελληνικής ιστορίας, η ρήξη Βενιζέλου - Κωνσταντίνου Α' το 1915 δεν προϋδεάζει για οποιαδήποτε δυνατότητα ομαλής πολιτικής λύσης. Οι αντισυνταγματικές θέσεις του τότε βασιλιά, παρά την αντίδραση του πρωθυπουργού και την άρνησή του να τις αποδεχθεί, οδήγησαν τη χώρα στον εθνικό διχασμό²⁴⁵.

Εφόσον, παρά την αντίθετη θεωρητική ερμηνεία του συνταγματικού δικαίου, το πολιτικό προσωπικό της χώρας και οι ίδιοι οι βασιλιάδες θεωρούσαν νομικά επιτρεπτή την παρέμβαση του παλατιού στα πολιτικά ζητήματα με τον τρόπο που περιγράφεται, ποιος θα ήταν ο λόγος δημιουργίας των κρίσεων; Ο Καραμανλής και πάλι δίνει την δική του απάντηση «Είχα την γνώμη ότι η βασιλεία, για να επιζήσει, έπρεπε να μην ενοχλεί με την παρουσία της ... διότι υπήρχε διαφορετική εκτίμηση όσον αφορά το ρόλο του Στέμματος. Σε αντίθεση προς εμένα, εκείνοι πίστευαν και ιδίως η βασίλισσα, ότι η δραστηριότητα και η μεγαλοπρέπεια προσέθεταν στο κύρος του θεσμού και τον επέβαλλαν στη λαϊκή συνείδηση»²⁴⁶.

²⁴¹ G. Hering, ό.π., τ. 2, σ. 875

²⁴² G. Hering, ό.π., τ. 2, σ. 899-900

²⁴³ G. Hering, ό.π., τ. 2, σ. 875

²⁴⁴ Γ. Ρούσσο, ό.π., σ. 566

²⁴⁵ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 332

²⁴⁶ Τ. Λαμπρίας, ό.π., σ. 288

Ο Αμερικανός καθηγητής Carl Kaysen, σε επιστολές του προς τις αμερικανικές υπηρεσίες διατύπωνε την άποψη ότι η πολιτική κρίση στην Ελλάδα οφειλόταν σε μία ευρύτερη διαμάχη για τον εκσυγχρονισμό της πολιτικής και της οικονομίας και πίστευε ότι το παλάτι βρισκόταν σε αγαστή συνεργασία με ομάδα μεγαλοεπιχειρηματιών που αντιδρούσε σε οτιδήποτε ερμήνευε ως απειλή στα μονοπωλιακά οικονομικά τους συμφέροντα²⁴⁷. Αναφορικά με αυτή τη διαπλοκή συμφερόντων μεταξύ παραγόντων και παλατιού, θα πρέπει να σημειωθεί, ότι δεν είναι μόνον το πρόσωπο του εκάστοτε μονάρχη, που καθορίζει την άσκηση της βασιλικής εξουσίας αλλά ένα ολόκληρο σύστημα μέσα και γύρω από το παλάτι, που αποτελείται από τους «γαλαζοαίματους» (είναι περιβόητη η επίδραση της Φρειδερίκης αρχικά στο σύζυγο και στη συνέχεια στο γιο της), τους βασιλικούς συμβούλους και τους κάθε λογής αυλικούς. Το παλάτι μέσα από διάφορα «βασιλικά ιδρύματα» διαχειρίζεται τεράστιους χρηματικούς πόρους²⁴⁸. Η επιρροή του συστήματος των ανακτόρων στο κράτος, στο στρατό αλλά και σε επιμέρους εκφάνσεις της πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης της χώρας ήταν άμεση και ισχυρή. Μια σύσταση ή παρέμβαση από το παλάτι αποτελούσε μέσο για την επίτευξη κάθε είδους επιδίωξης.

Εκτός από τη στήριξη και την εξάρτηση από οικονομικά συμφέροντα, είναι δεδομένη η αντίστοιχη σχέση του παλατιού με τον ξένο παράγοντα, αρχικά τη Μεγάλη Βρετανία και στη συνέχεια ιδίως τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής²⁴⁹, που πίστευε ότι η μοναρχία εξασφάλιζε την παραμονή της Ελλάδας στο δυτικό στρατόπεδο και στήριζε μια ξεκάθαρα αντικομμουνιστική πολιτική επιλογή²⁵⁰. Φαίνεται δε ότι η επιρροή των αμερικανικών μυστικών υπηρεσιών (CIA) ήταν πολύ ανώτερη από αυτήν που ασκούσε η πρεσβεία των ΗΠΑ²⁵¹. Τα αρχεία Βρετανών και Αμερικανών βρίθουν συνομιλιών του Παύλου, της Φρειδερίκης και του Κωνσταντίνου με αξιωματούχους των δύο χωρών, στις οποίες οι βασιλείς κρατούν πάντα ενήμερους τους συμμάχους για τα τεκταινόμενα στην Ελλάδα και πολύ συχνά ζητούν την άποψή τους, τη συμβουλή και μερικές φορές την έγκριση για τις πολιτικές κινήσεις τους. Εντελώς ενδεικτικά αναφέρεται για παράδειγμα η γνωστή και συχνή αλληλογραφία της Φρειδερίκης με τον Αμερικανό στρατηγό Μάρσαλ και λιγότερο

²⁴⁷ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σ. 356

²⁴⁸ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. 4, σ. 380

²⁴⁹ Κ. Μπότσιου, «Το Στέμμα και ο συμμαχικός παράγοντας», σ. 91-92

²⁵⁰ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 335-336

²⁵¹ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, σ. 490

γνωστές συνομιλίες με στελέχη της αμερικανικής υπηρεσίας πληροφοριών²⁵². Ο γιος της Κωνσταντίνος το Σεπτέμβριο 1964 ρωτούσε χαμογελώντας τον Αμερικανό πρεσβευτή αν η Ουάσιγκτον ήθελε να ξεφορτωθεί ο βασιλιάς τον Παπανδρέου²⁵³ ενώ είχε διευκρινίσει στους Αμερικανούς ότι θα ζητούσε την παραίτηση Παπανδρέου αν η κυβέρνηση αναμιγνυόταν στο στρατό²⁵⁴.

Το 1963, πριν την παραίτηση Καραμανλή, η Φρειδερίκη λέει στους Αμερικανούς ότι σκοπεύει να αντικαταστήσει τον Καραμανλή όχι επειδή θέλει κάποιον από το Κέντρο αλλά με άλλον δεξιό πρωθυπουργό²⁵⁵. Μετά την αποχώρηση Καραμανλή από την πολιτική και την ανάδειξη στην πρωθυπουργία του Γεωργίου Παπανδρέου, ο Αμερικανός πρέσβης προβλέπει ότι τα ανάκτορα θα επιδιώξουν να παραμερίσουν τον Παπανδρέου, για να επιλέξουν έναν πιο «ευέλικτο» πρωθυπουργό, χωρίς αξιολογο λαϊκό έρεισμα²⁵⁶.

Από αυτές τις «εξομολογήσεις» του παλατιού προς τους Αμερικανούς, συνάγεται ο τρόπος με τον οποίον αντιμετωπίζει ο ελληνικός βασιλικός οίκος το ρόλο τους και τι πιστεύει για τους έλληνες πρωθυπουργούς, ότι δηλαδή είναι πρόσωπα εντελώς αναλώσιμα, πρόσωπα χρήσιμα μόνον εφόσον εξυπηρετούν τα συμφέροντα του παλατιού και για όσο διάστημα στηρίζουν πειθήνια τις θέσεις του. Ο πρωθυπουργός που θα επιλεγεί θα πρέπει σε περίπτωση οποιασδήποτε διαφωνίας, να αποδέχεται τη θέση του παλατιού και να υποχωρεί. Διαφορετικά θα πρέπει να παραιτείται ώστε ο αντικαταστάτης του να είναι κάποιος που θα συμπλεύσει με το παλάτι. Αν αυτός που θα επιλεγεί τυχαίνει να αποκτήσει ισχυρή λαϊκή υποστήριξη, θα είναι ακόμα πιο πιθανό να υποστηρίξει με περισσότερο σθένος τυχόν διαφωνία του με το παλάτι. Οπότε και πάλι θα πρέπει να αντικατασταθεί με κάποιον περισσότερο πειθήνιο.

Η παράδοση της ελληνικής δυναστείας σε προφανή αντίθεση με τις επιταγές του πολιτεύματος αλλά σε αγαστή συνεργασία με τις ξένες δυνάμεις και τους ντόπιους οικονομικούς παράγοντες, είναι να παρεμβαίνει στα πολιτικά πράγματα και να επιδιώκει να ασκεί την εξουσία ή τουλάχιστον να συμμετέχει καθοριστικά στην άσκησή της. Η αντισυνταγματική της παράδοση ήταν αυτή που οδήγησε και στην

²⁵² Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σ. 273

²⁵³ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σ. 326

²⁵⁴ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σ. 332

²⁵⁵ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σ. 273

²⁵⁶ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο*, σ. 291

έξωσή της με την εγκαθίδρυση του πολιτεύματος της αβασίλευτης δημοκρατίας, με το δημοψήφισμα του 1974, καθώς εύλογα θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι σε περίπτωση που το στέμμα είχε επιδείξει διάθεση προσαρμογής στο συνταγματικό του πλαίσιο, εάν είχε επιδιώξει να λειτουργήσει ως παράγοντας σταθερότητας και ενότητας για τη χώρα και δεν είχε ταυτιστεί με συγκεκριμένα πρόσωπα, πολιτικές δυνάμεις και συμφέροντα, κατά πάσα πιθανότητα θα είχε διατηρηθεί ως θεσμός, έστω διακοσμητικός, όπως συμβαίνει σε αρκετές ακόμα χώρες της Ευρώπης. Το ρόλο αυτό δεν θέλησε να ενσαρκώσει ο Κωνσταντίνος Β', παρότι και αυτός και η σύζυγός του είχαν τότε το προφίλ των νέων και αναγνωρίσιμων στο διεθνές στερέωμα προσωπικοτήτων και παρότι οι υπόλοιποι ευρωπαϊκοί βασιλικοί οίκοι είχαν ήδη τότε στραφεί στην ενασχόληση με μη κυβερνητικές υποθέσεις²⁵⁷. Ο Κωνσταντίνος επέλεξε τη ρήξη με τον Γ. Παπανδρέου το 1965, αν και ο τελευταίος είχε νωπή την ισχυρή εκλογική πλειοψηφία αλλά απέτυχε να δείξει τον ίδιο δυναμισμό και να αποφύγει την πραξικοπηματική εκτροπή, δυο χρόνια αργότερα απέναντι στους συνταγματάρχες.

Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι οι βασιλικές παρεμβάσεις και η αντισυνταγματικές πρακτικές γίνονταν σε μεγάλο βαθμό ανεκτές από το πολιτικό προσωπικό της χώρας και συγκεκριμένα από τις παρατάξεις που κατά περιόδους εναλλάσσονταν στην εξουσία. Παρά τη ρητορική και την αρθρογραφία, με την οποία κατά καιρούς ορισμένοι πολιτικοί επιχείρησαν να θέσουν τα πολιτειακά και συνταγματικά όρια της άσκησης της βασιλικής εξουσίας, στην πράξη το ελληνικό πολιτικό σύστημα δεν κατόρθωσε να κατοχυρώσει και να επιβάλει στο παλάτι και τον εκάστοτε βασιλιά τους όρους και το πλαίσιο μέσα στο οποίο όφειλε να ενεργεί και έξω από το οποίο θα έθετε εαυτόν απέναντι στο σύνολο του πολιτικού κόσμου και των ψηφοφόρων. Οι Έλληνες πολιτικοί συνήθιζαν να προσφεύγουν στην «βασιλική διαιτησία»²⁵⁸ αντί να φροντίζουν να αφήνουν το βασιλιά έξω και μακριά από την άσκηση πολιτικής εξουσίας. Ο Γεώργιος Παπανδρέου στη διάρκεια του «ανένδοτου αγώνα» του, ρητά επιζητούσε την βασιλική ανάμειξη στα πολιτικά πράγματα, αναγνωρίζοντάς του ρόλο καταφανώς υπερσυνταγματικό, λέγοντας: «Η μη ανάμειξις [του Βασιλέως] ισούται με συνενοχήν ... Τίποτε δεν θα ήτο ευχερέστερον από την απόφασιν του Ανώτατου Άρχοντος να παράσχη Δημοκρατίαν» και «... όταν η κυβέρνησις είναι παράνομος, όταν το πολίτευμα έχει παραβιασθή, ο Βασιλεύς παύει να είναι ανεύθυνος. Γίνεται υπεύθυνος ... δια την αποκατάστασιν της ομαλής

²⁵⁷ Κ. Μπότσιου, «Οι επιλογές του Στέμματος τη δεκαετία του 1960», σ. 116

²⁵⁸ J. Meynaud, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, μέρος Β', σ. 75

λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος²⁵⁹. Ως εκ τούτου παρουσιάζεται ως λογική συνέχεια η μηδενική αντίδραση της αντιπολίτευσης του Κέντρου, όταν ο βασιλιάς Παύλος ουσιαστικά οδηγεί τον Καραμανλή σε έξοδο, επιμένοντας στην αντισυνταγματική του θέση να μην συμμορφώνεται με την απόφαση της κυβέρνησης για το βασιλικό ταξίδι στο Λονδίνο, δίνει την δυνατότητα και στον επόμενο βασιλιά, Κωνσταντίνο Β' να επιμείνει σε ακόμα σοβαρότερα αντισυνταγματικά ατοπήματα, με αποκορύφωμα να μην ορίζει υπουργό αυτόν που υποδεικνύει η κυβέρνηση. Αντίστοιχα, η ΕΡΕ παρέχει ψήφο εμπιστοσύνης στις κυβερνήσεις των αποστατών, εξυπηρετώντας την πολιτική του παλατιού, κόντρα σε κάθε έννοια λειτουργίας της κοινοβουλευτικής αρχής. Τότε η ρητορική του Γ. Παπανδρέου γίνεται εντελώς διαφορετική και μετατρέπεται σε «πορεία προς το λαό» εναντίον του βασιλιά, αντί να ζητείται η βασιλική παρέμβαση²⁶⁰.

Επομένως, η ελληνική βασιλική δυναστεία και τα πρόσωπα που την ενσάρκωσαν στη διάρκεια του 20ου αιώνα και αν ακόμα είχαν την ανάλογη προδιάθεση δεν θα είχαν τα πολιτικά ερείσματα να παρεμβαίνουν κατά τον αντισυνταγματικό τρόπο που προεκτίθεται, εάν το πολιτικό προσωπικό της χώρας είχε προσπαθήσει να συνταχθεί απέναντι στις εκάστοτε βασιλικές παρεμβάσεις και υπέρ της συνταγματικής κοινοβουλευτικής λειτουργίας του πολιτεύματος αντί να επιζητεί την βασιλική ανάμειξη και επέμβαση αναλόγως των πρόσκαιρων πολιτικών συσχετισμών και των εφήμερων κομματικών συμφερόντων.

²⁵⁹ Κ. Μπότσιου, «Η αρχή του τέλους της βασιλευομένης: Στέμμα και κρίση ηγεμονίας στη δεκαετία του '60», σ. 111

²⁶⁰ Κ. Μπότσιου, «Η αρχή του τέλους της βασιλευομένης: Στέμμα και κρίση ηγεμονίας στη δεκαετία του '60», σ. 120

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

Διαδικτυακές Πηγές

Άρθρο Χαρίλαου Τρικούπη, «Τις πταίει» στην εφημερίδα Καιροί, Ανάκτηση 18.3.2023, από <https://vouliwatch.gr/news/article/dimosieyetai-stin-efimerida-kairoi-arthro-toy-harilaoy-trikoypri-me-titlo-tis-ptaiiei>

Νομική Διάταξις της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος, Ανάκτηση 11.3.2023, από <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn04a.pdf>

Συνέντευξη Κωνσταντίνου στον Πάνο Παναγιωτόπουλο, ANT1, Ανάκτηση 2.4.2023, από <https://shorturl.at/GJKLZ>

Συνέντευξη Κωνσταντίνου Β' στον Τάσο Τρύφωνος, PIK1, Ιούνιος 2014, Ανάκτηση 2.4.2023, από <https://www.youtube.com/watch?v=TQGYw3W8SRI>

Συνέντευξη Κωνσταντίνου στη Σία Κοσιώνη και τον Αλέξη Παπαχελά, ΣΚΑΪ, Ιούνιος 2016, Ανάκτηση 2.4.2023, από https://www.youtube.com/watch?v=aI_5B7SZIZM&t=2s&ab_channel=newsittv

Σύνταγμα 1844, Ανάκτηση 12.3.2023, από <https://www.elsyn.gr/sites/default/files/Σύνταγμα%201844.pdf>

Σύνταγμα 1864, Ανάκτηση 18.3.2023, από <https://www.elsyn.gr/sites/default/files/%CE%A3%CF%8D%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%201864.pdf>

Σύνταγμα 1952, Ανάκτηση 26.3.2023, από <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn16.pdf>

B. Βιβλιογραφία

Αλιβιζάτος Ν., *Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία*, τεύχος Α', 1821 - 1941, Αθήνα - Κομοτηνή 1981

Αλιβιζάτος Ν., *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922 - 1974. Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1986

Αλιβιζάτος Ν., *Πραγματιστές, δημαγωγοί και ονειροπόλοι, Πολιτικοί, διανοούμενοι και η πρόκληση της εξουσίας*, Αθήνα 2015

Αναστασιάδης Γ., «1863 - 1913, Γεώργιος Α'» στο *Η δυναστεία των Γλίζμπουργκ*, Ε Ιστορικά, τ. 151, σ. 6 - 14, Αθήνα 2002

Βερέμης Α., «Η Αντεπανάσταση του 1923 και η ανακήρυξη της αβασιλευτής δημοκρατίας» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15, σ. 271 - 296, Αθήνα 2008

Βερέμης Θ. - Κολιόπουλος Γ., *Ελλάς η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 έως σήμερα*, Αθήνα 2006

Βλαχόπουλος Σ. - Χατζήβασιλείου Ε., *Διλήμματα της Ελληνικής Συνταγματικής Ιστορίας*, Αθήνα 2018

Βουρνάς Τ., *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα 1999

Γιαννουλόπουλος Ι., «Οι εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920 και η επάνοδος του Κωνσταντίνου» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15, σ. 146 - 172, Αθήνα 2008

Clogg R., *Σύντομη Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, Αθήνα 2012

Γρηγοριάδης Σ., *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας, 1941-1974*, Αθήνα 2011

Δαφνής Γ., «Η κοινοβουλευτική ζωή της χώρας από το 1872 ως το 1881» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 13, σ. 290 - 298, Αθήνα 1977

Δημητρακόπουλος Ο., «Στροφή της κυβερνητικής πολιτικής προς την εσωτερική ανάπτυξη της χώρας», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 13, σ. 171 - 199, Αθήνα 1977

Διαμαντής Α., «Ο Κωνσταντίνος Β' και η οριστική έκπτωση της δυναστείας» στο *Η δυναστεία των Γλύξμπουργκ*, Ε Ιστορικά, τ. 151, σ. 44 - 49, Αθήνα 2002

Διαμαντούρος Ν., «Περίοδος Συνταγματικής Μοναρχίας» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 13, σ. 105 -132, Αθήνα 1977

Δερτιλής Γ. Β., *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας*, Ηράκλειο 2019

Hering G., *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, Αθήνα 2004

Gallant T. W., *Νεότερη Ελλάδα, από τον πόλεμο της ανεξαρτησίας μέχρι τις μέρες μας*, Αθήνα 2017

Κασιμάτης Γ. - Αναστασιάδης Γ. (επιμ.), *Αλέξανδρος Σβώλος. Ο συνταγματολόγος, ο πολιτικός, ο οραματιστής*, Αθήνα 2009

Κολιόπουλος Ι., «Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις από την 1η Μαρτίου 1935 ως την 28η Οκτωβρίου 1940» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, σ. 358 - 453, τ. 15, Αθήνα 2008

Κωστής Κ., *Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας*, Αθήνα 2018

Λαμπρίας Τ., *Καραμανλής ο φίλος*, Αθήνα 2010

Λιναρδάτος Σ., *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, Αθήνα 2009

Λαμπρινός Γ., *Η μοναρχία στην Ελλάδα*, Αθήνα 1945

Λεονταρίτης Γ., «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του α' παγκοσμίου πολέμου» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15, σ. 8 - 46, Αθήνα 2008

- Λιάκος Α., *Ο ελληνικός 20ος αιώνας*, Αθήνα 2019
- Μαλούχος Γ., (επιμ.), *Βασιλεύς Κωνσταντίνος, Χωρίς Τίτλο*, Αθήνα 2023
- Massip R., *Καραμανλής, ο Έλληνας που ξεχώρισε*, Αθήνα 1995
- Μαυρογορδάτος Γ., «Κωνσταντίνος Α' ο "δωδέκατος"» στο *Η δυναστεία των Γλίτζμπουργκ*, Ε Ιστορικά, τ. 151, σ. 16 - 21, Αθήνα 2002
- Μελετόπουλος Μ., *Η Βασιλεία στην Νεώτερη Ελληνική Ιστορία, Από τον Όθωνα στον Κωνσταντίνο Β'*, Αθήνα 1994
- Μελετόπουλος Μ., «Παύλος» στο *Η δυναστεία των Γλίτζμπουργκ*, Ε Ιστορικά, τ. 151, σ. 34 - 43, Αθήνα 2002
- Meynaud J., *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, Αθήνα 1974
- Meynaud J., *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, μέρος Β', Η βασιλική εκτροπή από τον κοινοβουλευτισμό του Ιουλίου του 1965*, Αθήνα 1974
- Meynaud J., *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, βασιλική εκτροπή και στρατιωτική δικτατορία*, Αθήνα 2002
- Μπότσιου Κ., «Η αρχή του τέλους της βασιλευμένης: Στέμμα και κρίση ηγεμονίας τη δεκαετία του '60» στο Ρήγου - Σεφεριάδη - Χατζηβασιλείου (επιμ.) *Η σύντομη δεκαετία του '60. Θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτικές διεργασίες*, σ. 103 - 125, Αθήνα 2008
- Μπότσιου Κ., «Οι επιλογές του Στέμματος τη δεκαετία του 1960» στο *Κωνσταντίνος Β'. 45 μήνες βασιλιάς*, σ. 114 - 121, Αθήνα 2023
- Μπότσιου Κ., «Οι σχέσεις του Στέμματος με τη δικτατορία των συνταγματαρχών», *Πρακτικά Συνεδρίου: Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας, 20-22 Νοεμβρίου 2014*, σ. 113 - 135, Αθήνα 2014
- Μπότσιου Κ., «Το Λαϊκό Κόμμα από τον Εθνικό Διχασμό στον Εμφύλιο: ένα κόμμα, δύο εποχές», *Πρακτικά Συνεδρίου: Ελληνικός Κοινοβουλευτισμός: Αφετηρίες, Εξέλιξη, Προοπτικές, 20-21 Φεβρουαρίου 2020*, σ. 187 - 207, Αθήνα 2020
- Μπότσιου Κ., «Το Στέμμα και ο συμμαχικός παράγοντας», στο Μ. Βασιλάκη (επιμ.) *Από τον Ανένδοτο στη Δικτατορία*, σ. 91 - 109, Αθήνα 2009
- Νικολακόπουλος Η., *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές 1946-1967*, Αθήνα 2001
- Παπαδημητρίου Δ., «Ο Αλέξανδρος Α'» στο *Η δυναστεία των Γλίτζμπουργκ*, Ε Ιστορικά, τ. 151, Αθήνα 2002
- Πετρίδης Π., *Σύγχρονη Ελληνική Πολιτική Ιστορία*, Αθήνα 2000

Ριζάς Σ., *Βενιζελισμός και αντιβενιζελισμός, στις απαρχές του εθνικού διχασμού, 1915 - 1922*, Αθήνα 2019

Ριζάς Σ., *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο. Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Αθήνα 2008

Ρούσσοις Γ., *Η νεώτερη ιστορία της Ελλάδος 1826 - 1974*, Αθήνα 1975

Περίληψη

Η εργασία ερευνά τις αντισυνταγματικές παρεμβάσεις των βασιλέων της Ελλάδας από το 1864 έως το 1968. Κυριότερα ζητήματα αποτελούν η διαφωνία Κωνσταντίνου Α' – Βενιζέλου που οδήγησε στον Εθνικό Διχασμό, η δικτατορία Μεταξά, η ανάδειξη στην πρωθυπουργία του Κωνσταντίνου Καραμανλή και η μεταγενέστερη ρήξη του με τον βασιλιά Παύλο, η ρήξη Γεωργίου Παπανδρέου με τον Κωνσταντίνο Β' και ο ρόλος του τελευταίου κατά την επιβολή της δικτατορίας των συνταγματαρχών.